

T.C.
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DİVAN ŞİİRİNDE AY (XV. - XVI. YÜZYIL)

TEZİ YAZAN
Süreyya ALICI

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Belde AKA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

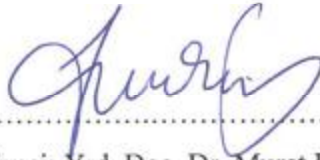
TARSUS/MERSİN
HAZİRAN-2017

T.C
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ' NE

201511016 numaralı öğrencimiz olan **Süreyya ALICI** tarafından hazırlanan “(Divan Şiirinde Ay(XV. - XVI. Yüzyıl))” başlıklı bu tez çalışması jürilerimiz tarafından **oy birliği** ile **Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Üniv. İçi - Tez Danışmanı - Jüri Başkanı: Yrd. Doç. Dr. Belde AKA

Üniv. İçi – 1. Yedek Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Murat Devrim DİRLİKYAPAN

Üniv. Dışı - Jüri Üyesi: Prof. Dr. Hanife Dilek BATİSLAM
(Çukurova Üniversitesi)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

Doç. Dr. Murat KOÇ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI**Öğrencinin**

Adı – Soyadı: Süreyya ALICI

Numarası: 201511016

Ana Bilim / Bilim Dalı: Türk Dili Ve Edebiyatı

Programı: Tezli Yüksek Lisans (x) Doktora ( )

Tezin Adı: Divan Şiirinde Ay (Xv. - Xvi. Yüzyıl)

Bu araştırmanın başlangıcından sonuçlanmasına kadar ki bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde hazırlanarak sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

TEŞEKKÜR

Tez konusu seçerken isteklerimi göz önünde bulundurup çalışma sürecim boyunca sabır ve özveriyle desteğini her zaman hissettiren değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Belde Aka' ya; lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca bilgisini ve sevgisini sürekli hissettiren değerli hocalarım Prof. Dr. Sevin Arslan, Yrd. Doç. Dr. Şirvan Kalsın, Yrd. Doç. Dr. M. Devrim Dirlikyapan ve Cüneyt Keser'e; bu zorlu tez sürecinde desteğini bir an bile esirgemeyen sevgili arkadaşlarım Arş. Gör. Özge Parlardemir'e; hocalarımla tanışmama ve kaliteli bir eğitim almama zemin hazırlayan, eğitimim için tüm olanakları sunan biricik aileme teşekkür ederim.

ÖZET

DİVAN ŞİİRİNDE AY (XV.-XVI. YÜZYIL)

Süreyya ALICI

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Belde AKA

Haziran 2017, 106 sayfa

Gökyüzü ve gökyüzüne ait unsurlar Divan şairlerinin her zaman ilgisini çekmiş ve şairler şiirlerinde sıklıkla bu unsurlara yer vermişlerdir. Geceyi aydınlatan bir gök cismi olarak ay da şairler tarafından pek çok kez türlü benzetme ve hayallere konu edilmiştir.

“Divan Şiirinde Ay” başlığını taşıyan bu tezde, XV. ve XVI. yüzyıllardan seçilmiş divanlardan hareketle ayın Divan şiirindeki yeri, özellikleri, hangi unsurlarla ilişkilendirildiği gibi konular incelenmiştir.

Tezde, ayın Türk kültür ve mitolojisindeki yeri, İslamiyet’te ve tasavvufta nasıl algılandığı ortaya konulduktan sonra kozmik bir unsur olarak Divan şiirinde hangi ilgilerle söz konusu edildiği sorusuna cevap aranmıştır. Bu bağlamda öncelikle taranan divanlarda aya karşılık gelen kelimeler ve ay ile kurulan tamlamalar belirlenmiştir. Ayın diğer gök cisimleriyle olan ilgisi, âşık ve sevgiliyle münasebeti, inanışlardaki yeri ve bunun Divan şiirine yansıması, benzetildiği canlı veya cansız unsurlar da tezde incelenen konular arasındadır.

Böylece bu tezde, Divan şiirinin klasik çağında ay motifinin nasıl yer aldığı metin merkezli bir incelemeyle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ay, Divan şiiri, gece, gökyüzü, XV. yüzyıl, XVI. yüzyıl

ABSTRACT**THE MOON IN DIVAN POETRY(XV.-XVI. CENTURY)****Süreyya ALICI****Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature****Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Belde AKA****June 2017, 106 pages**

The sky and the elements related with the sky have always aroused the interest of Divan poets and poets have frequently included these elements in their poems. The Moon, as a celestial body that enlightens the night, has become the subject of various metaphors and images many times.

In this thesis entitled “The Moon in Divan Poetry”, topics such as the place of the Moon in Divan poetry with reference to divans chosen from 15th and 16th centuries, its characteristics and the elements it is associated with are examined.

After the place of the Moon in Turkish culture and mythology and how it is perceived in Islam and Sufism were presented, answers were sought to the question of its relevance in Divan poetry as a cosmic element. Within this context, first of all, words that correspond to moon and phrases made with moon were found in divans reviewed. The topics examined in the thesis are the associations of the Moon with other celestial bodies, its relation with the lover and the beloved, its place in beliefs and the reflections of these in Divan poetry, the living and non-living elements it was likened to.

Thus, the purpose of this thesis is to present how the motive of the Moon took place in the classical age of Divan poetry through a text-based analysis.

Key Words: Divan poetry, 15th century moon, night, 16th century, sky

İÇİNDEKİLER

KAPAK	i
TEZ İMZA SÜRKÜLERİ	ii
ETİK BEYANI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmayla ilgili genel bilgiler.....	1
1.2. Konu.....	1
1.3. Amaç.....	1
1.4. Kapsam.....	1
1.5. Yöntem.....	2

İKİNCİ BÖLÜM

2. AYIN KÜLTÜR TARİHİNDEKİ YERİ	4
2.1. Türk Mitolojisinde Ay.....	4
2.2. Türk Kültüründe Ay.....	10
2.3. İslamiyet ve Tasavvufta Ay.....	15

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DİVAN ŞİİRİNDE AY VE AY İLE İLGİLİ BENZETMELER	19
3.1. Zaman Dilimi Olarak Ay.....	19
3.2. Gök Cismi Olarak Ay ve Ayın Farklı Görünümleri.....	21
3.2.1. Ay.....	21

3.2.2. Kamer.....	23
3.2.3. Mâh/Meh.....	24
3.2.3.1. Mâh-1 Tâbân.....	24
3.2.4. Bedr.....	25
3.2.5. Hilâl / Mâh-1 Nev	26
3.3. Ayın Özellikleri	28
3.3.1. Gece Doğması.....	28
3.3.2. Parlaklığı.....	28
3.3.3. Dolaşması/Dönmesi	29
3.3.4. Soğukluğu	30
3.4. Ayın Kozmik Âlemdeki Yeri.....	30
3.4.1. Gökyüzü.....	30
3.4.2. Güneş	32
3.4.3. Yıldızlar	34
3.4.3.1. Yıldız Çeşitleri.....	34
3.4.3.1.1. Zühre Yıldızı.....	34
3.4.3.1.2. Müşterî Yıldızı.....	36
3.4.3.1.3. Süreyyâ Yıldızı	37
3.4.3.1.4. Mirrîh/ Merrîh Yıldızı.....	38
3.4.3.1.5. Utârid Yıldızı	39
3.4.4. Burçlar	40
3.4.4.1. Akrep (Kejdüm) Burcu	40
3.4.4.2. Arslan Burcu(Bürc-i Esed)	41
3.4.4.3. Yay (Kavs) Burcu	41
3.4.4.4. Boğa (Sevr) Burcu	41
3.5. Ayın Dindeki Yeri	42
3.5.1. Kıssalar	42
3.5.1.1. Hz. Muhammed	42
3.5.1.2. Hz. Yusuf	43
3.5.1.3. Hz. İsâ	44
3.5.1.4. Hızır	45
3.5.2. Üç Aylar.....	46
3.5.2.1. Receb	46

3.5.2.2. Şâban.....	47
3.5.2.3. Ramazan.....	47
3.6. Ay –Sevgili-Âşık- Aşk İlgisi	48
3.6.1. Sevgili	48
3.6.1.1. Yüz.....	49
3.6.1.2. Yanak	52
3.6.1.3. Alın	54
3.6.1.4. Kaş	55
3.6.1.5. Ayva Tüyü	57
3.6.1.6. Göğüs	58
3.6.1.7. Yaka	59
3.6.2. Âşık.....	59
3.6.2.1. Âh.....	60
3.6.2.1.1. Şu’le.....	61
3.6.2.2. Kanlı Yara.....	61
3.6.2.3. Boy.....	62
3.6.2.3. Kemik.....	62
3.6.2.4. Gönül	62
3.6.2.5. Gece dolanması.....	63
3.7. Ay-Zaman İlgisi	63
3.7.1. Gece	63
3.7.2. Subh/Seher	64
3.7.3. Şafak Vakti	65
3.8. Ay ile İlgili Âdet ve İnanışlar	66
3.8.1. Aybaşı	66
3.8.2. Ay Tutulması	67
3.8.3. Mehtapta Keten/Gül Yaprağı Kurutulması.....	68
3.8.4. Hilâli Görüp Oruç Tutma.....	69
3.8.4.1. Oruç Ayında Şeytan Bağlama.....	69
3.8.5. Bayram Hilâlinin Görünüşü ve Bayramın Fermanlarla İlan Edilişi	70
3.8.5.1. Bayram Elbiselerinin Giyilmesi.....	71
3.8.6. Kulağa Küpe Takmak	71
3.9. Ayın Canlı ve Cansız Varlıklarla İlişkisi	71

3.9.1. Canlı Varlıklar	71
3.9.1.1. Bebek	71
3.9.1.2. Çavuş	72
3.9.1.3.Sâki	72
3.9.2. Canlı Varlıklar	72
3.9.2.1.Çengel	72
3.9.2.2. Ekmek	72
3.9.2.3. Elma	73
3.9.2.4. Gümüş Para.....	73
3.9.2.5. Gül	73
3.9.2.6. Gümüş Şamdan	73
3.9.2.7. Halhal	74
3.9.2.8. Harman.....	74
3.9.2.9. Kabak	74
3.9.2.10. Kadeh	75
3.9.2.11. Kalkan	75
3.9.2.12. Kılıç	75
3.9.2.13. Kulak.....	75
3.9.2.14. Küpe.....	76
3.9.2.15. Orak	76
3.9.2.16. Sini	76
3.9.2.17. Şarap	76
3.9.2.18. Top	76
3.9.2.19. Yaprak.....	77

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SONUÇ	78
5. KAYNAKÇA	81
6. ÖZGEÇMİŞ	84
7. EKLER	85
7.1. EK-1. Redifi Ay Ve Aynın Farklı Görünümleri Olan Şiirler.....	85

7.2. EK-2. 15 Yüzyılda Ay ve Ayın Farklı Görünümlerinin Kullanım Sıklığı.....	93
7.3. EK-3. 16 Yüzyılda Ay ve Ayın Farklı Görünümlerinin Kullanım Sıklığı.....	94

KISALTMALAR

- c** : Cilt
g : Gazel
haz : Hazırlayan
Hz : Hazreti
k : Kaside
s : Sayfa
TDK : Türk Dil Kurumu
vd : Ve diğlerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmayla ilgili genel bilgiler

1.2. Konu

“Divan Şiirinde Ay(XV. - XVI. Yüzyıl) ” adını taşıyan bu tezin konusu bir gök cismi olan ayın klasik dönem Divan şiirindeki yeri, kullanım sıklığı, hangi benzetme unsurlarıyla birlikte yer aldığı gibi konulardır.

Divan şiirinde sıklıkla kullanılan unsurlardan biri olarak ayın yeri, ayla ilgili unsurların tespiti bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

1.3. Amaç

Tez kapsamında yapılan kaynak taramalarında ay ve ayla ilgili unsurları inceleyen kapsamlı bir çalışma yapılmadığı saptanmıştır. Bu nedenle tezin amacı 15. ve 16. yüzyıllardan seçilmiş divanlarda yer alan ay ve ayla ilgili beyit ve şiirlerin incelenmesidir. Böylelikle tezde söz konusu motifin divan şiirindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

1.4. Kapsam

Tezde 15. ve 16. Yüzyıllar arasından seçilmiş 20 divan taranmıştır. Çalışmanın merkezinde bu divanlardan seçilmiş örnek şiir ve beyitler vardır. Tez kapsamında taranan divanlar ve şairleri aşağıdaki gibidir:

XV. Yüzyıl:

Ahmed-i Dâi

Avni

Cem Sultan

Necati

Hamdullah Hamdi

Mesîhî

Mihri Hatun

Şeyhi
Ahmet Paşa

XVI. Yüzyıl:

Bâkî
Fuzûlî
Zâtî
Nev'î
Emrî
Hayâlî
Cinânî
Behiştî
Aşık Çelebi
Sehi Bey
Usuli

İncelenen divanlarda tespit edilen ay ve ay çeşitlerinin redif olarak kullanıldığı şiirler ve şairleri ise şöyledir:

XV. yüzyıl: Mesîhî' nin hilâl redifli kasidesi

Mesîhî' nin hilâl redifli gazeli
Mesîhî' nin mâh-ı tâbânı dürüst redifli murabbâsı
Mîhrî' nin mâh-ı tâbânı dürüst redifli murabbâsı

XVI. yüzyıl: Zâtî divanı III. Cilt ay redifli gazeli

Behiştî' nin hilâl redifli gazeli
Hayâlî' nin Münazara-i Mihr ü Mâh' ı

1.5. Yöntem

Tez, “Giriş”, “Ayın Kültür Tarihindeki Yeri”, “Divan Şiirinde Ay Ve Ay İle İlgili Benzetmeler”, “Sonuç”, olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Tezin “Giriş” kısmı konu, amaç, kapsam ve yöntem hakkında bilgilerin verildiği bölümdür. “Ayın Kültür Tarihindeki Yeri” başlığını taşıyan ikinci bölümde bir gök cisimi olarak ayın mitolojide, Türk kültüründe, İslamiyet ve tasavvufta nasıl yer aldığı hakkında bilgi

verilmiştir. Tezin asıl kısmını oluşturan “Divan Şiirinde Ay ve Ay İle İlgili Benzetmeler” bölümünde taranan divanlardan tespit edilen beyit ve şiirlerin incelemesi yapılmıştır. “Sonuç” bölümünde elde edilen verilerin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Ekte ise “Redifi Ay ve Ayın Farklı Görünümleri Olan Şiirler” ile birlikte 15. ve 16. yüzyıllardan seçilen divanlardaki beyitlerde ay motifinin kullanımına ait sayısal verilerin yer aldığı tablolar verilmiştir. Motif çalışmalarına katkı sağlamayı amaçlayan bu tezde metin merkezli bir yol izlenerek, 15. ve 16. yüzyıllardan seçilmiş divanlarda yer alan ay ve ay ile ilgili beyit ve şiirler incelenmiştir. Seçilen 20 divanı tarayarak ay ve ayın farklı görünümleri ile kurulan tamlamaların bulunduğu beyitler derlenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. AYIN KÜLTÜR TARİHİNDEKİ YERİ

2.1.Türk Mitolojisinde Ay

İlkel çağlardan bu yana değişerek ve gelişerek gelen mitler insan toplulukları için yüzyıllardır önem arz etmiştir. Bilimin gelişmediği o yıllarda dinsel, siyasal ve sosyal kökenli efsaneler nesilden nesle, kültürden kültüre yayılmış ve varlığını günümüz modern çağına kadar korumaya devam etmiştir. Dinsel, siyasal ve sosyal kökenli mitlerin yanı sıra doğa, gök ve gökyüzü unsurları (ay, güneş, yıldızlar...) gibi birçok kozmik unsur da mitlere konu olmuştur.

Türkler için kozmik yönünden ziyade kutsal ifade eden gökyüzünün Tanrı, yer ve insan ile ilişkisi birçok yaratılış efsanesinde karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk düşüncesine göre gök ile Tanrı birbirinin tamamlayıcısıdır. İkisinin arasında kesin bir çizgi belirlemek neredeyse imkânsızdır. Aynı şekilde yer ve gök de bölünmez bir bütün olarak düşünülmektedir. Bahaeddin Ögel *Türk Mitolojisi* adlı kitabında yer ve göğün bölünmez bütünlüğüne inanan İran, Türk ve Çin kültürlerindeki düşüncelere değinir. Ögel'e göre, Türk düşüncesinde, eski İran mitolojisinde olduğu gibi, gök ile yer, ayrı bir âlem olarak görülüyorlardı. Çin düşüncesinde yer, "Göğün altı" (T'ien-hsia) olarak yorumlanıyordu (Ögel, 1995: 148).

Gök, yer ve bu iki kavramın tamamlayıcısı olarak görülen insanoğlu, Türk tarihinde üçüncü önemli varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk tarihinin en eski yazılı kaynaklarından biri olan Orhun Abideleri'nin doğu yüzünde şöyle geçer:

"Üze kök tengri asra yağız yir kılındukda ikisi ara kişi oğlı kılınmış." (Ergin, 2011: 8).

"Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındığında, ikisi arasında insanoğlu kılınmış." cümlesi bu üç varlığın bütünlüğü görüşünü destekler niteliktedir. Türk tarihinde gök, yer ve insanoğlunun kutsal ifade ettiği ve birçok yaratılış mitine konu olduğu görülmektedir.

Türk mitolojisine bakıldığında göğün yanı sıra güneş ve ay üzerine mitler de oluşturulmuştur.

Hunlarda güneş ve aya ayrı ayrı saygı gösterilirdi. Güneş ve ay için kurbanlar verilirdi. Her çağda güneşli yerlerde yaşayan Türkler için gök ve güneş birinci sırayı

almaktaydı. Uygurların Ön Asya kökenli Mani dinini benimsemesiyle ay önem kazanmaya başladı. Çünkü Mani dinine göre ay, hepsinden önemliydi. Hunlar için güneş doğunun, ay ise batının sembolüdür. Fakat Altay destanlarına bakıldığında yönlerin farklılık gösterdiği söylenebilir. Teleüt Türklerinde gök kartalının sol kanadı ile ayı, sağ kanadı ile de güneşi örttüğü fikrinden dolayı ay kuzeyin güneş de güneyin sembolü olarak görülmektedir. Bu görüş Göktürklerin düşüncesine de yakındır(Ögel, 1995: 187).

Türk destanlarında güneş dişi, ay da erkek olarak karşımıza çıkar. Şamanist olan Türk ve Moğol kavimlerinde “Güneş Ana” ve “Ay Baba” tabirleri kullanılır. Altaylarda ve Yenisey Nehri boylarında söylenen efsanelerde erkek kahramanların çoğunun adı da Ay-Han’dır. Uygur yazılı Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz’un babası da Ay-Han olarak geçmektedir. Ancak Çingiz-Han çağında yazılmış olan eserlerde, Oğuz-Han’ın babası hep “Kara-Han” olarak gösterilmiştir. Uygurlar Maniheizm’i kabul ettikten sonra Oğuz’un babası Ay-Han olarak geçmeye başlamıştır. Fakat Türklerin bildiği tek Ay-Han Oğuz’un ikinci oğludur. Kara Han’ın Uygurlarda Ay-Han olarak geçmesi, gök tanrı deyişi yerine ay tanrı deyişinin kullanılmasının bir getirisi olabilir. Uygurlar destanın esas konusunda değişikliğe gitmeseler de yeni dinin etkisiyle destanda birtakım farklılıklar görülür(Ögel, 2003: 129-131).

Güneş ve ayla ilgili türeyen mitlerin bir kısmı da yaratılışlarına aittir. “Önce göğe ait unsurlar mı yoksa insanoğlu mu yaratıldı?” sorusu, ay, güneş ve insanoğlunun yaratılışına dair efsanelerin üretilmesine ortam hazırlar.

Altay efsanesinde insanoğlu ay ve güneşten önce yaratılır. Ay ve güneş yaratılmadan önce insanoğlu havada uçarak ışık ve ısı ihtiyacını karşılar. Bu nedenle ne güneşe ne de aya ihtiyaç duyarlar. Bu insanların içlerinden biri hastalanıp iyileştirilemediği zaman Tanrı onlara bir varlık vermek ister. Tanrı’nın gönderdiği varlık büyür ve iki tane ayna olur. Bu aynalar gökyüzüne çıkınca gökler ve yerler ısınmaya başlar. O günden beri güneş ve ay dünyayı ısıtıp aydınlatır. Altay Türklerine göre sıcaklığın ve gündüzün sembolü olan güneş ile soğukun ve gecenin sembolü olan ayın yaratılış amacı insanları ısıtmak ve aydınlatmaktır. Bahaeddin Ögel, Altay Türeyiş destanlarında ay ve güneşin kendilerine ait bir gücünün olmadığını, Tanrı’nın verdiği güçle ışık ve sıcaklığı yansıttıklarını, bir ayna gibi olduklarını, Çingiz Han’ın küçük oğlunun adının da “Toluy” yani ayna olduğunu ve insanların gündüz sıcaktan yanarken gece üşümelerinin bu inancı doğurmuş olabileceğini söyler. Diğer bir inanca göre de

cennette yaşadıklarına inanılan insan ruhlarını Tanrı insan kılığına büründürüp yere indirince günah işlemeye başlar. Günah işledikleri için Tanrı nur ve ışığı onlardan alarak cezalandırır. Etrafına ışık saçan insanoğlu karanlıklar içinde kalınca Tanrı'dan af diler ve bunun üzerine Tanrı da güneş ve ayı yaratır. Kalmuk Moğollarının bu efsanesinde ay ve güneşin yaratılışı insan ruhlarının cezalandırılıp Tanrı tarafından bağışlanmasına bağlanmaktadır(Ögel, 1995, C:188-189).

Gökyüzünde gündüz vakti insanların gördüğü en parlak cisim olan güneşten sonra gece karanlığını aydınlatan ay ile ilgili Türklerin inanışlarından yola çıkarak ay hakkında da pek çok mit oluşturulmuştur.

Göçebe hayat yaşayan Türk topluluklarında ay önemli bir yer tutar. Türk mitolojisinde ay yaratıcı, türetici, toprağı döllendirici bir Tanrı olarak karşımıza çıkar ve aya tapma inancı yaygın bir şekilde görülür(Bayat, 2015: 269-276). “Ay Tengri” deyişi önceleri Hunlarda ve Türklerde görülmez. Türkler ilk olarak ayı yaratan bir Ulu Tanrı'nın varlığına inanır. Bu nedenle de tanrısal kimlikli aya rastlanmaz. Ancak “Ay Tengri” deyişi Uygur Türklerinde, Mani ve Buda dinlerinin girmesinden sonra görülmeye başlar. Bu zamana kadar Türkler Tanrıya “Gök-Tanrı” derken bu dinlerin girişiyle “Ay Tengri” demeye başlamışlardır. Ögel, bu sözün “Kök Tengri” deyişinin sonraki bir paraleli olduğundan bahseder(Ögel,1995: 202-203). Bu görüşlerden yola çıkarak bir dönem Türk geleneğinde “aya tapma, aya dua etme, ayı tanrısallaştırma” gibi kavramların varlığından söz edilebilir.

Eski Türklerin bir gök cismi olan aya maddi ve manevi(ilahi) değer vermesi teogonik kökenli mitlerin oluşmasına neden olmuştur. Her ne kadar günümüzde gök unsurlarına tanrısal gözle bakılmasa da Eski Türklerin astral kültüründe aya büyük önem verilir. O dönemlerde, İslamlaşmış bir biçimde göğe ait unsurlara saygı gösterildiği ve dualar edildiği bilinmektedir. Ay merkezli inanç sistemi halklar arasında yayılmaya başladıkça ay evrenin tek gücü haline gelmeye başlar ve bir süre sonra ayı yaratıcı tanrı olarak kabul ederler. İskit-Saka, Kimer ve Hunlarda aya tapınma önemli bir yer tutar. Ay tanrı inancı, Hazar Denizi ile Aral gölü arasındaki geniş bir alana yayılır. Ayın yerdeki sembolü olarak boğayı ilişkilendiren Türkler, ayı “gök sakallı boğa” olarak simgeleştirmişlerdir. Sümerlerde geniş bir alana yayılan boğa tasvirine, Mezopotamya'dan Baykal'a kadar rastlanır. Ay tanrının yerdeki sembolü olan boğa tasviri ise en çok Hakasya'da bulunur. Sümerlerden Altay'a kadar yayılmış olan boğa kültü İran, Yunanistan, Hindistan ve Kafkas halklarında da görülür. Görüldüğü gibi

Eski mitolojik sistemlerde ay tanrı ve onun simgesi olan boğa birçok halk tarafından benimsenmiştir(Bayat,2015: 268-274).

Ay, yaratılışla bağlı, kozmogonik görüşler sisteminde “yardıma” diye anılmaktadır. Ancak eski Türklerin dini-mitolojik görüşlerinde “Ay”ı yaratan ulu tanrının varlığına da inanılmıştır. Sonraları da “yanmay” şeklinde Müslümanlığın sembolüne dönüşmüştür. Eski Hunlarda aya övgü başlıca ibadetlerden biri olmuştur. Eski Çin kaynaklarına göre Hun Hakanı her sabah çadırdan çıkarken güneşe, geceleri de aya secde edermiş. Türk halklarının inanışlarına göre ay veya güneş tutulmasının sebebi, meleklerin onların önünde kanat açması içindir. Bununla birlikte meleklerin aya ve güneşe âşık oldukları da söylenir(Beydili, 2004: 75-76).

Aydan türeyiş, destanlarda karşımıza en fazla çıkan motiflerden biridir. Bahaeddin Ögel, insanlığın ve Türklerin ilk atası olarak Türk-Memlük yaratılış efsanesinde adı geçen Ay-Atam’ı gösterir. Ay-Bek üd Devâdârî’nin yazdığı bu efsanede yazarın soyisminde bulunan “Ay” soyadının Türklerin ve insanlığın atası olan Ay-Atam’ın da başında bulunduğu dikkat çekmektedir. Efsaneye göre insanın ilk cediti kökünü aydan alır:

Tam dokuz ay geçince, bir insan çıkıvermiş,
Nedense adını da, “Ay-Atam” alıvermiş,
Ay-Baba’yla, Ay-Dede Türkçeye burdan kalır,
İnsan’ın ilk cediti de kökünü aydan alır... (Ögel, 2003: 484)

Memlüklere ait Yaratılış efsanesinde ilk insanın kökünü aydan aldığı söylenir. Efsanede “Ay-Baba ve Ay-Dede” tabirlerinin geçmesi ve yaratılan ilk insanın erkek olması ayın cinsiyetinin de erkek olduğu görüşünü destekler niteliktedir.

Türklerin erkek ataları olarak yaratılan Ay-Atam’ a eş olarak ikinci kişi olan Ay-Va Hatun yaratılır. Ay-Atam ve Ay-Va Hatun birleşip evlenirler. 40 çocukları olur. Yarısı erkek yarısı kız olan bu çocuklar da evlenir ve soyları büyüyerek ulusları çoğalır:

Birincisi Ay-Ata, nasıl idiyse kişi,
Bu ikinci şahıs da, yaratılmıştı dişi,
Ay-Va demişler herkes, bu dişinin adına,
Ak-Yüzlü anlamına, böyle denmiş kadına
Ay-Atam ile Ay-Va, birleşip evlenmişler

Kırk çocuk doğurmuşlar, toplanıp derlenmişler,
 Kırk çocuğun yarısı, nasılsa erkek doğmuş,
 Diğer yarısı ise tesadüfle kız olmuş,
 Evlenmişler çocuklar, nesilleri bolalmış,
 Soyları büyüyerek, ulusları çoğalmış... (Ögel, 2003: 484)

Ögel, aydan türeyişin Çingiz Han'ın atalarını anlatan efsanelerde de görüldüğünden ve Çingiz Han'ın atası, Alankova'nın çadırın bacasından giren ay ışığı ile hamile kaldığından bahseder. Han-nâme'de Alan-Kova'nın aydan gebe kalma olayı ısrarla söylenir ve bu olayla ilgili söz açılırken şöyle der: "Alan-Kova gece evinde yatarken, gece yarısı evden içeri parlak bir ay giriyor ve kız da bu aydan gebe kalıyor. Ay çadırdan içeri girerken, arslan veya Kurt gibi hayvana benzeyen şeyler de görülüyor". Ögel, Han-nâme yazarı İmâmî'nin bu tekrarlı söyleyişlerinin temelinde Türklerin inanışlarının bir tesiri olabileceğini düşünür. Ay ışığı ile gebe kalma motifi Kitan efsanesinde de görülür. Kitan efsanesindeki kadının da karnına gökten bir ışık düşer ve bu ışıkla birlikte Tanrı tarafından bir de çocuk gönderilir. Tanrı tarafından çocuğun gönderilmesi Alankova'nın aydan gebe kalması ile farklılık gösterir(Ögel, 2003: 129-131, 558).

Aydan doğum tasarısına ilişkin bir efsane de Abd-al-Kadir al-Bada'uni'nin anlattığı, Hindistan'da hükümdar olan Ilbari boyundan El Temiş adlı Türkün ay tutulması sırasında doğmasıdır. *Eski Türk Mitolojisi* adlı kitabında bu bilgiye yer veren Jean Paul Roux, ay ışığını belirten *yarıq* sözcüğüne Orta Çağ'a ait sözlüklerde yer verildiğini, kadınları hamile bırakanın ay olduğunu, Kaşgarlı Mahmud'un "bir prens ya da prensesin oğlu" olarak çevirdiği İnal kelimesinin Müslümanlarca Ay Nal yani "ay ışığı" olarak yorumlandığını ve bazı efsanevi kahramanların ya da ataların eşlerinin ay ışığına benzetildiğini söyler(Roux, 2015: 44).

Ayın cinsiyetine ilişkin "Ay Dede-Ay Baba" adlandırmalarından yola çıkarak erkek olduğu düşüncesine varılsa da Türk mitolojisinde ayın çoğu kez kadın veya bakire kızla simgeleştirilip Mitolojik Ana kültüyle ilişkilendirildiği de görülür. Dişi olarak tasvir edilen Ay Ana, bakire olup babasız oğul doğuran mitolojik bir anadır. Fuzuli Bayat, Anadolu'daki Kybele ana, Babil'deki İştâr ana, Hıristiyanlardaki Meryem ana, Moğollardaki Alangova'nın Ay Tanrı'nın yerdeki antropomorflaşmış varyantları olduğunu söyler. Ayrıca bakire Meryem Ana'nın daha önceki inançlarda Ay Ana

olduğu söylentilerinin varlığından, Oğuz Kağan'ın babasının bilinmemesi ve Ay Kağan tarafından doğurulmasının “bakire ay inancı”nın Türkler arasındaki yaygınlığından da bahseder. Oğuz Kağan Destanının daha başında Oğuz'un doğuşuyla ilgili anlatının yer aldığı kısımda bir babanın varlığından söz edilmez:

“Günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parladı. Erkek oğul doğurdu. Bu oğlun yüzü gök rengi, ağzı ateş kızılı, gözleri elâ, saçları ve kaşları kara idi. Güzel perilerden daha alımlıydı.” (Banarlı, 1987: 17).

Destanın ilerleyen kısımlarında gökten ışıkla bir kız iner ve Oğuz Kağan o kızı âşık olur. Kızın indiği ışık hüzmeleri ayın parlaklığıyla eşdeğer görülür. O kızıdan gün, ay ve yıldız adında üç oğlu olur. Fakat destanda kız ve Oğuz Kağan'ın birlikteliğine dair bir ayrıntıya yer verilmez:

“Gene günlerden bir gün, Oğuz Kağan bir yerde Tanrı'ya yalvarmakta idi. Karanlık bastı. Gökten bir gök ışık düştü. Güneşten, aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan yürüdü. Gördü ki bu ışığın arasında bir kız var. Yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Onun başında ateşli, parlak bir beni vardı. Altın kazık (demir kazık, Kutup yıldızı) gibi idi. O kız öyle güzeldi ki gülse gök tanrı(mavi gök) de gülüyor; ağlasa gök tanrı(da) ağlıyordu. Oğuz Kağan onu gördükte aklı kalmadı, gitti. Onu sevdi, aldı. Günlerden gecelerden sonra (kızın gözleri) parladı. Üç erkek oğul doğurdu. Birincisine Gün adını koydular. İkincisine Ay adını koydular. Üçüncüsüne yıldız adını koydular.”(Banarlı, 1987: 18).

Kızın gözleri parlar ve üç oğul o parlaklıkla dünyaya gelir. Dikkat edilirse doğan çocukların isimleri de ışıklıdır. Maniheizm kabul edilmeden önce “ay tanrı” yerine “gök tanrı” tabirinin kullanıldığından daha önce bahsetmiştik. Kızın gülüp ağlamasıyla gök tanrının da gülüp ağlaması, kız ile gök tanrının ilişkilendirildiğinin bir göstergesidir. Işıktan gelen kızın “gök tanrı” ile ilişkilendirilmesi kızın kutsallık derecesini arttırmıştır. Destandan hareketle ulaşılan yargılar, Bayat'ın ayın bakire ve Ay Ana'nın Ay Tanrı'nın yerdeki antropomorflaşmış varyantlarından biri olduğu düşüncesiyle bütünleşir.

Ay kültü ile ilgili mitolojik çeşitlenmelerin oluşması ayın mitlerdeki etkinliğinin bir göstergesidir denilebilir. Bayat, ayın yaratıcı ve üretici özelliğinden hareketle cinsiyetine dair ikiliklerin görülmesini zıtlık olarak değil Ay merkezli mitlerin transformasyonu ile bağdaştırır.

2.2. Türk Kültüründe Ay

Türk inanç sisteminin en eski katmanlarından biri olan ay, hemen hemen tüm topluluklarda mitolojik bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Maniheizmin kabulünden sonra ayın kutsallaştırılarak tanrısal bir kimlik kazandığından “Türk Mitolojisinde Ay” bölümünde bahsedilmiştir.

Kökeni ulu bir kültüre ve ulu bir dile dayanan Ay Tanrı kavramı, Tanrıçılık kültürünün ana kavramı olarak uzun müddet varlığını korumuştur. Ay merkezli inanç sistemi, tarihi bilinmeyen bir çağda ortaya çıkan Mitolojik Ana düşüncesinden astral külte geçişle ortaya çıkar ve Ay Tanrı inancı Türk mitolojisinin alt katında arkaik bir element olarak varlık gösterir. Astral kültürün başlangıçta tanrı olarak tasarlanmasının bir kalıntısı olan Ay merkezli inanç sisteminde ay, bir mükemmellik simgesi olarak görülür ve bütün yaratılışın kaynağı olan güneş ile işlevlerini paylaşır. Yaşamın ilk kaynağı olarak yarı göçebe ve göçebe topluluklarda görülen Ay Tanrı, güneş merkezli inanç sistemi ön plana çıkana kadar evrenin tek gücü olma özelliğiyle de varlık gösterir. Bu güç, dünyaya yakın olan ve gökyüzünde daha çok bilinen gök cismi olmasından, yerinin ve şeklinin değişmesinden ve geceleri çıkıp karanlığı aydınlatmasından gelir. Eski Türklerin astral kültüründe aya büyük önem verilir ve daha eski çağlarda ay, yaratıcı tanrı olarak kabul edilir. İskit-Sakalar, Kimerler ve özellikle Hunlarda aya tapınma önemli bir yer tutar. Hun döneminden itibaren atlı göçebe Türklerde sosyo-kültürel, dini-mitolojik yaşamda belirleyici rol oynayan ay ve ayın durumu askeri hareketlerde önemli bir inanç unsuru olarak görülür. Göçebe Türk topluluklarında ayın onları yönlendirdiğine kesin olarak inandıkları bilinir. Orduyla sefere çıktıklarında, savaşlarda ve önemli bir işe adım atacaklarında ayın hareketleri gözlemlenir. Hunlar, ay büyüdüğü zaman savaştan geri çekilir, Tunguzlar da savaşı kazanmak için dolunayı bekler. Göktürk ve Moğollarda da orduyla sefere çıkmak için dolunay beklenir. Altaylılarda, ayın sonunda önemli işlerin yapılmadığı, sefere çıkılmadığı ve savaş varsa savaşın kesildiği bilinir. Dolunayın insanlara yardım ettiğine inanılsa da ay sonunda kötü ruhların yeryüzüne indiği düşüncesi ile ay sonuna denk gelen önemli işlerin ertelendiği gözlemlenir. Ayrıca eski Türk topluluklarında ayın doğup batması yaşamın evreleriyle de bütünleştirilir. Ayın doğuşu dirilişi, batışı ise ölümü işaret etmektedir. Bu nedenle her ayın başlangıcı yeni doğum, diriliş olarak adlandırılmıştır. Türk halk inançlarında mitolojik simge olan ayın evrelerinden dolunay yaşlanmayı, yeni doğan ay yenilenmeyi ve gençliği, hilal ise olgunlaşmayı simgeler. Bayat, bu eşleştirmelerden yola çıkarak Türklerin ayın gizemli

dünyasının farkında olduğu ve ezoterik bilgilerin sözlü kültüre yansımalarıyla da varlığını koruduğu kanısındadır. Ayrıca Türk mitolojisinde Ay Tanrı kelimesinin zamanla metaforikleşerek güzellik, temizlik, yeniden doğuş; boğa, güç, kudret, hâkimiyet gibi değişik anlamlar kazanması da uzun süre Türklerin sözlü kültüründe varlık gösterdiğinin belirtisidir(Bayat,2015: 268-275).

Eski Türk topluluklarında ve Eski Anadolu dinlerinde aya büyük ölçüde önem verilmesi ay ile ilgili inançların çoğalmasına neden olmuştur. Ay Tanrı kavramının Eski Anadolu dinlerinde, özellikle Hint topluluklarında varlık göstermesi, aya adaklar sunulması, kralın yönetiminde ay için büyük törenler düzenlenmesi bu inancın kaynağı açısından önemlidir. Çünkü Hintlerden sonra bu inanç, daha sonraki çağlarda Bergama, Frigya, Lidya ve Roma uluslarına geçmiştir. Anadolu dinlerine ve Hint inançlarına dayanan; Yörükler, Tahtacılar arasında yaşayan toplulukların ay ile ilgili inançlarının kaynağı olan Şamanizmin benimsenmesi, bu inançlara yenilerinin eklenmesine neden olmuştur. Özellikle XII. yüzyıldan sonra, Şaman dinini benimseyen topluluklarının etkisiyle ayla ilgili inançlar Asya'dan Türklere geçmiştir(Eyüboğlu, 2014: 53).

Eski Türkler' in belleğinde ay ile ilgili yer alan düşünceler ve o düşüncelerin günlük hayata etkisi bugün Anadolu'da da görülmektedir. Günlük edimlerini gök cisimlerinin hareketlerine göre şekillendiren, özellikle bahçe ve tarım işlerinde ayın devinimlerine göre hareket eden topluluklarda ay önem arz etmektedir. İsmet Zeki Eyüboğlu *Anadolu İnançları* adlı kitabında bu inanışların kent topluluklarından ziyade daha çok köy halkı tarafından korunup sürdürüldüğünü, eski çağdan kalma gelenek ve göreneklerin günlük hayatta halen kullanıldığını dile getirir. "Aysız tütün ekilmez." , "Aysız patates dikilirse ince olur." gibi halk deyişlerinde adı geçen tütün ve patatesin Anadolu'ya geliş zamanından hareketle bu söyleyişlerdeki inanışın eski çağa ait olduğundan bahseder. Tütün ve patates Anadolu'ya sonraki çağlarda gelmesine rağmen eski inanışlar bu bitkilere de uygulanır(Eyüboğlu, 2014:164-168). Anadolu'da ay ile ilgili inançlardan bazıları şöyledir:

Ay yeniye geçmeden tohum ekilmez.

Ay yeniye geçmeden tarla biçilmez.

Aysız ağaç kesilmez, kesilirse dayanmaz, kereste olmaz.

Aysız diş çekilmez.

Aysız tarla gübrelenmez.

Aysız yaylaya çıkılmaz.
 Aysız çayır kesilmez.
 Aysız ormana gidilmez.
 Aysız soğan dikilmez.
 Ay kesiminde tarla ekilmez.
 Ay kesiminde çayır biçilmez.
 Aysız tütün dikilmez.
 Aysız patates dikilmez, ince olur.
 Ay eskisinde kabak dikilirse verimli olur.

Ay hilal halinde iken iki ucu aşağı olursa o ay yağmurlu, yukarı olursa kurak olur.

Aybaşı evlere girilmez.
 Aysız fidan dikilmez.
 Aysız aşı yapılmaz.
 Aysız buğday ekilmez.
 Aybaşlarında çorap örülmez, dikiş dikilmez.

Ay kesiminde tarladan mısır koparılsa, geri kalanları porsuk yer(Eyüboğlu, 2014:169-170)

Anadolu'nun birçok yerinde, özellikle tarım ve hayvancılığın yapıldığı yörelerde ayın doğup batması, büyüüp küçülmesi günlük olaylarla ve oluşumlarla ilişkilendirilmiştir. Eski çağlardan bu yana bir gök cismi oluşunun yanında kutsal ifade eden; üreticiliği, verimliliği, yeniden doğuşu temsil eden ay, etkisini yüzyıllardır sürdürmektedir. Halk inançlarında ay, hem ekin ekme biçme için bir zaman parametresi hem doğuşu ve dolunay hali ile bir uğur varlığı hem de insanların ilgisini çeken kimine korku kimine sevgi salan bir gök varlığıdır.

Anadolu'da ay ile ilgili inançlar arasında düğünlerin çok önemli bir yeri vardır. Özellikle yaz aylarında düğünler harmanlarda gerçekleştirilir ve ayın en parlak zamanı seçilir. Ay olan gece uğurlu sayılır ve evliliğin sürdürülmesi, mutluluğun devam etmesi buna bağlanır. Bir evde mutsuzluk varsa ay batarken düğünün yapıldığı kanaatine varılır. Evlilik, çocuğun doğuşu, kuraklık, verimlilik ay ile ilişkilendirilir.

Halk kültüründe yer alan inanışlardan biri de gök cisimlerine bakarak hava tahmininde bulunmaktır. Bu bağlamda ayın, halk meteorolojisiyle de ilişkilendirildiği gözlemlenmektedir. Ayın etrafındaki dairelerin rengi kırmızı, sarı, gri renkle karışık görülürse yazın kurak geçeceği kışın ise bol yağışlı olacağı; ayın rengi sarıysa havanın yağmurlu, kırmızıysa rüzgârlı, donuksa bozuk, tamsa iyi olacağı tahmin edilmektedir(Artun, 2013: 258).

Ay ve su arasındaki ilişki bağlamında halk arasında yayılan iki yönlü bir inanışa daha rastlanmaktadır. Bu inanışın bir yönü uğurlu sayılırken diğer yönü uğursuz olarak ifade edilmektedir. Ayın uğurlu yönünde, gece gizlice ay ışığında yıkananların ay gibi parlak olacağına dair bir inanış söz konusudur. Uğursuz yönüne gelince ise, gece ay ışığında cinlerin ve perilerin yıkandığı; peri kızlarının toplanıp göl kıyısında düğün dernek düzenlediği; suyun şırıltısının onların sesi, sudaki gölgelerin ise yüzlerinin birer yansıması olduğu düşüncesi varlık göstermektedir. Hatta bu inanca uymayıp aksi bir harekette bulunanların cinler ve periler tarafından çalındığına, çalınmasa bile bir yerine inme inip çarpıldığına inanılmaktadır. Göklerin en ihtişamlı cismi olan ayın, suya yansımasının olumsuz sonuçlar doğurduğuna dair düşüncelerle de karşılaşmaktadır. Ayın yansıması suya vurunca o su içilmez, içenlerin başına bir felaket geleceği düşünülür. Onun sudaki yansımasına bakmak isteyenler çarpılır, bunun nedeni olarak da ayın kendini o halde görmek isteyenlere kızması gösterilir. Ay suya yansıdığında insanların gözlerinin kamaşması ise ona bakanların gözlerine iğnelerini batırması olarak açıklanır(Eyüboğlu, 2014: 51-52). Bu bağlamda, halk inançlarında, ayın gece vakti sudaki yansımasının ağırlıklı olarak insanlar tarafından olumsuz karşılandığı ve korku unsuru haline geldiği gözlemlenmektedir.

Ay ve su ilişkisi ile ilgili halk arasındaki inançlara türkülerin giriş kısmında da rastlanmaktadır:

Ay vuranda sulara
Yar dalar uykulara
Gece aydınlığında
Düştü göynüm yollara

Göğde ay gelin oldı
Girdi suyun goynına

Beşibirlik yapturdum
Astum yarun boynina (Eyüboğlu, 2014: 53)

Özellikle Karadeniz türkülerinde ayın ayrı bir yeri vardır. Türkünün giriş bölümü ay ile örülür ve daha sonra asıl konuya geçilir. Eyüboğlu, ayın giriş kısmında kullanılmasını kutsallığına bağlar. Karadeniz yöresinde ayın kullanıldığı türkülerden bazıları şöyledir:

Ay vurudi bacadan
Gün gibi yüzlerine
Haçan öperdum oni
Bakardu gözlerume

Ay doğar sini sini
Severum birisini
İplan assalar beni
Deyemem dogrusini

Ay dogdu gıranlara
Bak cama vuranlara
Ey gız gurban olayım
Koynunda duranlara (Eyüboğlu, 2014: 44-48)

Ay ile ilgili inançlar, tarihin bilinmeyen dönemlerinde mitolojik ana düşüncesinden astral külte geçişle ortaya çıkmış, arkaik bir element olarak yıllarca varlık göstermiş, eski Anadolu dinleri ve eski Türk topluluklarının etkisiyle varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Ayın önce Tanrıçılık kültürüyle kutsal ifade etmesi; adına dinsel, sosyal ve siyasal kökenli faaliyetler düzenlenmesi; daha sonraki süreçte güç, kudret, üreticilik, yeniden doğuş ve uğur gibi yeni anlamlar kazanması; sosyal, siyasal ve ekonomik hayatta etkisini belirgin bir şekilde hissettirmesi; eski inanışların halk inançları olarak da etkisini sürdürüp türkülerde bile bu inancın gözlemlenmesi Türk kültüründe ayın önemli olduğunun bir göstergesidir.

2.3. İslamiyet ve Tasavvufta Ay

Kâinatın kozmik sisteminde yer alan unsurlara dikkat çeken Kur'an-ı Kerim, insanların bu varlıklar üzerinden şuurulu bir şekilde Allah'a inanmasını ve Allah'ın lütuflarının bir sonucu olan nimetlerinden faydalanmasını isteyen kutsal bir kitaptır(Kaya, 1991: 182). Bu bağlamda gök unsurlarından biri olan ay, Kur'an-ı Kerim'deki 26 ayette, inanç ve ibret unsuru olarak yer almaktadır: (6/96, 7/54, 10/5, 13/2, 14/33, 16/12, 17/12, 21/33, 22/18, 25/61, 31/29-30, 35/13, 36/39-40, 39/5, 41/37, 54/1, 55/5, 71/15-16, 75/7-8-9-10, 91/2).

En'âm suresinin 96. ayetinde, ay ve güneşin kozmik bir sistem içinde ince hesaplarla yaratılmasının ve gece vaktinin dinlenmeye ayrılmasının Allah'ın takdirinin bir sonucu olduğundan; O'nun varlığının delili olarak da ay ve güneşin yaratıldığından İsrâ suresinin 12. ayetinde bahsedilmektedir. A'raf suresinin 54. ayetinde ay ve diğer gökcisimlerini yaratarak emrine boyun eğdiren Allah'ın kudreti ile ilgili bilgi verilmektedir: “Şüphesiz ki gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisi kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!” (haz: Karaman vd. , 2009:156). Nuh suresinin 15. ayetinde yedi kat göğü yaratan Allah'ın, surenin 16. ayetinde onların arasından ayı nurlu kıldığı, güneşi de چراغ yaptığı; Yunus suresinin 5. ayetinde de ay ve güneşi nurlu kılan Allah'ın, yılların sayısının ve hesabının bilinmesi için aya bir takım uğrak yerleri tahsis ettiği gibi bilgilere ulaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de sıkça ele alınan hususlardan biri de göğü direksiz yaratan, ay ve güneşi emrine boyun eğdiren Allah'ın, bu unsurları insanların hizmetine vermesidir. Bu bağlamda Ra'd (13/2), Nahl(16/12), İbrâhîm(14/33), Enbiyâ(21/33), Lokmân(31/29) surelerinin belirtilen ayetlerinde bahsedilen konu ile ilgili ifadelerle karşılaşılmaktadır.

Hac suresinin 18. Ayetinde Allah'a itaatın en belirgin ifadelerinden biri olan secde etme eyleminin ay, güneş, yıldız; dağ, ağaç, hayvan gibi tabiata ait varlıklar tarafından da yapıldığı söz konusu edilir ve Furkan suresinin 61. ayetinde yeri göğü, ayı ve güneşi yaratan Allah'a şükredilir. Fussilet suresinin 37. ayetinde, Allah'ın ayetlerinden biri olarak da ifade edilen ay ve güneşe İslamiyet öncesinde tapanların bulunduğu bir bilgiye ulaşılmaktadır.

Fâtır suresinde geçen “her biri belirtilmiş bir süreye kadar akıp gider” ifadesiyle, ay ve güneşin kendi etrafında dönüşlerinin kıyamete kadar devam edeceğine; güneşin

bir yılda ayın ise bir ayda dönüşünü tamamlayacağına; gece ve gündüz arasında sistematik bir akış olduğuna dair bilgiler verilmektedir. Gece ve gündüz arasındaki bu akışın düzenli gerçekleşmesini sağlayan Allah'tır. O'nun dışında başka varlıklara tapanların bir çekirdek kabuğuna bile sahip olamayacaklarından da bahsedilmektedir.

Yâsin suresinin 39. ayetinde ayın kendi içinde birtakım yörüngelere sahip olduğu bilgisi verilmektedir. Bu ayette, ayın evrelerinden biri olan hilal, şekil itibarıyla eğri hurma dalına benzetilmektedir. 40. Ayette belirli bir yörünge içinde yaratılmış olan ay ve güneşin ne birbirine yetişebileceği ne de gecenin gündüzü geçebileceği anlatılmaktadır. Erzurumlu İbrahim Hakkı, bu surenin 39. ayetinden yola çıkarak ayın 28 menzile sahip olduğundan; konak yerlerinin ilkinde 'Şarteyn' , sonuncusuna da 'Reşâ' denildiğinden bahsetmektedir. (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 2012:117)

39. Zümer suresinde gece ve gündüzün birbirine örtülüp sarılmasıyla sürelerinin uzayıp kısaldığından bahsedilirken; dünyanın şekli ve gece-gündüz üzerindeki etkisiyle ilgili de bilgiler verilmektedir. Şekil itibarıyla yuvarlak olan dünyanın, kendi eksenini etrafında dönmesiyle bir tarafı güneşe dönük olup aydınlanırken diğer tarafı karanlıkla örtülmektedir. Bu bağlamda gece ve gündüzün oluşumu ile dünyanın hareketi arasında ilişki kurulmaktadır. Gecenin bitişiyle gündüzü aydınlatan, güneş; güneşin batışıyla gece karanlığını aydınlatan da ay olarak belirlenmektedir. Rahman suresinde, ay ve güneşin belirli bir ardı sıralıkla gerçekleşen bu hareketinin bir hesaba göre gerçekleştiğinden bahsedilmektedir. Yasin ve Zümer surelerinde de evrenin belirli bir düzen içinde yaratıldığına dair bilgilere ulaşılmaktadır.

Adını surenin ilk kelimesinden alan 91. Şems suresinde insanın yaratılışında var olan iyilik ve kötülük kabiliyetlerinden bahsedilmektedir. Allah'ın güneşi ortaya çıkarttığı gündüzün, örttüğünde ise gecenin ortaya çıktığı ifade edilerek gece gündüz dönüşümünde ayın güneşi takip ettiğine değinilmektedir.

Kıyame suresinin 7. 8. , 9. ve 10. Ayetleri, tabiat olaylarından biri olan ay tutulması olayının haberini vermektedir. Belirtilen ayetlerde, ne zaman şimşek çakar ve ay tutulursa o zaman güneş ve ayın toplanacağından (ortadan kalkıp dünyanın karanlıklar içinde kalacağı) ve insanların kaçacak yer derdine düşeceğinden bahsedilmektedir. Aynı zamanda bu ayetlerde, ay tutulmasının uğursuzluğuna ve kıyametin kopacağına da işaret edilmektedir.

Kur'an'ın 54. Suresi olan, toplam 55 ayetten oluşan Kamer suresinin 1. ayetinde ay ile ilgili bir mucizesinden bahsedilir. Kamer suresinde geçen bu mucizeye "Şakku'l-

kamer” denilmektedir. Şakku’l-kamer, ayın ikiye ayrılması olayı olarak da tanımlanmaktadır. Kıyamet günü yaklaşmasına rağmen mucizevî olayları büyü olarak adlandıran Kureyşli müşrikler mehtaplı bir gecede Hz. Muhammed’den bir mucize ister ve bunun üzerine Peygamberimiz Allah’a yalvarır. Hz. Muhammed’in parmağıyla aya işaret etmesi ile ay ikiye bölünüp yere iner. Sonra o’nun peygamberliğine şahadet edip eteği altından girip yeniden çıkar. Daha sonra tekrar şahadet getirip bütünleşir ve yerine döner(Pala, 2004: 420). Divan şairleri tarafından sıkça anılan bu mucizeye Emrî’nin bir beyitinde de yer verilmektedir:

“Şakku'l kamer itdüğünü bînüñ ruhuñ üzre

Kaldurdı meh-i nev görüp engüşt-i şehâdet” (Emrî, s.43 g.62/2)

(Bölgenin ruhu üzerine yeni ayı görüp şahadet parmağını kaldırarak ayı ikiye böldü.)

Bu beyitte o dönem mucizelere inanmayan ve gerçekleşen olayları büyü olarak adlandıran kesimi inandırmak için Hz. Muhammed’in şahadet parmağını kaldırarak ayı ikiye bölme olayından bahsedilerek Şakku’l kamer mucizesine telmih yapılmaktadır.

Kâinatı ve onun sınırlarını edebi, dini ve ilmi yönüyle ele alan Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*’sinde, bir gök cismi olan ay ve ay ile ilgili inanışlara yer vermektedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı’ya göre, Allah önce güneşi, daha sonra ayı yaratmıştır. Gece gündüz ayırt edilsin, ay ve yıl hesap edilebilsin diye Allah’ın emri ile Cebrail ayın yüzünü kanadıyla silip ışığını yok etmiştir. Ayın yüzündeki çizgiler de sönmüş olan ışığın izleri olarak belirtilmiştir. Allah, 300 ilikli sarı yakuttan bir vasıta yaratmış ve ayı onun üzerine koymuştur. Bu vasıtayla denizin içinde doğudan batıya gidebilsin diye her iliği tutmak için bir melek tayin etmiştir. Bundan başka bir de ay için Lahür cevherinden 60 ilikli bir kılıf yaratarak ona da 60 meleği görevlendirmiştir. Ayın bedr halinde iken güneşin tam karşısına gelmesi, kılıfının melekler tarafından uzaklaştırılarak tamamen çıkmasıyla izah edilmiştir. Ayın bazen hilal bazen dolunay halini alması, güneşin melekler tarafından aya yaklaştırılarak bir taraftan ayın kılıfının giydirilmesi ile açıklanmıştır(Erzurumlu İbrahim Hakkı,2012: 47).

En parlak görüntüye dolunay halinde ulaşan ayın bu halinin *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*’nde halife ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bedr kelimesi, Allah’ın bütün isim ve bu isimlerin hükümleriyle âlemde en mükemmel görünüşe sahip olan halifesi

olarak açıklanmaktadır. Güneş ışınlarının en mükemmel şekilde dolunay haldeyken ayda zahir olması ile Allah'ın en mükemmel şekilde halifesinde tecelli etmesi arasında ilgi kurulmaktadır(Uludağ, 2001: 70).

Bir gök cismi olan ay, dini ve tasavvufi nitelikli eserlerde maddi ve manevi vasıflarıyla söz konusu edilmektedir. Allah'ın varlığına inanmayanlar için delil ve ibret verici bir unsur halinde zikredilen ay, Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde yerini almaktadır. Yaratılışı ve hareketleri ilahi yönü olan meleklerle ilişkilendirilen ayın, mucizevî olaylar ile birlikte anılması, İslamiyet ve tasavvufta belirgin bir şekilde yer alması ve bu bağlamda telmih yoluyla Divan şairlerinin şiirlerinde kullanılması önemli bir gök cismi olduğunun bir göstergesidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DİVAN ŞİİRİNDE AY VE AY İLE İLGİLİ BENZETMELER

3.1. Zaman Dilimi Olarak Ay

Türkçe bir isim olan Ay, “yer yuvarlağının uydusu olan gök cismi, kamer, yılın on iki bölümünden her biri, art arda gelen iki yeni ay arasında geçen süre, bir ayın herhangi bir gününden ertesi ayın aynı gününe kadar geçen veya yaklaşık otuz gün olarak kabul edilen süre” anlamlarıyla Türkçe sözlükte geçer(TDK, 2009: 151). Bu tezin yazılış amacı ay ve ay ile ilgili yapılan benzetmelerin divan şiirinde nasıl kullanıldığının incelemesi olduğu için burada bir zaman dilimi olarak ay, genel hatlarıyla ele alınacaktır.

Divan şiirinde en çok kullanılan motiflerden biri olan ay, geceyi aydınlatan bir ışık kaynağıdır. Gece hali içinde yansıdığı tüm tabiat unsurlarına bir gizem katar. Nurlu bir cisim olma özelliğiyle birçok benzetme unsuru içerisinde yer almasının yanında “zaman” kavramını ifade eden anlamlarıyla da Divan şiirinde söz konusu edilmektedir. Bir zaman dilimi olarak ay, geçen süre, yılın on iki bölümünden biri ve herhangi bir zaman üzerinden geçen otuz günlük süre anlamlarıyla beyitlerde şu şekilde kullanılmıştır:

Bakmasa yıllarca Nâhîdün yüzine gam yimez

Ayda bir kez hâl-i ruhsârın gören meh-rûlarun (Bâkî, s.188 G.253/2)

(Ay yüzlülerin[sevgilinin] yanağındaki beni ayda bir kez gören yıllarca Nâhîd'in yüzüne bakmasa gam yemez)

Zöhre adıyla da yer alan Nahîd yıldızını ay yüzlülerin yanağındaki benle karşılaştıran şair, beyazlığı ve parlaklığıyla bilinen Nahîd yıldızından sevgilinin benini daha üstün tutar. Ayda bir kez sevgilinin yanağındaki beni gören kimse Nahîd yıldızına yıllarca bakmasa bundan pişmanlık duymaz. Bu beyitte geçen “ayda bir” ifadesi bir zaman dilimi olarak kullanılmıştır. Emrî'nin gazelleri arasından seçilmiş olan aşağıdaki beyitte ay, hem gök cismi (mâh) hem şekil(hilâl) hem de zaman(ay) anlamıyla kullanılmıştır:

Felek her ayda ey Emrî otuz pâre ider mâhı

Hilâl-ebrûlarına benzedeydüm diyü bir pâre (Emrî, s.249 G.469/5)

(Ey Emrî! Felek hilal kaşlarına bir parça benzeteyim diye ayı her ay otuz parça eder)

Ayın hilal hali genellikle sevgilinin kaşına teşbih edilir. Felek sevgilinin hilal kaşlarına benzesin diye her ayı otuz parçaya bölmüştür. Hüsn-i tâlil sanatıyla kurulan bu beyitte ayın otuz güne tabi tutulması sevgilinin kaşının şekline bağlamıştır. Felek, ay, mâh ve hilâl göğe ait unsurlar olması bakımından kendi içinde bir tenasüp oluşturmaktadır.

Taranan divanlarda ay motifinin diğer zaman dilimleriyle de ilişkilendirilerek kullanıldığı görülür:

Cihânun bahâr u hazânı dükênmez

Geçürsen bu tavr üzre yüz mâh u sâli (Nev'î, s.151 k. LII/11)

(Bu hareket [düzen] üzerine yüz ay ve yıl geçürsen [yine de] dünyanın bahar ve sonbaharı tükenmez)

Dünya kendi içinde bir düzene sahiptir. Devingenlik gösteren bu sistemde her yıl sonbahar, kış, ilkbahar, yaz yaşanacaktır. Aylar, yıllar geçse de dünya bu hareketi tekrarlayacaktır. Ay ifadesi yıl kavramıyla ilişkilendirilerek dünyanın bu hareketinin süreklilik yönü kuvvetlendirilmiştir. Ay, yıl, bahar, hazan kavramları belirli bir zaman dilimini ifade ettiği için tenasüp oluşturur.

Necâtî'nin hüsn-i tâlil sanatının hâkim olduğu aşağıdaki beyitinde de ay, yıl ve günle ilişkilendirilir:

Bir gün sen âfitâba mukârin olam diye

Mâh-ı felek yıl on iki aydır sefer çeker (Necâtî, s.215, g. 145/3)

(Bir gün sen güneş yüzlüye ulaşayım diye gökyüzündeki ay, yılın on iki ayı sefere çıkar)

Ayın yılın on iki ayı sefere çıkması güneş yüzlü sevgiliye ulaşmak içindir. Mâh-ı felek, âfitab göğe ait unsurlar olması dolayısıyla uygunluk gösterir. Yine bu beyitte ay, yıl ve gün kavramları zaman bağlamında tenasüp oluşturur.

15. ve 16. yüzyıllara ait seçilen divanlara zaman nezdinde bakıldığında aybaşı kavramının da sıklıkla geçtiği görülür ve genellikle beyitlerde bu kavram uğursuzluğu ifade eder. Eski eserlerde aybaşının uğursuzluğuna dair birçok bilgiye ulaşılır. Eski müneccimlere göre hadiseler ve fitneler aybaşında oluşmuş(Onay, 2009: 67). Nitekim Ahmet Paşa'nın aşağıdaki beyitinde de bu inanış telmih yoluyla yer alır:

Ey kamer-tal'at kaşın kavsın görüp takvîmde

Ay başında fitne var diye müneccimler yazar (Ahmet Paşa, s.149, g.65/3)

(Ey ay yüzlü kaşının kavisini müneccimler takvimde görüp aybaşında fitne var diye yazar)

Aybaşının uğursuzluğuna İbrahim Hakkı'nın Ma'rifetnâmesinde de rastlanır. Ma'rifetnâme'ye göre: ayın ilk on beş gününde hayvan ve insanların bedeni zayıf düşer; hastalığı olanın hastalığı artar; balıklar yağlı olur; haşereler yeryüzüne daha çok çıkar ve hayvanların canlıları yeme isteği artar; dikilen ağaç çabuk büyür ve zayıf kalır; üzerine ay ışığı düşen keten, kamış ve kuru bitkilerin çürüyüp parçalanmaları daha hızlı olur(Erzurumlu İbrahim Hakkı, 2012: 185-186).

Tezin “Türk Kültüründe Ay” bölümünde ay ile ilgili halk inançlarını örneklendirmek için kullanılan “Aybaşı evlere girilmez.” , “Aybaşlarında çorap örülmez, dikiş dikilmez.” deyişlerinde de aybaşı kavramının uğursuzluğu ifade ettiği görülmektedir.

Görüldüğü üzere ay motifi, Divan şiirinde genellikle sevgilin yüzüyle teşbih edilmek için kullanılmış olsa da zaman bağlamında kullanımına da sıklıkla rastlanmaktadır.

3.2. Gök Cismi Olarak Ay ve Ayın Farklı Görünümleri

3.2.1. Ay

Gök cismi unsurlarından parlaklığıyla bilinen ay kelimesinin sözlük anlamı “gök, dünyanın uydusu olan gök cismi, kamer, mâh, meh”tir(TDK, 2011: 194). Ayın Arapçası kamer, Farsçası mâhtır. Ay ile ilgili yeni teoriler başka olsa da Divan edebiyatındaki şiirleri anlayabilmek için eski inanışların da bilinmesi gerekir. Nücum ilmine göre ay, felek-i evvel yani birinci kat göktür. Zayıflık, acizlik, bilmezlik, arabozculuk, itibarlı olma, hareket ve görünüş ayın özelliklerindedir. Tabiatı üzere soğuktur. Cuma gecesi ve Pazartesi gününe hâkim olan ayın dostu güneştir, düşmanı yoktur. Eski kimyagerlere göre gümüş ay, altın ise güneştir(Kurnaz, 2009: 66). Eski kimyagerlerin ayı gümüşle, güneşi de altınla ilişkilendirmesine Hayâlî'nin nazmında da rastlanır:

Pâdişâhım tapına nesl-i melektir dediler

Hüsünün âyine-dârını felektir dediler

Şâdiliğin düğününün elemege ununu

Meh gümüş tekne güneş altun elektir dediler (Hayâlî, s.321, Mukattaat/16)

(Padişahım kapına melek nesli dediler

Güzelliğinin ayna tutucusuna felektir dediler

Mutluluk düğününün ununu elemeye

Ay gümüş tekne güneş altın elektir dediler)

Gümüş, beyaz rengi ve parlaklığı yönünden ayın benzetilene durumundadır. Hayalinin bu nazmında ay teşbih sanatıyla gümüş tekneye benzetilir.

Divan şiirinde en çok kullanılan motiflerden olan ay, bir nur kaynağıdır. Bu nurla geceyi aydınlatan, tabiata güzellik ve çekicilik katan ayın beyitlerde söz konusu edilen yönü, bu şekilde bir güzellik kaynağı ve timsali olmasıdır. Gerek bu hali gerekse ışıklı, nur saçan, parlak, dünyayı parlatan, gümüş ve benzerinden üstün olma vasıflarıyla da sevgiliyle özdeşleşir. Yine bakırlık, yüksekte bulunma, uzaktan seyredilme, yanına yaklaşılama, her gece görünmeme, hareket halinde olup bir yerde karar kılmama yönüyle de sevgiliye teşbih edilir(Tolasa, 2001: 417; Pala, 2011: 42). Çünkü Divan şiirindeki sevgilinin kendisi de ay gibidir, girdiği ortama ışık saçır; yüzü, alını, yanağı nurludur; sevgili de uzaklardadır, ulaşılmaz, el değmemiş, bakirdir; âşıklara yüz vermez, herhangi birinde karar kılmaz; güzelliğin ve ulaşılmazlığın sembolüdür. Parlaklık, güzellik, çekicilik, uzaklık gibi yönleriyle sevgili ve ay birlikte kullanılsa da hüsn-i tâlil ve mübalağa sanatlarıyla sevgili daima aydan daha üstün daha parlak daha ışıklıdır. Çünkü Divan şiirindeki sevgili tipinin tabiatında en üstün olma özelliği vardır. Serviden uzun boyuyla, kıldan ince beliyle, aydan parlak yüzüyle sevgili eşsiz güzelliğe sahiptir.

Bedr olmuş idi ay gece doğdu ansızın

Gören dedi ki var ise ol meh-likâ budur (Necâtî, s.186 g.79/3)

(Gece dolunay halini almış ayı ansızın görenler, varsa o ay yüzlü [sevgili] budur dediler)

Ayın dolunay hali en parlak ve en güzel olduğu zamandır. Necâtî'nin bu beyitinde dolunay halini almış ayı görenler, onun ay yüzlü sevgili olduğunu düşünürler. Sevgilinin yüzünün aya benzetilmesi en çok kullanılan motiflerden biridir. Bu beyitte ay, hem parlaklık hem de uzaklık yönünden teşbih ve mübalağa sanatıyla, sevgiliyle ilişkilendirilmiştir. Sevgilinin ulaşılmaz olduğunun farkında olan âşık onun varlığından

bihaberdir. Dünyayı bu denli aydınlatacak güzelliğin nur saçan sevgiliden başkası olduğunu düşünemez.

3.2.2. Kamer

Güneş sisteminin gezegenlerinden biri ve dünyanın uydusu olan kamer gök bilim inancına göre gezegenlerin en genci(1000 yıllık) olup içinde bulunulan zamanda onun devri yaşanmaktadır(Zavotçu, 2013: 409). Eskilerin inancına göre dünya kendi içinde bir devir müddetine sahiptir. Bu devir müddeti 49 bin yıldır. Birinci devrin ilk bin senesi Zühal(Satürn) yıldızından başlar. Bu devre, devr-i âdem de denilir. Zühal yıldızından sonra sırasıyla Müşteri(Jüpiter), Mirrih(Mars), Şems(Güneş), Zühre(Venüs) ve Utarid(Merkür) yıldızları devirlerini tamamlar. Altı yıldızın devir müddetleri bittikten sonra yedinci yıldız olan Kamer'in devri başlar ve o devrin içinde bulunduğumuza inanılır. Hz. Muhammed de bu devrin peygamberidir. Bu nedenle kamer devri devr-i Muhammed olarak da bilinir. Ahir zaman olan bu devirde doğanların çok yaşamayacağına ve fitnelerin artacağına inanılır. Onlara göre kıyamet bu devirde kopacaktır(Kurnaz, 2009: 146; Pala, 2004: 115).

Divan şiirinde kamer devri sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilerek de kullanılır. Nitekim Nev'î de aşağıdaki beyitte kamer devrindeki fitneler ile sevgilinin yüzünde beliren ayva tüyleri arasında ilgi kurar:

Hüs'n âhir oldu gird-i hadinde belürdi hat

Devr-i kamerde fitne-i âhir zamânı gör (Nev'î, s.268, g.64/3)

(Yanağının çukurunda ayva tüyleri belirdi; güzellik tamam oldu. Devr-i kamerde ahir zamanın fitnesini gör)

Ayva tüylerinin belirmesiyle güzelliğini tamamlayan sevgilinin görünüşü âşıkları kendinden geçirir. Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurları birer fitne sebebidir. Âşık-sevgili ilişkisi açısından bakıldığında, kamer devrinde fitnelerin çoğalması ile sevgilinin bir görünüşüyle fitneye sebep olup âşıkları birbirine düşürmesi eşdeğer görülür. İnanca göre bu devirde kıyamet kopacaktır. Fitneye sebep olan sevgilinin âşıklar arasında karışıklığa sebep olması, kıyamet günü çıkacak olan karışıklıkla ilişkilendirilebilir. Taranan divanlara bu bağlamda bakıldığında devr-i kamer tamlamasıyla kurulmuş beyitlerde, kamer devrine telmihte bulunularak âşık, sevgili ve fitne ilişkisinin verildiği görülür.

3.2.3. Mâh/Meh

Ay, kamer, dünyanın uydusu; yüzü dolunay gibi parlak ve yuvarlak güzel, sevgili anlamlarına karşılık gelen mâh, divan şiirinde hem asıl anlamıyla hem de şekli ve parlaklığıyla sevgilinin yüzüne benzetilerek işlenir(Zavotçu, 2013: 457). Bir gök cismi olarak da beyit ve mısralarda geçen mâh kelimesi teşbih sanatıyla sevgiliye benzetilirken açık istiareyle sanatıyla da sevgilinin yerine geçer. Zâtî'nin teşbihinde mâh, sevgilinin yüzüne benzetilir:

Bu gece gel rûşen eyle bezmümüz

Şevkun olursa eger ey meh-likâ (Zâtî, I. c. s.20, g.20/2)

(Ey ay yüzlü[sevgili]! Eğer şevkin olursa bu gece gel aydınlat meclisimizi)

Necâtî Bey'in aşağıdaki beyitinde ise mâh, açık istiare sanatı ile sevgili kullanılmadan sevgilinin yerine kullanılır:

“Bir iki gün dahi sen mâha erişmezse elim

Yaşım u âhım eder yeri göki zir ü zeber” (Necâtî Beg, s.182, g. 72/3)

(Bir iki gün dahi elim sen sevgiliye erişmezse; gözyaşım ve ahım yeri göğü altüst eder)

Ay motifi bağlamında incelenen 15. ve 16. yüzyıllardan seçilmiş divanlarda, ay kelimesinin Farsçası olan mâh/meh, gerek yalnız gerekse kurduğu tamlamalarla en fazla kullanılan sözcüktür. Tezin istatistiki tabloya ayrılan bölümünde mâh/meh kelimesinin kullanım sıklığı ile ilgili sayısal veri verilecektir.

3.2.3.1. Mâh-ı Tâbân

Mâh-ı tâbân, parlayıcı, parlak ay anlamlarına gelir(Devellioğlu, 2010: 649). Mâh-ı tâbân parlaklık yönünden sevgiliyle ilgi kurmaktadır. Çünkü sevgili bir nur kaynağıdır. Hatta gazellerde ay ve güneşe ışığını sevgilinin verdiği iddia edilir. Kasidelerde ise padişah bu ışığın kaynağıdır:

Nûr-ı mülk-ârâyı mâh ez-şem'-i cûd-eş müstenir

Tîg-i âlem-gîr-i mihr ez-dest-i feth-eş müste'âr (Fuzûlî, s.80, k. 12/33)

(Aydın memleketi süsleyen ışığı, onun cömertlik mumundan ışık alır; Güneşin dünyayı fetheden kılıcı onun fetih elinden ödünç almıştır)

Fuzûlî'nin yukarıdaki beyitinde hüsn-i talil sanatıyla ayın ışığını padişahın cömertliğinden, güneşin kılıç gibi olan ışınlarını onun fetih kabiliyetinden aldığı söylenmektedir.

Divan şiirindeki sevgili ışığıyla âlemi aydınlatır. Onun ışığına bakmaya çalışanların gözleri kamaşır, etrafı göremez. O bir nur kaynağıdır. Parlaklığıyla bilinen ay ve güneş bile sevgilinin yanında sönük kalır. Çünkü onlara da aydınlatma özelliğini veren sevgilidir. Dünyadaki tüm güzellikler, marifetler sevgiliye tabidir. Onun nurlu yüzünü bir kez gören aşk hastalığına kapılır. Onun mâh-ı tâbân olduğunu âlem bilir:

Ey şeb-i gamda benim gönlüm gözüm rûşen iden

Büsbütün dünyâya toldı mâh-ı tâbân oldugun (Behiştî, s.324, g.261/4)

(Ey gam gecesinde benim gözümü gönlümü aydınlatan sevgili; parlak bir ay olduğun büsbütün dünyaya yayıldı)

Gönül derdine düşen aşğın devası sevgilidir. Gece doğduğunda bütün dünyanın ayı görmesini, hüsn-i tâlil yoluyla, gam gecesinin karanlığını aydınlatan sevgilinin güzelliğinin herkes tarafından bilinmesine bağlamaktadır.

3.2.4. Bedr

Arapça bir isim olan bedr'in sözlük anlamı, ayın ondördüncü gecesini, dolunaydır(Devellioğlu, 2010: 88). Ayın en ışıklı ve en güzel olduğu evresidir. Dolunay halini alan ay kendini tamamlar. Bedr, beyitlerde bedr-i tamam, meh-i tamâm, meh-i çârdeh gibi ifadelerle de kullanılır. Sevgili ve sevgilinin yüzüne teşbih edilir. Sevgilinin güzelliğine özenen ay, ona benzemek için bedr halini alır. Mihrî Hatun:

Benzeyem deyü kemân ebrûlarıyla hüsnine

Gâh bedr eyler kamer kendüzini gâhî hilâl (Mihrî Hatun, s.202, k.11/7)

(Ay senin güzelliğine ve keman kaşlarına benzemek için bazen dolunay bazen de hilal olur)

beyitinde gayr-i mürettep leff ü neşr yoluyla sevgilinin güzelliğini dolunaya keman kaşlarını da hilale benzetir. Beyitte sevgilinin güzelliğinin bedr ile ifade edilmesinin nedeni ayın en ışıklı evresi olmasındandır.

Ay tutulmasının genellikle bedr halindeyken gerçekleşmesi, ayın sevgilinin güzelliğine ulaşmak için bedr halini almasıyla da izah edilir(Tolasa, 2001: 422). Ahmet Paşa'nın aşağıdaki beyitinde hüsn-i talil yoluyla ayın sevgilinin yüzüne özendiği için dolunay halini aldığını ve her zaman hüsn-i talil göstermeyeceğini dile getirir:

Bedr olur öykünür meh gün yüzüne anuñün

Hergîz husûf erişmez illa meh-i tamâma (Ahmet Paşa, s.245, g.262/6)

(Ay gün yüzüne özendiği için dolunay olur; Ay kendini her tamamladığında illa ay tutulması gerçekleşmez)

Ahmet Paşa'nın ay tutulmasının her dolunayda gerçekleşmeyeceğini söylemesi sevgilinin güzelliğini yüceltmek içindir. Çünkü ay tutulduğu zaman parlaklığı azalır ve hüsûf olayının gerçekleşmesi sevgilinin yüzünü bir perde gibi örtmesi demektir. Ay, sevgilinin yüzüne özenmekte, onun ışığından çalmak için hüsûf olayının gerçekleşmesini istemektedir. Ay tutulmasının gerçekleşme ihtimaliyle bedr halini almaktadır. Hergîz ve illâ ifadeleriyle bu olayın her zaman gerçekleşmeyeceği vurgulanır. Ayrıca divan şiirinde ay tutulması âşık tarafından istenmeyen bir durumdur. Sevgilinin ışığından mahrum kalacağını düşünen âşıklar, bu olay gerçekleşmesin diye dua eder.

3.2.5. Hilâl / Mâh-ı Nev

Ayın ilk günlerinde aldığı yay biçimine hilal denir. Bir diğer adıyla yeni aydır(TDK, 2009: 891). Işıklı bir gök cismi unsuru olan ayın hilal hali çok fazla aydınlık değildir. Hilâlin rengi altın veya altın suyuna benzetilir. İnce ve eğri oluşundan dolayı sevgilinin kaşına teşbih edilir. Hatta hilalin şeklinin eğri oluşu, sevgilin kaşına âşık olup ona boyun eğmesine bağlanırken:

Boynın egmezdi gelüp karşında

‘Âşık olmasa ger ebrûña hilâl(Emrî, s.167 g.308/2)

(Eğer âşık olmasa kaşlarına hilal gelip karşında boyun eğmezdi)

Sehî Bey'in bir beyitinde de hilalin gökyüzüne çıkışı hüsn-i tâlil yoluyla güzellik şahının eşliğini kıskanmasına bağlanır:

Mâh-ı nevi öge öge göge çıkardılar

Öykündüğüçün ol şeh-i hûbân işigine (Sehî Bey, s.303, g.221/4)

(O güzellikler şahının eşliğine öykündüğü için hilali öve öve göge çıkardılar)

Kıskanılâsı güzelliğe sahip olan sevgilinin kaşlarını gören âşık da divane olur:

Bir perî-peykerün ebrûsı hilâlin görüben

Ah kim yine gönül başladı dîvâneliğe (Zâtî, c. III, s.222 g.1351/3)

(Bir peri yüzlünün kaşının hilalini görünce; ah gönlüm yine divaneliğe başladı)

Ay başında görünen hilâl aynı zamanda bayramı da işaret eder. Ramazan ayının başlaması ve bayram hilâlinin görünmesi ile kaş arasında ilgi kurulur. Kurban bayramı da hilalin görünmesiyle başladığı için kaş aynı zamanda gurre-i mâhdır. Hilâlin

çıkmasıyla sevgili kaşını gösterir ve o gün âşıkların bayramı başlar(Pala, 2004: 130). Ayrıca bayram gelince âşık sevgiliye kavuşacağını düşünür:

Zülfün şeb-i Kadr oldu kaşun 'îd hilâli

Vasluñ dem-i 'îd oldu firâkuñ ramazândur (Avnî, s.11 g.23/3)

(Saçın Kadir gecesi kaşın bayram hilali oldu; Kavuşmak bayram zamanı ayrılığın ramazandır)

Âşıkların vuslat zamanı bayram, ayrılık zamanı ramazandır. Ramazan ayının gelişle kendini her şeye kapatan insanlar bayramın gelişle dışarı çıkar, dolaşır, eğlenir. Sevgilinin dışarı çıkıp kendini göstereceğini düşünen âşık, bayramı kavuşma olarak görür. Bu nedenle de bayramı dört gözle bekler. Hilâl kaşları görmeyen âşık için bayram matemdir:

Hâlûme baksa düğüne varmalıdır kara yas

Sen hilâl-ebrûsuz olan 'îd mâtemdür bana (Zâtî, c.I, s.3 g.3/2)

(Halime baksa düğün kara yas olmalıdır; Hilâl kaşların olmadan gelen bayram matemdir bana)

Bayramın gelişini belirten hilâlin aybaşında belirmesi aynı zamanda içinde fitne barındırmasının da bir belirtisidir. Eski müneccimlere göre hadiseler ve fitneler aybaşında gerçekleşir. Aybaşının uğursuzluğundan “Zaman Dilimi Olarak Ay” başlığı altında bahsedilmiştir. Bâkî'nin:

Bu göz ü kaş u gamze vü hâl ü hat ile yâr

Âşûb-ı dehr ü fitne-i Devr-i Kamer geçer (Bâkî, s.101 g.62/4)

(Bu göz, kaş, ben ve ayva tüyleri ile sevgili; Kamer devrindeki fitne ve zamanı karıştıran olarak geçer)

beyiti buna örnektir. Sevgilin gözü, kaşı, beni ve ayva tüyleri fitneye sebebiyet veren unsurlardır. Beyitte bu unsurlardan biri olan kaş söz konusu edilerek kapalı istiare yoluyla hilal kastedilmiştir. Ayrıca kamer devrine telmihte bulunularak fitne olayı kuvvetlendirilmiştir.

3.3. Ayın Özellikleri

3.3.1. Gece Doğması

Bir gök cismi olan ayın en önemli özelliği geceleri ışık kaynağı olmasıdır. Gündüz vakti doğan güneşten sonra insanların gördüğü en parlak cisim olan ay, gece karanlığını aydınlatır:

“Bezminde yanan şem’den uyarmağa kandil

Her gece gelir revzenine mâh-ı mu’allâ” (Ahmet Paşa, s.43 k.11/24)

(Meclisinde yanan mumdan kandili uyarmak için; her gece pencereye yüce ay gelir)

Gündüzlerin sultanı güneş, gecelerin hükümdarı ise aydır:

Hüküm-ile mihri eylersin felekde bî-karâr

Emrün-ile mâhı idersin gâh bedr ü geh hilâl (Cem Sultan, s.3 k.I/5)

(Hükümle güneşi gökyüzünde kararsız eylersin; emrinle ayı bazen dolunay bazen hilâl eylersin)

Ayın gece, güneşin de gündüz doğması belirli bir düzene bağlı olarak gerçekleşmektedir. Ay ve güneşin bu sistematik hareketi Divan şiirlerinde söz konusu edilmektedir:

Hâk-i pâyuna yüzün sürmek için şems ü kamer

Ser-i kûyuna gelür şâm u seher döne döne (Mihri, s. 287, g.141/3)

(Ay ve güneş ayağının toprağına yüzünü sürmek için; gece gündüz döne döne mahallenin başına gelir)

Ay ve güneşin gece ve gündüz birbirlerini izlemeleri hüsn-i ta’lil yoluyla sevgilinin toprağına yüz sürmek istemeleri nedenine bağlanmıştır(Batıslam, 2016: 339). Ayrıca gayri mürettep leff ü neşr yapılarak ay, gece ile; güneş de gündüz ile ilişkilendirilmektedir.

3.3.2. Parlaklığı

Işıklı bir gök cismi olan ay, şüphesiz ki parlaklığıyla bilinir. Bütün dünyayı aydınlatan muhteşem bir ışığa ve güzelliğe sahiptir. Onun ışığı ateşten değil, nurdandır.

Nola ger ‘azm eylesek ol mâh-ı tâbândan yana

Gönlümüz rûşenlik ister mâh-tâb andan yana (Zâtî, c. I, s.46 g.46/1)

(Eğer o parlak aydan yana yönelsek ne olur? Gönlümüz ay ışığından yana aydınlık ister)

Ay parlaklığıyla sevgili ve onun güzellik unsurlarına teşbih edilir:

Sinesin gören sanır âyine bastı bağına

Yâ melektir ki kim giriptir mâh-ı tâbân koynuna (Necâtî, s.374, g.502/2)

(Ya melektir ki parlak ayın koynuna kim girdi, göğsünü gören bağına ayna bastı sanır)

Necâtî'nin yukarıdaki beyitinde ayın parlaklığının ayna ile ilişkilendirildiği de görülmektedir.

3.3.3. Dolaşması/Dönmesi

Kendi ve güneşin etrafında dönerek hareketlerini tamamlayan ay, dönme vasfıyla şiiirlerde söz konusu edilir:

Altına aldı hecr dön ey şeh-süvâr dön

Hâk-i hakirin üzre meh-i âsumân gibi (Necâtî, s.408 g.577/5)

(Ey Şehsüvar! Ayrılık değersiz toprağın altına aldı dön; gökyüzünün üzerindeki ay gibi dön)

Ayın niteliklerinden biri de gece dolaşmasıdır. Divan şiiirinde ayın gezip seyre çıkması sevgili ile ilişkilendirilir:

Seyyârelerle seyre çıkar her şeb ol kamer

Mümkün degül ki râst gelem ben sitâresüz (Behiştî, s.283 g.191/2)

(Her gece o kamer yıldızlarla seyre çıkar; yıldızsız rastgelmem mümkün değil)

Ay yüzlü sevgilinin şehrin içinde dolaşması yeni doğan ayın dolaşmasına teşbih edilir:

Dün togdı mâh-ı nev gibi ol şûh-ı meh-likâ

Şehr içre şimdi şöhre-i devrân olup gezer (Zâtî, c. I, s.136 g.138/3)

(O ay yüzlü yeni ay gibi dün doğdu; şimdi şehrin içinde devrin şöretlisi olup gezer)

Ayın dönmesi, talihin dönmesi olarak da işlenir:

Bir gice menzîlimüz itse müşerref o kamer

Kutb-ı maksûdumuzun üstine dönerdi felek (Zâtî, c. II, s.210, g.706/3)

(O ay bir gece bulunduğumuz yeri şereflendirse; felek isteklerimizin üstüne dönerdi)

İsteği sevgiliye kavuşmak olan âşığa, felek her zaman engel olur. Bu bağlamda âşık felekten sürekli şikâyet eder. Beyitte talihin dönmesi, ayın âşıkların bulunduğu yere gelmesine bağlanmıştır. Eğer ki ay(sevgili), bir gece âşıkların bulunduğu yeri şereflendirirse felek de âşıkların istekleri üzerine dönerek talihlerini değiştirecektir.

3.3.4. Soğukluğu

Ay, soğuk ve ışıklı bir gök cisimidir. Güneşin ışınlarıyla ısıttığı evreni, ay ışığıyla soğutur. Bu nedenle gece gündüzden daha serin geçer. Necâtî' nin:

Göster yüzünü cevri ü cefâ eyleme çokluk

Ey mâh yaraşmaz güneşe k'ide soğukluk (Necâtî, s. 276, g. 280/1)

(Ey ay[sevgili]! Yüzünü göster, sıkıntı ve eziyet etme; güneşe soğukluk etmek yakışmaz)

beyitinde sevgilinin yüzü aya, kendisi de güneşe teşbih edilir. Âşık yüzünün nuruyla kendisine eziyet eden sevgiliye soğukluğu yakıştırmaz.

Taranan divanlarda ayın soğuk olması vasfının diğer niteliklerine göre daha az işlendiği görülmektedir.

3.4. Ayın Kozmik Âlemdeki Yeri

Klasik edebiyatta en çok ele alınan unsurlardan biri olan ay, diğer tabiat unsurlarıyla da ilişki içindedir. Taranan divanlarda ayın gökyüzü, güneş, yıldızlar ve burçlar ile ilgi kurduğu gözlemlenmektedir.

3.4.1. Gökyüzü

Felek, eflâk, çarh, âsumân olarak da bilinen gökyüzü kâinatın merkezidir. Yedi kat göğün her katında bir yıldız bulunur. İç içe geçmiş katmanlı bir yapıya sahip olduğu için genellikle çokluk haliyle bahsedildiği görülür(Kurnaz, 2012: 265)

Gökyüzünün, birinci kat gök evinde yer alan ay ile beyitlerde sık sık birlikte kullanıldığı gözlemlenmektedir:

Hüsnünün meşşâtasına ey melek

Âyîne olmaga gökden ay ine (Zâtî, c.III, S.267 G.1422/2)

(Ey melek! Güzelliğinin süsleyicisine ayna olamaya gökten ay ine)

Zâtî'nin yukarıdaki beyitinde gökyüzündeki ayın doğuşu, hüsn-i talil yoluyla sevgilinin güzelliğini yansıtmak için ayna olarak inmesine bağlanmaktadır.

Eski nücum ilmine göre dokuzuncu gök doğudan batıya doğru kendi kendine dönerken o esnada diğer gökleri ve yıldızları da beraberinde döndürmektedir. İnsan talihi üzerindeki etkisinden dolayı yıldızların yerlerini değiştirip duran gökyüzü, kötülüğün ve uğursuzluğun nedeni olarak görülmektedir(Kurnaz, 2012: 266). Necâtî'nin

bir beyitinde felek âşığın ateşinin üstünde dönerken beraberinde ay ve güneşi de döndürmektedir:

Ol hüsn âteşinin şevkiyle tutuşuram

Ay ü güneş felekler hep üstüme dönerler (Necâfî, S.191 G.92/2)

(O güzellik ateşinin şevkiyle tutuşurum; ay, güneş ve gökyüzü hep üstüme dönerler)

Gökyüzünün ay ve güneşe ev sahipliği yapması, güneşin batışına ve ayın doğuşuna göre şekil değiştirmesi beyitlere konu olmaktadır. Gökyüzünde ay ve güneşin bir arada bulunamayışı Mesîhî'nin:

Ay ile güneş dîdeleri olalı çarhun

İki göz ile bakmadı ben kuluna aslâ (Mesîhî, S.66 K.16/39)

(Ay ve güneş gökyüzünün gözleri olduğundan beri ben kuluna asla iki gözle bakmadı) beyitinde gökyüzünün aynı anda iki gözle âşığa bakamayışı ile ifade edilmektedir. Ay ve güneşin gökyüzünde devingenlik gösteren bu hareketine telmihte bulunularak güneş ve ayın ardı sıra doğup batışı gökyüzünün bir gözünü açıp diğerini kapatması ile söz konusu edilmektedir. Zâtî'nin bir beyitinde ay ve güneşin gökyüzünde bir arada bulunması için neyzen nefesiyle büyü yapması istenir:

Üfür sihr eyle ey neyzen ki girsün mihr-ü- meh çarha

Yürüt ayağı ey sâkî yetişdi 'işret eyyâmı (Zâtî, c.III, S.379 G.1593/4)

(Ey neyzen! Üfür, [nefesinle] büyü yap ki ay ve güneş gökyüzüne girsin; Ey sâkî! İçki içme günleri geldi yürüt kadeh[ler]i)

Gökyüzü, gece-gündüz farklı renklere bürünmesinden dolayı sihr-saz ve hokkabaz olarak ifade edilir:

Cihân bir sîmyahâne felek hem sihr-saz ancak

Meh ile mihr çâpük-dest bir iki hokka-bâz ancak (Hayâlî, S.173 G.246/1)

(Deney evi olan dünya[da] hem büyücü [hem de] hokkabaz felek[in], ay ve güneş bir iki el çabukluğudur ancak)

Hokkabaz, bir iki el çabukluğuyla hüner sergileyen kişi olarak bilinir. Bu hünerlerini su kadehi şeklindeki yuvarlaklarla gösterdikleri için bu ismi aldıkları söylenir (Özkan, 2007: 168). Bu beyitte gökyüzü hokkabaza teşbih edilirken onun hünerini gösteren yuvarlaklar ise ay ve güneş olur. Ayrıca ay ve güneşin doğuşu, hüsn-i talil yoluyla, gökyüzünün el çabukluğu ile yaptığı bir büyüye bağlanır.

Ay ve gökyüzünün bir arada bulunduğu beyitlerden hareketle sıkça karşılaşılan bir birliktelikten bahsedilebilir. Bu birliktelik kilise-put, sofr-aekmek gibi ikili ilişkilerle de ifade edilmektedir. Hayâlî'nin:

Deyr-i eflâke kamer-çihre sanemler gelicek

Dehr büründü siyah şâlinı rûhbân-şekil (Hayâlî, s.37 k.8/2)

(Gökyüzü kilisesine ay yüzlü putlar gelecek [diye] dünya rahipler gibi siyah şalını büründü)

beyitinde gökyüzü kiliseye teşbih edilirken ay da kilisedeki putlara benzetilmektedir. Ayın gökyüzünde belirmesiyle dünyanın siyahlara bürünmesi ile kilisede putlara tapan siyah giysili rahipler arasında ilgi kurulduğu görülmektedir.

Hayâlî'nin bir diğer beyitinde ise felek misafirler için hazırlanan sofraya teşbih edilirken ay ve güneş de onun iki ekmeği olur:

Felek gûya döşenmiş sofr-a idi ol konuklukta

Kim anun olmuş idi kurs-ı mihr ü meh iki nânı (Hayâlî, s.47 k.14/7)

(Sanki felek o misafirlikte döşenmiş sofraydı ki güneş ve ayın çöreği de onun iki ekmeği olmuştu)

İncelenen beyitlerde gökyüzü ve ay arasında çok farklı teşbih ilgileri kurulduğu tespit edilmiştir.

3.4.2. Güneş

Güneş, nur ve ziya hususiyetlerinde ay ile ilişki içindedir. Ayrıca diğer unsurlarıyla da aydan pek farklı olduğu görülmemektedir. Her iki unsur da hem benzeyen hem de benzetilen durumdadır. Ortak niteliklere sahip olan bu iki motif bazen aynı bazen de ayrı beyitlerde teşbih ögesi olarak kullanılmaktadır.

Bir gece düşümde sen mâhı derâguş eyledüm

Gördüm olmuş nurdan bâlin kamer bister güneş (Ahmet Paşa, s. 67, k. 19/52)

(Bir gece rüyamda sen ay yüzlüyü kucaklıyordum; nurdan yastığın kamer yatağın da güneş olmuş gördüm)

Ahmet Paşa, bu kasidesinde ay ve güneşi, yatak ve yastığa teşbih ederek aralarındaki ilişkinin bütünlüğünü verir. Ay, sevgiliye nurdan yastık; güneş de yatak olur. Yatak ve yastığın ay ve güneşe benzetilmesinin nedeni sevgilinin ulaşılmazlık niteliğini vurgulamak içindir. Çünkü ay da güneş de gökteki yerlerini alarak her zaman

uzaktan seyredilir. Güneş kendine ulaşmak isteyenleri ışınlarıyla yakar, ay da nuruyla gözlerini kör eder. Bu bağlamda sevgili, ay ve güneşle ilgi kurar.

Divan edebiyatında sevgili ve sevgilinin güzelliğine teşbih etmek için kullanılan ay ve güneş, tasvir ve hayal unsuru olarak şiirlerde çok fazla işlenir. Güneşin özellikle de ayın, güzelliği örneklemek için sembolleştirilmesi sıkça karşılaşılan bir durumdur. Her iki unsur da güzellik hususunda hem benzeyen hem de benzetilen konumdadır. Aynı niteliklere sahip olmalarına rağmen üstünlük konusunda yarışır. Ay güneşin, kendine öykündüğü iddiasındadır:

Germ olub öyküneli hüsnine sen mâh-veşün

Kimse bakmaz yüzine zerrece ey meh güneşün (Zâtî, c.II, s.257 g.753/1)

(Ey ay [sevgili]! Hararetlenip sen ay gibi güzel sevgilinin güzelliğine öykündüğünden beri; kimse zerre kadar güneşin yüzüne bakmaz)

Aydın güneşten üstün tutulduğu bu beyitte güneşin ısı kaynağı olması hüsn-i talil yoluyla ay yüzlü sevgilinin yüzüne öykünmesine bağlanır. Nitelikleriyle güzellikte öncelikli görülen ay, herkes tarafından arzulanan bir sevgilidir:

Çün cihân ol meh-likâya müşteridir ey güneş

Satamazsın hüsnünü germ olma kim bâzâr yok(Ahmet Paşa, s. 188 g. 144/7)

(Ey güneş! Dünya o ay yüzlü sevgili için müşteridir; hararetlenme, güzelliğini satamazsın ki sana pazar yok)

Güneş de ayın kendine öykündüğü iddiasındadır. Kendini aydan üstün gören güneş, aya haddini bildirir:

Hurşîd işitip dedi ki ey mâh yerin bil

Ben varken ol mertebe değmez sana zirâ (Ahmet Paşa, s.43, k.11/21)

(Güneş işitip dedi ki: Ey ay! Yerini bil! Ben varken zira o mertebe sana yakışmaz)

Divan şiirinde, bu iki gök cisminin birbirine öykünmesiyle ilgili yazılmış birçok beyitle karşılaşılır. Aynı niteliklere sahip olan ay ve güneş; soğuk-sıcak, gece-gündüz hususiyetlerinde ayrılık gösterir. Güneş, gündüz doğar ve evreni ısıtır; ay ise gece doğar ve güneşin ısıttığı evreni soğutup aydınlatır. Benzer hizmetlere tabi tutulan güneş ile ay gece-gündüz mevzuuyla birbirlerini takip eder:

Şöyle benzer hizmete tuttun gün ile ay ile

Mihr ü meh gitmez kapundan gice gündüz bir nazar (Âşık Çelebi, s.125 g. 95/2)

(Gün ile ayı birbirine benzer hizmetle görevlendirdin; güneş ve ay gece gündüz bir bakış atar, gitmez kapından)

Ay ve güneş, klasik şiirde en fazla işlenen teşbih unsurlarındandır. Beyitlerde gerek benzeyen gerekse kendisine benzetilen öge olarak bu iki motife sıkça rastlanır. Hem bir zaman dilimi olarak hem de güzellik bahsinde ay ve güneşin birliktelik gösterdiği gözlemlenir. Işıklı bir gök cismi olmalarından dolayı sevgili ve onun güzellik unsurlarıyla sık sık ilişkilendirilirler.

3.4.3. Yıldızlar

Kozmik âlemde parlaklığıyla bilinen üç önemli unsurdan birisi de yıldızlardır. Divan şiirinde kevkeb, kevakib, sitâre, ılduz, ahter, nücûm gibi eş anlamlı kelimelerle de ifade edilir. Taranan divanlarda yıldız çeşitlerinin ay ile aynı beyit içinde yer aldıkları gözlemlenmektedir.

3.4.3.1. Yıldız Çeşitleri

3.4.3.1.1. Zühre Yıldızı

Nâhîd, Çobanyıldızı, Venüs, sa'd-ı asgar olarak da ifade edilen Zühre Yıldızı üçüncü felekte yer alır. Bir efsaneye göre İranlı, şûh ve çok güzel bir kadın olan Zühre, Hârût ve Mârût isimli meleklerden göğe yükselmenin yolunu öğrenip göğe çıkmıştır. Zühre, Yunan mitolojisine göre Afrodit veya Venüs'tür. Onun etkisi altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zeki, maharetli, sanatkâr ve hissî olurlar. Felek'in sâzendesi olarak da bilinen Zühre yıldızı divan şiirinde şarkı, aşk, çalgı ve güzellik ile birlikte anılır. (Onay, 2004: 494).

Divan şiirinde sazende ve hanende olarak bilinen Zühre yıldızı şah bezmlerinde dolaşır. Adının geçtiği beyitlerde saz çalarken ya da okurken görülür. (Tolasa, 2001: 417). Şah meclislerinde çengi çalan Zühre, güneş ile birlikte, aya teşbih edilen padişaha cariye olur:

Zöhre-vü-hôrşîd ey meh bezm-i şâh-ı hüsnüne

Biri çengî biri def-zen iki hasnâ câriye (Zâtî, c. III, s.281, g.1442/2)

(Ey ay [sevgili] ! Güzellik şahının meclisine Zühre ve güneş; biri saz biri tef çalan iki güzel cariye)

Beyaz ve parlak olan Zühre yıldızı bu yönüyle ay ile ilgi kurar:

Oldu sa'd ıldızının guresi garrâ bu gece

K'itdi mâh ile kırân Zühre-i zehrâ bu gece (Şeyhi, S.244 G.148/5)

(Çoban yıldızının parlaklığı gösterişli oldu bu gece; ki ay ile birleşti zehrânın zühresi bu gece)

Güzellik hususunda da ay ile birlikte anıldığı görülür. Fakat onun güzelliği ay ve güneşten daha üstün tutulur. Bu bağlamda Zühre gibi yüzü olan sevgiliye ay da müşteri olur:

Yalnız ben mi harîdâr unam ey Zühre-cebîn

Gün dahı müşteridür sana kamerden gayri (Mihrî Hâtun s. 319, g.203/3)

(Ey Zühre yıldızı gibi parlak yüzlü sevgili! Yalnız ben mi alıcınım senin? Aydan gayri güneş dahi müşteridir sana)

Divan şiirinde Zühre ve ayın, içki meclislerinde sık sık birlikte anıldığı görülmektedir. Zühre çengini çalarken ay da mecliste sâkî olur:

Meh-rûlar ile dün gece tolmışdı bezm-gâh

Kim anda Zöhre çengî idi sâki idi mâh (Zâtî, c.III, s.158 g.1252/1)

(Dün gece ay yüzlülerle dolmuştu içki meclisi ki orada Zühre çengi çalarken ay da içki dağıtıyordu.)

Hatta bir beyitte ay ile birlikte def çalarken:

Ey felek nakş-ı ruh-ı yârı Hayâlî okusa

Zöhreyi mâh ile ol meclise deffâf eyle (Hayâlî, s. 278 g. 541/5)

(Ey felek! Hayâlî sevgilinin yüzünün resmini okusa; Zühre ile ayı o meclise def çalan çalgıcı eyler)

bir başka beyitte ise güneş def-zen, zöhre çengi, ay da çeng olur:

Yaraşur ey bedr-i enver bezm-i şâh-ı hüsnüne

Mihr def-zen zöhre çengî mah-ı nev olursa çeng (Zâtî, c.II, s.184, g.680/2)

(Ey parlak dolunay! Güzellik şahının meclisine güneş def çalan zöhre çengi çalan hilal de saz olursa yaraşır)

Son devir olan kamer devrinin yaşanmasıyla Zühre de dahil bütün devirler kapanmıştır:

Çarhı batdı Zöhrenün oldı kamer devri temâm

Olalı sen hüsn ile gün gibi 'âlemde be-nâm (Zâtî, c.II, s.430 g.926/1)

(Güzelliğinle âlemde güneş gibi nam sahibi olduğundan beri; Zöhre'nin göğü battı kamer devri tamamlandı)

Sevgilinin güzelliğiyle Zöhre'nin devri kapanmış kamer devri de tamamlanmıştır. Ay devrinin yaşanmasıyla diğer gezegenlerin devrinin kapanması,

halen yaşanmakta olan devr-i kamerin tamamlanması hüsn-i talil yoluyla sevgilinin güzellikte nam salmasına bağlanmıştır.

Verilen beyit örneklerinden hareketle güzelliği, parlaklığı ve sâzendeliği ile bilinen Zühre yıldızının vasıflarından söz edilirken sık sık ay ile ilgi kurduğu gözlemlenir. Güzellik hususunda da aynı beyit içinde teşbih unsuru olarak buldukları, hatta bazen güzelliğiyle aydan daha üstün tutulduğu, içki meclislerinde birlikte yer aldıkları da söylenebilir.

3.4.3.1.2. Müşterî Yıldızı

Mars, Jüpiter, Hürmüz, Erendiz, Sakıt, Bircis olarak da ifade edilen Müşteri yıldızının yeri altıncı göktür. Sa'd-ı ekber (büyük kutluluk) olarak kabul edilen Müşterî yıldızı feleğin kadısı ve hâtibi olarak da bilinir. Onun etkisi altında doğanlar terbiyeli, utangaç, alçak gönüllü ve iyi huylu olurlar. Mavi renk ona aittir. Merih ve Ay ile dost olan Müşterî yıldızının düşmanı Zühre ve Utarîd yıldızlarıdır. (Pala, 2004: 344). Yedi seyyar yıldızdan biri olarak kabul edilir. Edebiyatımızda adâlet ve hikmet-i İlâhî menzilesindedir. Müşterî yıldızı, Vezîr-i müşteri-tedbir tabiriyle çok kullanılır. Eski metinlerde vezîr, âlîm ve hâkimler bu yıldıza benzetilir(Onay, 2009: 343).

Zühreden sonra en çok anılan seyyâre olmasına rağmen işlenişinde çeşitlilik görülmez. Sözlük anlamından hareketle alışveriş işlerinde satın alıcı yani müşteri olarak gösterilir. Talip olduğu varlık sevgilidir. Bazen de tîr-i kavs'e müşteri olur. Bir yerde de sevgilinin gözü müşteri olarak ortaya çıkar. Bu nedenle kelime üzerinde iham ve iham-ı tenasüp yapılır(Tolasa, 2001: 411).

Divan şiirinde birçok beyitte kendinden söz ettiren Müşterî yıldızı genellikle kelime anlamı olan satın alıcı vasfıyla işlenir. Nev'î'nin bir beyitinde mürettep leff ü neşr yoluyla onun Yûsuf-ı sâni' ye teşbih edildiği görülür:

Birisi mihr-i 'âlemdür birisi Müşterî-talât

Birisi mâh-ı Ken'ânî birisi Yûsuf-ı sâni' (Nev'î, s.522 g.495/3)

(Birisi alemin güzeli birisi Müşterî yüz; birisi Yûsuf birisi ikinci Yûsuf'tur.)

Bu beyitte sevgilinin yüzü müşteri yıldızına benzetilir.

İncelenen divanlarda Müşterî yıldızı, Ay ile birlikte anıldığı beyitlerde, aya teşbih edilen sevgilinin müşterisi olarak karşımıza çıkar:

Yılduzun barışmadı anunla ey meh-rû senün

Müşterîdür gerçi Zâtî mihrünün bâzârına (Zâtî, c. III, s.174 g.1276/7)

(Ey ay yüzlü sevgili! Yıldızın barışmadı senin onunla; gerçi Zâtî güzelliğinin pazarında müşteridir)

3.4.3.1.3. Süreyyâ Yıldızı

Ülker ve Pervin olarak da bilinen, kuzey yarım kürede bir yıldız kümesidir. Gerdanlığa benzetilmesinden dolayı “İkd-i Süreyya” şeklinde de kullanılır(Pala, 2004: 415).Sekizinci felekte Sevr veya Hamel burcunda kümelenen bir takım yıldızdır. (Tolasa, 2001: 408). Pervîn(veya Süreyyâ) Boğa burcunun hörgücündeki yedi yıldızın adıdır. Küçüklük, büyüklük, yuvarlaklık, parlaklık ve beyazlık gibi yıldızlara özel nitelikleriyle birlikte daha çok bir yıldız kümesi oluşuyla işlenir(Kurnaz, 2012: 278). Kamer menziline olmasından dolayı sevgilinin benlerine benzetilir. Sevgilinin yüzü ay olunca Pervîn de benleri olur(Pala, 2004: 370). Ben, küçüklüğü dolayısıyla yıldız, çok olması dolayısıyla da yıldız kümesi olarak adlandırılan Süreyyâ ile teşbih edilir. Bu bağlamda divan şiirinde sevgilinin yüzüne ve yanağına en çok teşbih edilen unsurlardan ay ile bir arada bulunur:

Gösterürse yüzünün benlerin ol Zühre-cebîn

Nice baş koyduğun Ay ile Süreyyâ göresin (Ahmet Paşa, s. 228 g.229/4)

(O Zühre alınlı yüzünün benlerini gösterirse; nice baş koyduğun Ay ile Süreyya göresin)

Pervîn yıldızının kamer menziline bulunması, ay motifinin sevgilinin yüzüne teşbih edildiği bilgisini verir. Tenasüp sanatıyla kurulan beyitte, sevgilin alını Zühre’ye, benleri Süreyyâ’ya, yüzü de aya benzetilir. Divan şiirinde parlaklık hususunda adından söz ettiren Ay, Süreyyâ ve Zühre yıldızlarının gökyüzünde bir arada bulunmaları ile sevgilinin yüzüne ait güzellik unsurlarının birlikteliği arasında ilgi kurulmuştur.

Klasik şiirde Pervîn yıldızının ilgi kurduğu bir başka unsur da aşığın gözyaşığıdır. Âşık sevgilinin eşiğini gökyüzüne, kendi gözyaşlarını ise pervîn yıldızına benzetir:

Sen melek yüzün güneş alnın kamer kaşın hilâl

Eşiğin gökyüzüdür yaşım anun pervînidir (Necâtî, s.226 g.167/4)

(Sen melek, yüzün güneş, alnın kamer, kaşın hilaldir; kapın gökyüzü, gözyaşım da onun Pervîn yıldızdır)

Gökyüzü unsurlarının tenasüp oluşturduğu bu beyitte sevgilinin güzellik unsurlarıyla adeta gökyüzü tasviri yapılır. Sevgilinin eşiği gökyüzü, yüzü güneş, alını kamer, kaşını da hilaldir. Sevgilinin kendisinin meleğe benzetilmesi onun da göğe ait bir unsur

olmasındandır. Âşık gözyaşını, sevgilinin eşiği olan gökyüzünün pervîni olarak düşünür.

Âşığın gözyaşı olan Süreyya, Necâtî'nin bir beyitinde âşığın kendisi de olur. Sevgili- âşık bağlamında Gül ile Nergis efsanesine telmihte bulunularak sevgili aya, Süreyyâ da âşığa teşbih edilir:

Oldu gül nergis ile mâh u Süreyya şebih

Gökde istediğimiz yerde müheyya mı değil (Necâtî, s.88 k.17/6)

(Gül ile Nergis, Ay ve Süreyyâ'ya benzer oldu; gökde istediğimiz yerde hazır mı değil ?)

Efsaneye göre Gül ile Nergis arasında aşk yaşanmış. Bu iki sevgiliden Nergis göz şeklinde bir çiçek haline sokulmuş ve kıyamete kadar hicrân ve intizâr çekmeye mahkûm edilmiştir(Pala, 2004: 356). Necâtî'nin yukarıdaki beyitinde ayrılık ateşiyle inleyen Nergis, Süreyya; vefasızlık gösterip acı çektiren Gül de aydır.

Gerdanlığa benzemesinden dolayı İkd-i Süreyyâ olarak da ifade edilen Süreyyâ yıldızı nuruyla ayın kulağındaki küpeyi gerdanlığa çevirir:

Tâ Süreyyâ ikdin eyler gûş-var- 1 gûş-1 mâh

Tâ Benât-ün- na'şa örter nurdan çâder güneş (Ahmet Paşa, s.68 k.19/65)

(Süreyyâ ayın kulağındaki küpeye kadar gerdanlık eyler, güneşin nurdan çadırıyla kuyruğunun ucundaki en sönük yıldıza kadar örter)

Taranan divanlarda Süreyyâ yıldızının hem yalın hem de tamlama içinde kullanılarak ay ile birlikte kullanıldığı gözlemlenmektedir. Gerek parlaklık gerekse güzellik hususunda bir arada buldukları hatta sevgili-âşık bağlamında da ilişki içinde oldukları görülür.

3.4.3.1.4. Mirrîh/ Merrîh Yıldızı

Mars gezegeni ve Behram olarak da bilinen Mirrîh, nahs-ı asgar yani küçük uğursuzluk olarak kabul edilir. Rengi kırmızıdır. Yeri beşinci felektir. Feleğin başkomutanı rütbesindedir. Elinde kılıç veya hançerle tasvir edilen Mirrîh, Yunan mitolojisinde savaş tanrısı olarak bilinir. Onun yıldızının etkisi altında doğanlar kuvvetli, öfkeli, sert ve cüretkâr olurlar(Pala, 2004: 323)

Taranan divanlarda Mirrîh'in sayılan özellikleriyle birlikte sevgilinin yüzü, gözü ve kaşları ile de münasebet içinde olduğu gözlemlenmektedir. Mirrîh, sevgilinin fettan, fitneci, kılıç çeken, vefasız vasıflarını da üstlenir:

Gerçi oldun müşterî Zâtî metâ'-ı mihrine

Ol mehün Mirrih-i çeşmünden hazer kıl dâ'imâ (Zâtî, c.I, s.32 g.32/5)

(Ey Zâtî! O ay gibi parlak sevgilinin gözünün mirrîhinden [kılıcından] kendini daima koru; gerçi güzellik malına [çoktan] müşteri oldun)

Ayrıca sevgilinin fitneye sebebiyet veren kaşlarının hilale teşbih edilmesi, Mirrîh yıldızının hilal ile birlikte aynı beyit içinde anılmasına sebep olur:

Hilâlî kaşî mı mirrîh çeşmi üzre cânânuñ

Yazılmış üstüne ma'kûs yâhûd nûn mı fettânuñ(Emrî, s.159 g.291/1)

(Sevgilinin gözünün üstündeki hilâle benzeyen kaşî mı mirrîh? ; yahud fettânın üstüne yazılmış ters çevrilmiş nun harfi mi?)

3.4.3.1.5. Utârid Yıldızı

Merkür gezegeni de denilen Utârid yıldızının yeri ikinci göktür. Debîr-i felek olarak da bilinir. Feleğin kâtibi de sayılan Utârid'in etkilediği burçlarda doğanlar anlayışlı, zeki ve kurnaz olurlar. Güzel söz ve yazı ile sanatkârlığın sembolü olan Utârid yıldızı kâtip ve yazarların pîri sayılır. Dostu kamer, düşmanları da Şems ve Zühre'dir(Pala, 2004: 465).

Feleğin kâtibi olarak bilinen utârid yıldızı kasidelerde padişahın veziri olarak karşımıza çıkar. Dostu olan ayı kendine örnek alarak fermanın üstüne tuğra çekmek ister:

Misâl-i mâh-ı nevi meşk ider debîr-i felek

Garaz bu kim çeke menşûr-ı fazluna tuğrâ (Nev'î, s.10, k.I/11)

(Feleğin [padişahın] kâtibi yeni ayın misalini [tuğra çekmeyi öğrenmek için] yazı örneği eder; isteği fermanın üstüne tuğra çekmektir)

Güzel söz ve sanatkârlığın piri olan Utârid'in yazdığı şiiri hilalin kulağıyla duyan Hayâlî, iki renli yıldızı ona yazdırmak ister:

Hayâlî nazmını gûş-ı hilâl ile işitip

Diler utâride yazdırmağa sipihr-i dü-reng (Hayâlî, s.37 k.7/21)

(Hayâlî onun şiirini hilalin kulağıyla işitip iki renli yıldızı utâride yazdırmak ister)

Taranan divanlarda şairliği ve kâtipliği ile söz konusu edilen Utârid yıldızının kasidelerde padişahın veziri, gazeller de ise gökyüzünün (sevgilinin) kâtibi olduğu ve beyitlerde ay ile ilgi kurularak işlendiği görülür:

'Utârid ana yazubdur idüb cebînüni vaf

O hat ki levh-i cemâlinde görünür kamerün (Zâtî, c. II, s.298 g.794/4)
(Utârid, sevgilinin alnını tarif etmek için yazı yazmıştır; o yazı ki kamerin yüzünün üzerinde görünür)

3.4.4. Burçlar

Burç, sabit yıldızlarla dolu olan sekizinci felektir. Felek-ül büruc veya Felek-i sevabit olarak da bilinir. Beyitlerde bürc-i şeref, bürc-i saadet, bürc-i devlet, bürc-i melahat gibi ifadelerle de kullanılır. Ay, güneş ve yıldızların sürekli uğradıkları yer olan burçlar, dokuzuncu felek hariç diğerlerinin en yükseğidir. Diğerlerine nispetle daha çabuk seyretmesi dolayısıyla en çok ay ile bir arada bulunur. Güzeli ve güzelliği yüceltmek adına mah-ı bürc-i sipihr, meh-i bürc-i şeref, bürc-i devlet ahteri, bürc-i melahatte ay gibi ifadeler kullanılır(Tolasa, 2001: 409-410).

Cemâli bürci ol mâhun irişmiş menzil-i mâha

İrişmez ana ey Zâtî kemend-i nâle-vü-âhun (Zâtî, c.II, s.282 g.778/5)

(Ey Zâtî! O sevgilinin yüzünün burcu ayın menziline erişmiş; ahının ve feryadının kemendi ona erişmez)

3.4.4.1. Akrep (Kejdüm) Burcu

Gökyüzünün kuzey yarımküresinde görülebilen büyük bir burçtur. Kelime anlamı olarak da zehirli bir hayvancık olarak ifade edilir(Devellioğlu, 2010: 26). Divan şirinde ay ile ilgi kurarak sevgilinin saçına benzetildiği görülür:

Ağzı mercân dürcüdür kim cevher-i cân andadır

Zülfü Akreb burcudur kim mâh-ı tâbân andadır (Ahmet Paşa, s.138 g.42/1)

(Ağzı mercan incisidir ki canın cevheri ondadır; saçları akrep burcudur ki parlayan ay ondadır)

Beyitte sevgilinin saçını akrebe benzetilirken ayın akrep burcunda olduğu bilgisine de ulaşılır. Ay akrep burcundayken sefere çıkılmayacağına dair bir inanış vardır. Bu inanış yoluyla ay, akrep burcundayken sevgilinin dışarı çıkmaması istenir:

Rakîb ile seni görse olur Zâtî deli ey meh

Sefer câ'iz degül mâhun olıcak menzili 'akreb(Zâtî, c.I, s.55 g.55/5)

(Ey sevgili! Zâtî seni rakip ile görse deli olur; ayın menzili akrep olduğunda sefere çıkman doğru değil)

Zâtî' nin yukarıda yer alan gazelinde bu inanışa telmih yapılmaktadır. Ay ile ilgili olan bu inanış, âşıklar tarafından da bir bahane olarak kullanılmaktadır. Âşık, ayın akrep burcunda olduğunu ileri sürerek sevgilinin dışarı çıkıp rakiple görünmesine engel olmak ister.

3.4.4.2. Arslan Burcu(Bürç-i Esed)

Taranan divanlarda Hayâlî'nin bir kasidesinde hilâlin Arslan burcuyla birlikte anıldığı beyite rastlanmaktadır:

Bahr içre mâhi bürç-i esedde hilâldir

Şol dem ki alsan ol kefi deryâ-nişâna tîg (Hayâlî, s.35 k.6/20)

(Ne zaman ki o deniz işareti taşıyan kılıcını eline alsan; denizin içindeki balık arslan burcundaki hilâldir)

3.4.4.3. Yay (Kavs) Burcu

Yay burcu, genellikle şekil hususunda hilâl ile ilgi kurarak sevgilinin kaşına benzetilir:

Ey kaşı yay olan beni inletme kıl hazer

Kim âhım oku na'l-i hilâle eder güzer (Necâtî, s.176 g.58/1)

(Ey kaşı yay gibi olan sevgili! İnletme beni sakın ki ahımın oku hilalden geçer)

3.4.4.4. Boğa (Sevr) Burcu

Sevr kelimesinin sözlük anlamı boğa ve öküzdür(Devellioğlu, 2010: 1104). Adının geçtiği beyitlerde felek tarafından ağır şeyleri taşımada kullanılan, yük çeken bir varlık olarak işlenir(Tolasa, 2001: 411).

Ursalar eflâke ey meh gönlümün bâr-ı gamın

Yıkılıp gerdûn şikest olurdu Sevrün gerdeni (Ahmet Paşa, s.286 g.347/4)

(Ey sevgili! Vursalar gökyüzüne gönlümün gam yükünü felek yıkılır boğanın boynu kırılırdı)

Ahmet Paşa'nın gazelinde sevr kelimesinin gam yükünden boynu kırılan boğa ile ifade edildiği gözlemlenir.

3.5. Ayın Dindeki Yeri

3.5.1. Kıssalar

Kur'an'da anlatılan ibretli hikâyelere kıssa denir. Osmanlılar bu kelimeyi olağan üstü durumları anlatan yazı ve menkıbe olarak tanımlamaktadır. Hikâye, masal, rivayet, menkıbe, anlatış gibi kelimeler de kıssayı ifade eder. İslam edebiyatında peygamberlerle ilgili kıssaları anlatan kitapların sayısı oldukça fazladır. Ahlaki öğüt veren didaktik eserlerde peygamber kıssaları sık sık kullanılır(Pala, 2004: 272).

Divan edebiyatında, özellikle tasavvuf ağırlıklı olan şiirlerde kıssalardan bolca yararlanılır. Taranan divanlarda Hz. Muhammed, Hz. Yusuf ve Hz. İsa ile ilgili kıssalara rastlanmıştır.

3.5.1.1. Hz. Muhammed

İslam topluluğunun son peygamberi olan Hz. Muhammed milâdî 571 yılında, pazartesi gecesini sabaha karşı dünyaya gelmiştir. O'nun doğduğu gece gün doğmadan âlem nur ile dolmuştur. Son peygamberlik nuru O'nda sahibini bulmuştur. Divân şiirinde ve İslâm-Türk topluluklarında Ahmed, Ahmed-i Muhtâr, Bahr-i Kerem, Fahrü'l-Kiram, Habibullah, İmamü'l-Enbiyâ, Mahmud, Mahbub-ı Huda, Mustafa, Rasulullah ve Hazret gibi birçok ad ve sıfatlarla anılır. Hz. Muhammed'in hayatı, savaşları, mücadeleleri, mucizeleri birçok divan şairinin şiirinde işlenir(Pala, 2004: 330-331).

Güzellik bahsinde anılan peygamberlerden biri olan Hz. Muhammed nuru, parlaklığı ve güzelliğiyle beyitlere konu olur:

Zıll-ı Hak Şah Muhammed ki eşiği göğünün

Kem-terîn ılduzı olur meh-i tâbân-ı kerem (Ahmet Paşa, s. 68, k. 20/4)

(Allah'ın gölgesi olan yüce Muhammed ki; yüce parlak ay onun göğünün eşiğinde değersiz biz yıldızı olur)

Ahmet Paşa'nın bu beyitinde, Hz. Muhammed'in nurunun yanında ay değersiz bir yıldız olarak görülmüştür. O alının nuru ve beyazlığı ile dikkat çeker. O olmasaydı dünya karanlık içinde kalırdı. Bir hadis rivayetine göre daha dünyada hiçbir şey yokken Allah Hz. Muhammed'in nurunu yaratmıştır. O nurdan önce ne cennet, ne cehennem, ne gök, ne ay ne güneş ne de yıldız yaratılmıştır. Eğer Hz. Muhammed'in nuru yaratılmasaydı dünya karanlık içinde kalırdı. Onun bu nurla insanları cehaletten

kurtardığı ve onun yüzü suyu hürmetine âlemlerin yaratıldığı ifade edilir (Kurnaz, 2012: 59). Bu bağlamda Hz. Muhammed nur, parlaklık ve güzellik yönünden ay ile ilgi kurularak beyitlerde söz konusu edilmektedir.

Divan şiirinde Hz. Muhammed'in mucizeleriyle de birlikte yer aldığı görülür. Ay merkezli taranan divanlarda Devr-i Kamer bir diğer adıyla Devr-i Muhammed mucizesine sıkça rastlanmaktadır. Bu mucizeye göre peygamber kamer devrinde müşrikleri inandırmak için parmağıyla aya işaret eder ve ayı ikiye böler. Ayrıca bu devrin ahir zaman olduğuna ve fitnelerin artacağına inanılır. Bu mucizeye devr-i kamer, devr-i Muhammed ifadeleriyle sıkça telmih yapılarak ay-sevgili ilişkisinde sevgilinin fitneci olmasıyla ilgili kurulur:

Devr-i ruhunda hatuna iy meh kılan nazar

Devr-i kamerde fitne-i âhir-zemân sanur (Cem Sultan, s.89, g.LXXXV/2)

(Ey ay (sevgili)! Yüzünün devrinde ayva tüyelerine bakan; kamer devrinde ahir zamanın fitnesi sanır)

Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri fitneye sebebiyet veren unsurlarından biridir. Sevgilinin fitneci yönü, kamer devrinde çoğalan fitnelere benzetilir.

3.5.1.2. Hz. Yusuf

Yusuf peygamber, İsrâiloğullarından Yakub'un on iki oğlundan biridir. Yusuf peygamberin beyitlerde en fazla söz konusu edilen vasfı güzelliğidir. Güzelliğinin yanında ay, güneş ve on bir yıldızın ona secde etmesi, babasını öldüğüne ikna etmek için gömleğinin kana bulanıp götürülmesi, kardeşleri tarafından kuyuya atılması, babasına öldü demeleri ve Yakub'un kör oluşu, kuyudan çıkarılıp kervana köle diye satılan Yusuf'un Mısır'ın maliye bakanı Aziz'e köle olması, maliye bakanının karısı Züleyha'nın ona aşık olması, Mısır kadınlarının turunç diye Yusuf'un görünmesiyle ellerini doğraması, Zeliha'nın odasına girmesi üzerine kaçarken gömleği yırtılan Yusuf'un Zeliha yüzünden zindana atılması, zindanda güzel rüya tabir etmesi, köleyken Mısır'a sultan olması, Yusuf'un gömleğini sürünce Hz. Yakub'un gözlerinin açılması gibi Yusuf kıssasında yer alan motiflerle doğrudan ya da dolaylı olarak beyitlerde ele alınmaktadır. (Tolasa, 2001: 41-42; Kurnaz, 2012: 56-57)

Güzellik bahsinde Yusuf peygamberle bir tutulan sevgili Yusuf-ı sâni yani ikinci Yusuf olarak nitelendirilir:

Senâ-hânuñ olurdu mâh-ı Ken'ân tal'atun görse

Saña Yûsuf diyeydi iller aña Yûsuf-ı sâñî (Bâkî, S.14 K.5/29)

(Kenan ülkesinin ayı yüzünü görse övücün olurdu, eller sana Yusuf ona ikinci Yusuf diyeydi)

Güzellik itibariyle Yusuf'a benzetilen sevgili ondan üstün görülür:

Dünyâ değer ol mâh-likâ dil-ber- i garrâ

Yûsufda dahı yokdur anuñ hüsn ü bahâsı (Bâkî, S.298 G.508/6)

(İhtişamlı güzelliğiyle o ay yüzlüye [sevgiliye] dünyalar değer, onun güzelliği ve zerafeti Yusuf da bile yoktur.)

Yusuf'un kuyuya atılışı sevgilinin güzelliğini görünce utancından yerin dibine girmesine bağlanır:

Sanur kardeşleri çâha bıraktı Yûsufı ol hûd

Görüp seyrende ol mâhı yire geçdi hicâbından(Zâtî, c.III, s.3 g.1004/2)

(Sanırlar ki Yusuf'u kardeşleri kuyuya bıraktı, O ay yüzlüyü rüyasında görüp utancından o kendi yere geçti)

Ahmet Paşa'nın bir beyitinde, Yusuf'un rüyasında ay ve güneşin ona secde ettiğini görmesi, kölelikten sonra Mısır'a sultan olması kıssasına telmih, Yûsuf-cemâl ifadesiyle de sevgiliye teşbih yapılır:

Secde kılmasın mı ol Yûsuf-cemâle mihr-ü- mâh

Kim melâhat Mısırının tahtında sultandır henüz (Ahmet Paşa, s.176 g.119/3)

(O Yusuf gibi güzel olan sevgiliye güneş ve ay secde etmesin mi? Ki o güzellik ülkesinin tahtında sultandır henüz.)

Taranan divanlarda Yusuf'un ay yüzlü sevgiliyle karşılaştırılıp sevgilinin üstün tutulduğu ve Yusuf'un rüyasında güneş ve ayın kendisine secde ettiği ilgilere rastlanmıştır. Beyitlerde mâh-ı Ken'ân ifadesiyle de Yusuf'a gönderme yapıldığı ve ay ile doğrudan ilişkilendirildiği görülür:

Birisi neyyir-i sipihr-i şeref

Birisi reşk-i mâh-ı Ken'ânî (Hayali, s. 51, K.16/4)

(Birisi şeref yıldızının nuru; birisi kıskanılan Kenan ülkesinin ayı)

3.5.1.3. Hz. İsa

Hz. İsa, İsrailoğullarının son peygamberidir. Bir mucize olarak Meryem'den babasız doğar. Cebrâil'in Meryeme üflediği ruh olarak bilinen İsa neye dokunsa ona can verir, ölüleri diriltir. Bebekken konuşan, su üstünde yürüyen, çamurdan kuşlar yapıp

onlara can vererek uçuran İsâ'nın hayatı mucizelerle doludur. Divan edebiyatında, Meryem'in İsâ'ya hamile kalışı, bebekken gerçekleşen olağanüstü haller, peygamberlik mucizeleri, elle dokunması, nefesi ile körleri iyi etmesi, hastaları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi, çarmıha gerilmesi, ölmeyip göğe çekilmesi gibi mucizeler birçok yönüyle ele alınır(Pala, 2004: 235).

İsâ'nın doğumu, hayatı, peygamberliği, ölümü ile ilgili gerçekleşen mucizeler çoğunlukla tasavvuf edebiyatında kullanılır. Fakat sevgili ve sevgilinin dudağıyla da ilgi kurulduğu görülür. Çünkü onun dudakları İsâ gibi can bağışlayıcıdır. Aşk hastasının derdinin devasıdır. Bu nedenle sevgilinin hastaları iyileştirmesi ve can bağışlaması İsâ ile ilişkilendirilir. Nitekim Hayâlî'nin:

Lebin aksi düşüp mir'ata ey meh-pâre yasdanmış

Yatar İsâ sanasın mihr-i pür-envâra yasdanmış (Hayâlî, s.167 g.227/1)

(Ey ay yüzlü! Dudağının yansıması aynaya düşünce; İsâ'nın nura yaslanmış güneşi yatar sanasın)

beyitinde ay yüzlü sevgilinin dudağının aynaya yansıması, İsâ'nın nurlu güneşine benzetilir. İsâ, leb, mihr-i pür-envâr, meh-pâre, mir'at kelimeleri arasında parlaklık bağlamında oluşan bir tenasüp görülmektedir.

Zâtî'nin bir beyitinde İsâ'nın ölmeyip göğe çekilmesi mucizesine telmih yapılarak ayın, İsâ gibi göğe çıkması söz konusu edilmektedir:

Vasfını göke çıkardun ol mehün 'İsî gibi

Yirde komaz adını Zâtî bu cevher yâd-gâr (Zâtî, c.I, s.139 g.139/5)

(O ayın vasfını İsâ gibi göğe çıkardın; Zâtî bu mücevher yâdigâr adını yerde koymaz)

3.5.1.4. Hızır

Hızır, ab-ı hayatı içip ölümsüzlüğe kavuşan kişi olarak bilinmektedir. Hızır ve İlyas ile birlikte İskeder-i Zülkarneyn'in yanında bulunup ona kılavuzluk ederek karanlıklar ülkesine ab-ı hayatı aramaya çıkmışlardır. Bir pınar başında oturup yanlarında bulunan pişmiş balıkları yerken Hızır'ın elinden bir damla suyun balığa düşmesiyle balık canlanıp suya atlamıştır. Böylece onlar da suyun ab-ı hayat olduğunu anlayıp içerek ölümsüzlüğe kavuşmuşlardır. Sonsuza kadar Hızır denizde, İlyas da karada sıkıntıya düşen insanlara yardım ederlermiş(Pala, 2004: 204). Divan şiirinde Hızır'ın İlyas ve ab-ı hayat(ölümezlik suyu) mazmunları ile birlikte anıldığı gözlemlenmektedir:

Lebinden mu'ciz-i İsa erişti Hızır u İlyâsa

Yüzünden gün ziyâ almış ay alından münevverlik (Necâtî, s.297 g.326/3)

(Hızır ve İlyasa dudağından İsa'nın mucizesi erişti; güneş ışığını yüzünden, ay da parlaklığını alından almış)

Sevgilinin güzellik unsurlarından dudak, yüz ve alın can bağışlayıcı özelliğiyle ele alınmaktadır. Bu beyitte Hızır ve İlyas'a telmihte bulunularak sevgilinin dudağının İsa gibi ölümsüzlüğü bağışladığı; yüzü ve alınının da ay ve güneşe parlaklık ve ışık kaynağı olduğu ifade edilmektedir.

Kâf-ı gerdûnda ayân oldu o dem ayn-ı hilâl

Zulümât içre olan Çeşme-i Hayvân şekil (Hayâlî, s.37 k.8/3)

(Karanlık içinde olan ölümsüzlük suyu gibi; gökyüzünde hilalin kendisi belirdi)

Beyitinde zulümât ve çeşm-i hayvân kelimeleri ile Hızır ve İlyas'ın âb-ı hayâtı aramaları hatırlatılarak, hilalin gökyüzünde belirmesi karanlıklar içindeki ölümsüzlük suyuna benzetilmiştir.

3.5.2. Üç Aylar

3.5.2.1. Receb

Saygı duymak ve tazim göstermek anlamlarına gelen receb, dini gelenekte önemli bir yere sahip olan üç aylardan ilkidir. Arab-ı bâide döneminde “hevber”, Arab-ı âribe döneminde “esamm” diye adlandırılan receb ayında kan dökmek, mala ve ırza dokunmak yasaktır. Cahiliye devrinde de receb ayı süresince savaştan ve baskıdan uzak durulur, ilk on gününde oruç tutulur, umre ziyaretleri yapılır, putlardan oluşan tanrılara ‘atîre’ veya ‘recebiyye’ denilen kurbanlar sunulur. Müslüman toplumlarda receb ayının ilk cuma gecesini Regaib kandili olarak kutlanmaktadır. Receb ayında kutlanan gecelerden biri de Mi'rac kandilidir(Günay, 2007: 506-507).

Müslümanların dini kültüründe haram aylardan biri olarak ifade edilen receb ayı, divan şairleri tarafından da şiirlerde söz konusu edilmektedir. Zâtî aşağıdaki beyitte Receb ismini hem özel ad hem de dini aylardan biri olarak kullanır:

Yılda bir kez görünür mâh-ı receb gibi bize

Dostlar hey nice billâhi kemâli Recebün (Zâtî, c. II, s.276, g.772/4)

(Hey dostlar! Billahi Receb bize tamamen receb ayı gibi yılda bir kez görünür)

3.5.2.2. Şâban

Şâban, kamerî yılın recebden sonra gelen sekizinci ayının adı ve üç ayların ikincisidir. İslamiyetten önce Arab-ı bâide döneminde ‘mevha’ , Arab-ı âribe döneminde ‘va’l, âdil ya da âzil’ diye adlandırılmaktadır. Şâban kelimesi, hicrî takvimde yer alan diğer ay adlarıyla birlikte Arab-ı müsta’ribe döneminde kullanılmaya başlandığı, İslamiyet’in ortaya çıktığı devirde Araplar’ın bu isimleri kullanmakta olduğu anlatılmaktadır. Şâban ayının onbeşinci gecesinde Müslümanların Allah tarafından başlanacağı umulduğundan dolayı bu geceye özellikle önem verilmekte ve müslümanlar tarafından Berat Kandili olarak kutlanmaktadır(Yaşaroğlu, 2010: 207). Aşağıdaki beyitte şaban kelimesi tevriyeli kullanılarak hem şahıs hem de ay anlamıyla yer almaktadır:

Münevver itdi âfâkı cemâli mâhı Şa’bânun

Nazîri var mı şehir içre bu gün billâhi Şa’bânun (Zâtî, c. II, s.284 g.780/1)

(Şâbanın yüzünün ayı gökyüzünü aydınlattı; Allah için şehir içinde bugün Şâbân’ın benzeri var mı?)

3.5.2.3. Ramazan

Ramazan, kamerî yılın şâbandan sonra gelen dokuzuncu ayının adıdır. Arab-ı bâide döneminde ‘deymur’ veya ‘zeymur’ , Arab-ı âribe döneminde ‘nâtık’ veya ‘nâfik’ olarak anılmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de değerine vurgu yapılan ramazan ayı, insanlara doğru yolu gösteren Kur’an’ın indirildiği ay olarak belirtilir ve bu aya ulaşanların oruç tutması emredilir. Müslümanlar tarafından sabır, ibadet, rahmet, mağrifet ve bereket ayı olarak kabul edilir.. Kadir gecesi de bu ay içinde kutlanmaktadır. Büyük bir coşku ve heyecanla karşılanan bu ay da camilerde kandil yakma, iftar davetleri, yardımlaşma, ramazan gecelerinde oyun ve eğlencelerin düzenlenmesi, ramazana özel yiyeceklerin hazırlanması gibi çeşitli etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Sosyal hayatta görülen bu hareketlilik ve değişimler. Ramazan ayında sosyal hayatta görülen bu hareketlilik, divan edebiyatında kaside, gazel, ramazâniyye ve bayramiyye gibi şiir türlerinde yer bulmuştur(Günay, 2007: 433-435).

Zâtî’nin aşağıdaki beyitinde ay akrep burcundayken sefere çıkılmasının uğursuz olduğu inancına telmihte bulunularak ramazan ayı söz konusu edilir:

Yâ Rab ramazan ayı gibi eyle muharrem

Çün itdi sefer ol mehi sen sakla kazadan(Zâtî, c.III, s.87 g.1144/3)
(Yâ Rab o ay sefere çıktığı için sen kazadan sakla; ramazan ayı gibi haram kılınmış eyle)

3.6. Ay –Sevgili-Âşık- Aşk İlgisi

Divan şiirinde ay ile âşık ve sevgili arasında türlü ilgiler kurulmaktadır. Sevgili ve sevgilinin güzellik unsurlarına en fazla teşbih edilen gök cisimlerinden biri olan ayın sevgiliyle en fazla özdeşleştirilen yönü rengi, parlaklığı, geceyi aydınlatması, uzaktan seyredilmesi, hareket halinde olup bir yerde karar kılmaması ve şeklidir. Âşık ile de gece, karanlık, renk ve şekil gibi çeşitli yönleriyle birlikte söz konusu edilmektedir.

3.6.1. Sevgili

Sevgili, klasik şiirde sıklıkla işlenen konulardan biri ve en önemlisidir. Çeşitli ad ve sıfatlarla adlandırılan sevgilinin başlıca özelliği acı ve ızdırap verici olmasıdır. Zalim, vefasız ve taş gönüllü olmak onun nevi şahsına münhasırdır. Yan bakışından attığı oklarla aşığa yüz vermez, cefa çektirir. Güzelliğiyle âşıkların gönlünü fetheden sevgili, merhametsiz ve acımasızdır. Âşığın rakiplerine attığı fitne oklarıyla ortalığı karıştırır ve âşıkları birbirine düşürür. Âşığın gözyaşı ona zevk verir. Fitneye sebebiyet veren güzelliğiyle sevgili hep baş tacıdır. Acımasızlığına rağmen âşık bir gün olsun onu sevmekten vazgeçmez ve acımasızlığına devam etmesini ister. Çünkü sevgilinin cefa çektirmemesi ilgi göstermediğine işarettir. Bu nedenle sevgili ne kadar cevri ü cefa gösterirse âşık o kadar mutlu olur.

Divan şiirinde en fazla ele alınan konulardan biri de sevgilinin güzelliğidir. Beyitlerde mübalağa ve mecaz sanatlarıyla idealize edilen bir sevgili tipiyle karşılaşılmaktadır. Şair, hayalindeki güzele ulaşmak için sevgiliyi sembolize ederek anlatır. Fitneye sebebiyet veren güzelliğiyle âşıkların gönlünü fetheden sevgili, her zaman ulaşılmazdır, kıskanılandır, en yücedir. O âlemleri aydınlatan ay gibidir. Nuruyla âşıkların gönlünü aydınlatır. Herkes onun güzelliğinden haberdardır. Dünyadaki her şey güzelliğini sevgiliden almıştır. Ay, onun yüzüne özendiği için bu kadar parlak ve beyaz; hilal onun kaşlarının inceliğini kıskandığı için bu kadar incedir. Aslında ayın doğmasına sebebiyet veren, ona o parlaklığı bahşeden sevgilinin ta kendisidir.

Şair, güzeli ve güzelliği anlatırken teşbih ve mübalağa sanatlarından sıkça yararlanır. Sevgiliyi yüceltmek için türlü söz oyunlarına başvuran şairin şiirde kullandığı her sözcüğün bir işlevi vardır. Sevgiliyi ifade etmek için mâh/meh, mâh-pâre, meh-veş, mâh-tâb, mâh-1 tâbân, mâh-1 enver, mâh-1 şeb-efrûz, mâh-1 âlem-ârâ, meh-i sipihr-i şeref, bedr, bedr-i kâmil, kamer gibi kelimeler açık istiare yoluyla beyitlerde sıkça kullanılır.

Gece doğan ayın yanına yaklaşılmaz ve uzaktan seyredilir. O görüntüsüyle geceye güzellik ve gizem katar. Sevgili de ay gibi ulaşılmazdır. Kendini geceleri gösterir:

Hasreti nârından ol mâhun ölürsem ey refik

Kabrüm üzre her gice yaksun benüm ahbâb şem' (Zâtî, c. II s.129 g.625/7)

(Ey yoldaş! Eğer o sevgilinin hasretinin ateşinden ölürsem; dostlar benim kabrimin üzerine her gece bir mum yaksın)

Tabiatı gereği hercâyi olan sevgili bu sebeple de aya benzetilir. Çünkü ay da hareket itibariyle hercâyidir:

Dinürdi sana sipihr-i melahatün kutbı

Yirüni beklesen ey mâh ber-karâr olsan (Zâtî, c. II s.254 g.750/3)

(Ey ay ! Eğer yerini bekleyip kararlı olsaydın; güzellik göğünün yıldızı denirdi sana)

Sevgilinin hercâyiliği, âşıklarına her zaman görünmemesi, ayın belli zamanlarda görünmesiyle ilgilidir. Âşığın âhının dumanıyla sevgilinin görüntüsüne perde olması ile bulutun ayın önünü kapatarak görünmesini engellemesi arasındaki ilgi, ay-sevgili tasvirine sebep olmaktadır. Sevgilinin zaman zaman âşıklarını terketmesi de ayın gece doğup gündüz batmasına benzemektedir (Sefercioğlu, 2001: 138). Ayrıca ışıyla âşıkların gönlünü aydınlatıp ferahlatan sevgili, karanlık gecede doğan ay ile de ilişkilendirilmektedir.

Ay-sevgili ilişkisi bağlamında incelenen divanlarda, sevgilinin en fazla teşbih ve istiare edilen yönü güzelliği, yüzü, alını, yanağı, kaş, ayva tüyleri, yakası ve göğsüdür. Güzelliğin bütününe oluşturan bu unsurlar renk, ışık, parlaklık ve şekil yönünden aya benzetilir.

3.6.1.1. Yüz

Sevgilinin güzellik unsurlarından en başta geleni yüzdür. Divan şiirinde yüzün teşbih edildiği motiflerden biri de aydır. Ay, nur ve güzellik kaynağıdır. Bu yüzden

sevgilinin yüzüyle ilişkilendirilir. Sevgilinin yüzü için mâh/meh, meh-likâ, mâh-rû, mâh-sıfat, mâh-cemâl, mâh-manzar, bedr, kamer, gibi ifadeler kullanılır. Sevgilinin yüzü, parlaklık, renk ve yuvarlaklık yönünden aya teşbih edilir. Aydan daha parlak olan sevgili, görülmemiş bir güzelliğe sahiptir:

Didiler cümle felekler döne döne kat kat

Devr içinde bu kadar bir mâh-manzar görmedük (Zâtî, c.II, s.235 g.731/2)

(Bütün felekler kat kat döne döne devir içinde bu kadar [güzel] bir ay yüzlü görmedik dediler)

Sevgili yüzünün parlaklığıyla aya denk, hatta aydan üstündür. Onun yüzünün parlaklığını anlatmak için ayın bedr hali seçilir. Çünkü ay, bedr evresindeyken kendini tamamlar ve en parlak olduğu zamanı yaşar:

Bedr olmuş idi ay gece doğdu ansızın

Gören dedi ki var ise ol meh-likâ budur (Necâtî Beg, s.186 g.79/3)

(Dolunay olmuştu ay gece doğdu ansızın; Görenler varsa o ay yüzlü sevgili budur dedi)

Zâtî' nin bir beyitinde de sevgilinin aya değil, ayın sevgiliye benzediği söz konusu edilir:

Gör sitâren şehri içinde seyri derken Zâtî' yâ

Ayun on dördünde benzer meh-likâdur gördüğün (Zâtî, c.II, s. 258, g. 754/5)

(Ey Zâtî! Ayın on dördünde şehir içinde seyr eden yıldızı gör. Gördüğün ay yüzlü sevgiliye benzerdir)

Ay, ayın on dördünde bedr/dolunay halini alır. Ayın en ışıklı ve en parlak olduğu evresidir. Zâtî de sevgilinin yüzünün parlaklığını anlatmak için ayın dolunay halini tercih eder. Aslında beyitin temel konusu, sevgilinin aya değil dolunay halini almış ayın sevgiliye benzetilmesidir. Çünkü ay parlaklığını ve ışığını sevgilinin yüzünün nurundan alır. Bâkî'nin:

Cemâlün pertevinden nûr-bahş ol mâh u hürşîde

Güneş âyîne-i hüsnün felek âyîne-dâr olsun (Bâkî, s.230, g.352/2)

(Yüzünün ışığından ay ve güneşe nur bahşet ki; güneş güzelliğinin aynası felek de ayna tutucusu olsun)

beyitinde ay ve güneşe ışığı veren sevgilinin yüzünün nurudur. O nurla gece gündüz dünyayı aydınlattığı gibi âşik meclislerinin de ışığı olur:

Bu gece gel rûşen eyle bezmümüz

Şevkun olursa eger ey meh-likâ (Zâtî, c. I S.20 G.20/2)

(Ey ay yüzlü sevgili! Eğer şevkin olursa; bu gece gel meclisimizi aydınlat)

Sevgilinin yüzünün ay olduğuna saçları da şahittir. Aya benzetilen yüz, renk ve parlaklık açısından saç ile zıtlık içerisindedir. Çünkü sevgilinin saçının rengi karadır, bu yüzden gecenin siyahlığıyla teşbih edilir. Ayrıca ikinci dereceden bir teşbihle gece ile de benzetildiği gözlemlenir. Bu bağlamda saçın geceyle ilişkilendirilmesi ile yüzün ayla teşbih edilip geceyi aydınlatması arasında ilgi kurulabilir. Saç ve yüzün birlikteliği gibi gece ve ay da bir bütündür. Karanlığı aydınlatan ayın doğuşuna gece şahittir. Bu bağlamda sevgilinin saçının, yüzünün ayına şahit olduğu saptaması yapılabilir. Nitekim Zâtî'nin bir beyitinde öne sürülen bu görüşe rastlanır:

Zülfünün lâmı bir ay olduğuna şahiddür

Bir iken hûbluğun eyledi ey mâh otuz (Zâtî, c.II, s. 30, g. 526/5)

(Ey sevgili! Saçının Şevvali bir ay olduğuna şahittir; güzelliğini bir iken otuz eyler)

Sevgilinin yüzünün aya teşbih edilen niteliklerinden biri de rengidir. Sevgilinin gümüş külçesi gibi olan yüzü âşık için vuslattır. Onu saklaması âşıklar için istenmeyen bir durumdur:

Mâhun gümüş külçesi olmuşdu nâ-be- dîd

Encüm dökerdi dâmen-i gerdûn ile türâb (Necâtî Beg, s.53 k.3/6)

(Sevgilinin gümüş külçesi görülmemiş olmuştu; yıldız dökerdi feleğin eteğiyle toprak)

Sevgilinin yüzünü göstermesi âşığın bayramıdır:

Hayâlî rûze-i gamda hilâle döndüğü bu kim

Senin îd-i cemâlin görmedi ey mâh bir yıldır (Hayâli, s.105 g.47/5)

(Ey sevgili! Hayâlî'nin hilâle döndüğü bu gam orucunda ki; senin yüzünün bayramını görmedi bir yıldır)

Bu bağlamda sevgilinin yüzünün görünmesi bayramın gelişini müjdeleyen ay ile ilgi kurulur. Oruç, bayram ve hilal kelimelerinin beyitte bir arada kullanılması, Ramazanın başlamasında ve bitmesinde gerçekleşen ayı görme olayına işaret eder. Ramazanın bitişi, Şevval ayına ait hilalin görünmesiyle anlaşılır ve bayram yapılır. İnsanlar ramazanda ibadetle meşgul olup dünyevi zevklerden uzaklaşırken bayram ayının görünmesiyle dünyevi zevklere tekrar yakınlaşır(Canım, 2014: 190-191). Sevgilinin yüzünü göstermesi de âşığın bayramıdır. Gam orucunda olan âşığın hilale dönüp bakması da bu inanıştan ötürüdür. Ramazan ayının yılda bir yaşanması da beyite konu olmuştur.

Taranan divanlarda sevgilinin yüzünün ay ile çeşitli yönlerden ilgi kurulduğu görülmektedir. Ay ile ilişkilendirilen öğeler içinde en fazla teşbih edilen güzellik unsurlarından biri olan yüz, farklı vasıflarıyla birçok beyitte kendinden bahsettirmektedir. Ayrıca âşık-sevgilinin yüzü ilişkisi bağlamında, ay ile ilgili toplumsal inanışların da beyitlere yansıdığı gözlemlenmektedir.

3.6.1.2. Yanak

Sevgilinin yüzüyle en fazla ilişki içinde olan unsur yanağıdır. Ruh, ruhsâr, arız ve hadd gibi ifadelerle de kullanılır. Yanak, şekli, rengi, parlaklığı ve saflığı ile divan şiirine konu olur. Parlaklık ve aydınlık bakımından ay ile ilişki kurduğu gözlemlenir.

Gül yüzüne bakmadım şimşâdın adın anmadım

Ol kamer-ruhsâr ü hoş-reftâra n'ettim n'eyledim (Necâtî, s.318, g.377/3)

(Gül yüzüne servi boyunu anmadım; salınarak edalı yürüyen o kamer yanaklı (sevgiliye) ne ettim ne eyledim)

Ay, akrep burcundayken sefere çıkılmayacağına dair bir inanış vardır. Saç ile yanak münasebetinden hareketle akrep saça teşbih edilirken ay da sevgilinin yanağı olur:

Ey dil ruh u zülfün görüben terkimiz urma

Çıkma sefere k'olda mehin menzili Akreb (Ahmet Paşa, s. 124, g.10/4)

(Ey gönül! Yanağını ve saçlarını görünce beni terk etme; çıkma sefere ki ayın menzili akreptir)

Sevgilinin aya benzer yanağını, akrep gibi olan saçlarını gören âşık hüsn-i talil yoluyla kendisini terk etmemesini isteyerek bu inanışı bir bahane olarak göstermektedir. Sevgilinin kapısından ayrılmak istemeyen âşık bir beyitte de kabrini aydınlatması için kamer yanaklı sevgiliyi davet eder:

Ey kamer-ruh nûr-veş in bârî geh geh kabrûme

Tîg-i hecr ile beni çün bî-günâh itdün şehîd (Mesîhî, s. 138, g.38/3)

(Ey kamer yanaklı! Nurunla bazı bazı kabrime gel; çünkü ayrılığın kılıcıyla beni günahsız şehit ettin)

Mihrî Hâtun'un bir beyitinde sevgilinin saçları buluta teşbih edilirken yanağı da bulut içinde yatan aya benzetilir:

Gördüm ruhımı zülfi şebinde nihân yatur

Sandum sehâb içinde meh-i âsumân yatur (Mihrî Hâtun, s.239, g.47/1)

(Gördüm yanağını saçlarının gecesinde gizlice yatıyor; sandım ki bulut içinde gökyüzünün ayı yatıyor)

Sevgilinin saçı yanağını gizler. Bu durumdan rahatsız olan âşık sevgilinin yanağını seyretmek için saçlarını aralamasını ister:

Zülfün arala ruhun seyr idelüm

Hüsn ile mâh-ı şeb-ârâsın sen (Nev'î, s.432, g. 339/5)

(Saçını arala da yanağını seyredelim; sen güzelliğin ile geceyi süsleyen aysın)

Sevgili gece karanlığını aydınlatan ay ile ilişkilendirilir. O ayın yüzünde gölge yapan, yanaklarının üstüne düşen saçlardan âşık rahatsız olur. Çünkü saç yanağın güzelliğinin görünmesine engeldir. Bu yüzden saçlarını aralamasını ister. Saçtan rahatsızlık duyan âşık yanağının üstünde hoş kokulu ayva tüyleri olunca sevinir:

Dil sevinir yanağında hat-ı hoş-bû olucak

Uğrunun günü doğar ay karanu olacak (Necâtî, s.275, g. 278/1)

(Yanağında hoş kokulu ayva tüylerin olunca gönül sevinir; zira ay karanlık olunca hırsıza gün doğar)

Mürettep leff ü neşr yoluyla kurulan bu beyitte gönül hırsıza, yanak aya, ayva tüyleri ise karanlığa teşbih edilir. Beyitte hırsız kelimesinden kastedilen âşığın kendisidir. Şair anlatıma güç kazandırmak için irsal-i mesel yoluyla âşık ve hırsız kelimelerini birbiriyle ilişkilendirir. Hırsızlar işe çıkmak için gece karanlığını tercih ederler. Tanınmamak için de siyah elbise giyerler(Özkan, 2007: 216). Ay karanlık olunca hırsıza gün doğar. Nitekim âşık için de sevgilinin ay gibi olan yüzünde ayva tüyü çıkınca ona gün doğacaktır. Çünkü ayva tüyleri âşığın gözünde sevgilinin güzelliğine güzellik katan bir unsurdur.

Sevgilinin yanağının parlaklığı herkesçe bilinir. Felek de bundan haberdardır. Bu bağlamda felek sevgilinin yanağının parlaklığına öykündüğü için yüzüne karalar sürüp gezdirebilir:

Mâhun yüzine kara sürüp gezdürür felek

Öykündi var ise yine yârun yanağına (Emrî, s.277, g.426/3)

(Felek yârin yanağına öykündüğü için sevgilinin ayın yüzüne karalar sürüp gezdirebilir)

Yanağa parlaklık veren sevgilinin yüzünün ayıdır. Felek sevgilinin yanağına öykündüğü için onun ay yüzünü kabahat olarak görmüş ve yüzüne karalar sürüp gezdirebilir. Yüz karası deyimi bir kusur nedeniyle utanç duyulacak durum içinde olmak anlamında kullanılır. Suç işleyen kişinin yüzü boyanır ve o şekilde sokakta gezdirilirdi.

Yüze karalar sürmek en çok gönderme yapılan cezalandırma biçimidir. Divan şiirinde yüze ya da alna kara sürmek deyişi kabahat işleyen kişiler için kullanılmıştır. Şairler tarafından ay, gece doğması ve üzerinde lekeler olması bağlamında suç işleyince yüzüne karalar sürülen bir insan gibi tasvir edilir(Özkan, 2007: 316-317). Nitekim Emrî'nin örnek verilen beyitinde 'Felek ayın yüzüne kara sürüp gezdirir' ifadesiyle "yüze kara sürmek" deyişine telmih yapılmıştır.

Parlaklık ve aydınlık nitelikleriyle aya benzetilen sevgili, yanağının iki adet oluşuyla hem aya teşbih edilir hem de Hz. Muhammed'in ayı ikiye bölme mucizesine telmihte bulunulur:

Hüsnüni eyler habîbüm rûşen ol ruhsâreler

Mustafâ'ya san delîl olur iki meh-pâreler (Behiştî, s.253, g.137/3)

(Habîbimin güzelliğini aydınlatır o yanaklar; sanki Muhammed Mustafa' ya delil olur iki ay parçası)

Beyitte Hz. Muhammed'in Şakku'l-kamer adı verilen ayı ikiye bölme mucizesi ile iki ay parçası olan yanak ilişkilendirilmiştir. Aslında yanağın iki tane oluşu Hz. Muhammed'in Şakku'l-Kamer mucizesinin bir kanıtıdır.

Taranan divanlarda yüzden sonra en fazla işlenen unsur yanaktır. Gerek parlaklığı gerekse diğer güzellik unsurlarıyla kurduğu ilişki ile beyitlerde kendinden söz ettirir.

3.6.1.3. Alın

Mâh-cebîn, zöhre-cebîn olarak da ifade edilen alın, nurlu oluşuyla bilinir. Beyaz ve parlak oluşuyla ay ile ilişkilendirilerek bu vasfıyla alın yüceltilir:

Alnun kamerine yüzün ayına müşâbih

Bunca göz ile görmedi bu çarh-ı muallâ (Avnî, s.1, g.1/3)

(Alnın kamere yüzün aya benzer; bu yüce felek bunca göz ile [böyle bir güzellik] görmedi)

Parlaklığıyla bilinen alın, ay ve güneşe ışık kaynağı olur. Ay parıltısını onun alnından, güneş de ışığını onun yüzünden almıştır:

Lebinden mu'ciz-i İsâ eriştî Hızır u İlyâsa

Yüzünden gün ziyâ almış ay alnından münevverlik (Necâtî, S.297 G.326/3)

(Dudağından Hızır ve İlyasa İsâ'nın mucizesi yetiştî; güneş yüzünden ışık, ay da alnından aydınlık almış)

Beyitte İsâ mucizesine telmih yapılarak sevgilinin dudağının can bağışlayıcı vasfı söz konusu edilmektedir. Nitekim sevgili de ay ve güneşe nurundan bağışlayarak onlara can vermektedir.

Ay ve güneşe ışığını veren sevgili, güneş tarafından kıskanılır. Güneş, sevgilinin ay alınına öykündüğü için akşama rüzgâr iletmez:

Öykündüğü için senin ay alınına güneş

Hışm etti rûzigâr iletmedi akşama (Necâtî, s. 393, g. 545/5)

(Güneş senin ay alınına özendiği için öfkelenip akşama rüzgâr göndermez)

Gökyüzünün ehli (ay) sevgilinin eşliğinde secde eder. Sevgilinin alnındaki parlaklık ayın ayağının toprağıdır:

Secde itmiş işigünde ser-be-ser ehl-i semâ

Görünen alnında mâhun ayagun toprağıdır(Zâtî, c.I, s.240, G.240/5)

(Gökyüzünün ehli eşliğinde büsbütün secde etmiş; alnında görünen ayın ayağının toprağıdır)

3.6.1.4. Kaş

Divan şiirinde sevgilinin kaşı inceliği, eğriliği, kavisli oluşuyla birçok teşbih ve mecaza konu olur. Hilâl, hilâl-i ‘îd, hilâl-ibrû, ebrû, mâhı ruze, mâh-ı nev, gurre-i meh ve ay gibi ifadelerle de anılan kaş, ayın hilâl haliyle teşbih edilir. Hilâl de kavisli, ince ve eğridir. Bu bağlamda şekil benzerliğinden oluşan bir münasebetle karşılaşılr.

Ser-i kûyunda dil ebrû-yu rûy ü hâlini görsün

Hilâl ü mihr ü encümle zemini âsumân etsin (Hayâlî, s.244 g.444/5)

(Gönül, sokağının başında hilal kaşlarını, güneş yüzünü, yıldız benini görüp zemini gökyüzü etsin)

Mürettep leff ü neşir sanatıyla kurulmuş olan bu beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından oluşan bir gökyüzünün tasviri yapılır. Hilal kaşa, güneş yüze, yıldız bene, sokağı da gökyüzüne teşbih edilir.

Sevgilinin hilâl kaşının şekli, güzellik bahçesinde rüzgârdan eğilen selvi ağacına benzetilir:

“Âhuma karşı turan mâhun hilâl ebrûları

Sevrlerdür bâg-ı hüsn içre egilmiş bâddan” (Zâtî, c. III, s.127 g.1205/6)

(Ahıma karşı duran ayın [sevgilinin] hilal kaşları; güzellik bahçesinin içinde rüzgârdan eğilmiş selvilerdir)

Tabiatı itibariyle uzun olan selvi ağacının rüzgar esince eğilmesi ile sevgilinin hilal kaşları arasında ilgi kurulmaktadır.

Kaş adeta bir fitne dükkânı, içindekiler de göz, kirpik ve gamzedir. Sevgilinin saçıyla ilgi kurup onu da fitneye dâhil etmek ister (Pala, 2004: 130). Bâkî'nin:

Bu göz ü kaş u gamze vü hâl ü hat ile yâr

Âşûb-ı dehr ü fitne-i Devr-i Kamer geçer (Bâkî, s.101 g.62/4)

(Bu göz, kaş, gamze, ben ve ayva tüyleriyle sevgili dünyanın karışıklığını ve kamer devrinin fitnessini geçer)

beyitinde fitneye sebebiyet veren unsurlar bir arada kullanılarak Devr-i Kamer'e telmih yapılır. Kamer devri karışıklıklarla dolu, fitnelerin çoğaldığı ahir bir zamandır. Divan şairleri tarafından sıkça zikredilen devr-i kamer hadisesi ile fitneye işaret edilir. Bu bağlamda devr-i kamer fitnessine telmih yapılırken sevgilinin fitneye sebebiyet veren unsur veya unsurlarından yararlanır. O kaşıyla, gözüyle, gamzesiyle devr-i kamer fitnelerini aratacak bir karışıklığa sebebiyet verir. Âşık ve rakipleri arasında çıkan bu karışıklık bayram hilâlinin görünmesiyle de devam eder. Sevgilinin kaşının görünmesi âşıkların bayramıdır. Bu bayram fitne ve karışıklığı da beraberinde getirir. Ramazan ayının başladığını ve bittiğini, bayramın gelişini haber veren ayı görme hadisesi ile kaş arasında ilgi kurulur. Hilâl'in gözükmesi orucun bitişini, dünyevi zevklere dönüşü, eğlenceyi, mutluluğu ve bayramı işaret eder. Âşık da hilâl ayını görünce sevgilinin yüzünün bayramını yaşar:

Ben rûze günü görsem ebrûsı hilâlini

‘İd olduğuna ol gün bir zerrece şekk gelmez (Behiştî, s.293, g.208/4)

(Oruç günü görsem hilalin kaşlarını; o gün bayram olduğuna zerrece şüphe olmaz)

Bayram hilâlinin kendini göstermesi kurban bayramına da işarettir. Nitekim âşık kurban hilâlini görmek için hazır ve isteklidir. Âşık sürekli onun kaşının bayramına kavuşmak istediğini dile getirdiği için sevgiliden lütuf görmek ister ve onun hilâl kaşları için kul, kurban olur:

‘İd-i vaslun anduğumçün lûtf it incinme bana

Kulunam kurbânunam ben yâ hilâl-ebrû senün (Zâtî, c. II, s.180, g. 676/2)

(Ey hilal kaşlı sevgili! Kavuşmanın bayramını andığım için lütuf göster kulu kurbanımın senin incinme bana)

Behiştî ve Zâtî'den verilen beyit örneklerinde bayram hilalinin gözükmesi ve bayramın gelişi hem gelenek hem de âşık-sevgili ilişkisi bağlamında işlenmektedir.

Klasik şiirde bayram kelimesi geniş çağrışımlı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ramazan ve kurban bayramı gibi dini bayramların taşıdığı terminoloji, inanç ve gelenekler divan şiirleri için konu ve malzeme olmuştur. Bayramın mutluluk, canlılık, sevinç gibi hisleri de beraberinde getirmesi çokça işlenmiştir. Bayramla gelen mutluluk divan şairinin şiirinde bazen padişahın tahta çıkması, bazen nevrüz, bazen de sevgiliye kavuşmayı ifade eder. Divan edebiyatında bayram vesilesiyle yazılan bu tür manzumeler “İydiyye” ve “Ramazaniye” olarak adlandırılır. İydiyyelerde genellikle kurban ve ramazan bayramıyla ilgili gözlem, tasvir ve hayallere yer verilir. Kurban bayramı ile ilgili İydiyyelerde kurban, koyun ve kan ile ilgili abartılı hayallerle kurban kanının alna sürülmesi, kurban etinin dağıtılması gibi geleneklere telmihte bulunulur. İydiyyelerde ramazan bayramı da konu edilir. Bazılarının “Ramazaniye” olarak da ifade ettiği bu manzumelerde ramazan ayı, oruç ve ramazan bayramıyla ilgili unsurlara yer verilir. Bayramın gelişini hilâl şeklindeki ay müjdeler. Bu bağlamda ramazan bayramıyla ilgili manzumelerde hilâl kelimesi etrafında birçok mecaz ve hayale yer verilir. “İyd-geh” veya “İyd-gâh” olarak ifade edilen mesire yerleri de bayram için önemlidir. Bu mekânlarda düzenlenen eğlenceler birçok hayale konu olur(Aça vd. , 2011: 346-351).

İncelenen divanlarda kaş unsuru sık sık hilale teşbih edilerek birçok hayal ve mecaza konu olur. Gelenekten gelen bir düşünce olan ‘ayı görme hadisesi’ ile sevgilin hilal kaşları arasında sıkça bağlantı kurulduğu da saptanmıştır. Sevgilinin kaşları fitne dükkânı gibidir. Bu vasfıyla da devr-i kamer ile ilişkilendirildiği görülür.

3.6.1.5. Ayva Tüyü

Sevgilinin yüzüne ait bir unsur olan ayva tüyü nitelikleriyle bolca teşbih ve mecaza konu olur. Yanak, dudak, ben ve saç gibi diğer güzellik unsurlarıyla birlikte anılan ayva tüyü, ay ile devr-i kamer münasebetiyle ilgi kurar. Kamer devrinde fitnelerin çoğalacağına inanılır ve sevgilinin ayva tüyleri de o ahir zamanın fitnessine benzetilir:

Levh-i ruhunda hâl ü hatından alır sebak

Ol fitneler ki gerdiş-i devr-i kamerdedir (Hayâlî, s.118, g.85/4)

(Kamer devrinin dönüşüyle o fitneler yanağındaki ben ve ayva tüylerinden ders alır)

Sevgilinin ayva tüyleri siyahlığı ile geceye teşbih edilir. Bu durum bazen âşık için ayın olmadığı gece görüntüsü çizer. Onun ayva tüyleri ortaya çıkınca ay karanlık olur:

Sen bir iki gün yüz vericek hatt-ı siyaha

Rûşen günüm ey mâh benüm sanma şeb olmaz (Zâti, c.II ,s.24. g.520/3)

(Ey ay (sevgili)! Bir iki gün yüz verince sen siyah ayva tüylüye sanma benim aydınlık günüm gece olmaz)

Kamer sevgilinin yanağındaki ayva tüyelerine benzetmek için gökyüzünde mumlar yakar:

Hatt-ı 'izâruna ola kim benzedem diyü

Mûmlar yakup felekde kamer karalar misâl (Behiştî, s.346, G.300/1)

(Yanağındaki ayva tüyelerine ola ki benzetirim diye kamer gökyüzünde karalar gibi mumlar yakar)

Eskiden okullarda güzel yazı yazma melekesine ulaşmak için, hat muallimi bir takım harfleri veya bir cümleyi kâğıda meşk olarak yazar, öğrenci de benzetmeye çalışarak alt alta kırk elli satır karalamış. Taklitte başarılı olanın meşki de pekiştirilirmiş. Hocanın verdiği örnek yazıya meşk, yazılan kırk elli satıra da karalama denir(Kurnaz, 2009: 275). Kamerin sevgilinin ayva tüyelerine benzeme ihtimaliyle gökyüzünde karalama yapması bu düşünceyle ilgilidir. Eğer ki benzetebilirse taklitte başarılı olacaktır. Kamerin gökyüzünde mum yakması ise sevgilinin yüzündeki ayva tüyelerini yıldız benzetmesiyle ilgilidir.

3.6.1.6. Göğüs

Mevcut beyitlerde göğüs unsuru pek fazla ay ile teşbih ilgisi kurmamaktadır. Fakat saflık ve parlaklık ilişkilendirildiği örneklere rastlanmaktadır. Necâtî'nin bir beyitinde göğüs mürettep leff ü neşr yoluyla dolunaya, boynu da hilale teşbih edilir:

Nola geh bedr oluban gâh hilâl olsa bir ay

Nola geh sînesine benzese geh yakasına (Necâtî, s.370 g.493/4)

(Bir ay bazen dolunay olsa bazen hilal; bazen göğsüne benzese bazen boynuna ne olur?)

Emrî'nin bir beyitinde göğüs, aya ve gümüş aynaya teşbih edilir:

Mâh mı girdi 'aceb koynuña yâ sîne midür

Yohsa bir sâf mücellâ gümüştü âyîne midür(Emrî, S.333 Mukatta' 138/1)

(Ey sevgili ay mı girdi koynuna yoksa göğüs müdür? ; yoksa bir saf parlak gümüş ayna mıdır?)

Sevgilinin göğsü saflık ve parlaklık bağlamında ay ve aynaya teşbih edilmektedir. Usûlî'nin bir beyitinde de yine aynı vasıflarla göğüs, suya yansıyan ay ışığına benzetilir:

Sâf kıl sîneni kim evc-i gınâdan görüne

Dilde envâr-ı Hudâ âbda mehtâb gibi (Usûlî, S.239 G.143/11)

(Gönülde Allahın nuru suda ay ışığı gibi göğsünü saf kıl ki yüce zenginliğinden görünsün)

3.6.1.7. Yaka

İncelenen divanlardan seçilen beyitlerde, teşbih ve mecaz hususunda yaka ile ilgi kurulan birkaç unsura rastlanmaktadır. Bâkî'nin:

Yaraşur ey sipihr-i mâh-cemâl

Kamerî yaka olsa saña hilâl (Bâkî, s.214, g.314/1)

(Ey yüzü ay yüzlü gibi olan sevgili! Hilâl sana aya benzer yaka olsa yakışır)

beyitinde yakanın hilale teşbih edildiği görülmektedir. Ahmet Paşa'nın:

Yakasından tulû eden kameri

Reşk-i hurşîd-i haverân buldun (Ahmet Paşa, S.78 K.24/2)

(Yakasından doğan kameri, doğu ve batı güneşinin kıskandığını buldun)

beyitinde ise ayın doğduğu yer olarak yaka işaret edilmektedir.

3.6.2. Âşık

Âşık, sevgilinin vefasızlığı yüzünden her zaman acı çeken, âh edip inleyen, âhının kıvılcımlarıyla gökleri tutuşturan, vücudu yaralar içinde, benzi sarı ve solgun bir tip olarak tasvir edilmektedir. Gönül hastalığına yakalan âşığın sevgiliyi düşünmeden geçirdiği bir an bile yoktur. Ona kavuşamayacağını bilmesine rağmen her zaman ondan lütuf bekler. Sık sık sevgiliye kavuştuğunu hayal eder ve o hayalin içinde onun aşkına engel olmaya çalışan rakiplere de yer vardır. Sürekli aşkı için onlarla mücadele etmek zorunda kalır. Nitekim âşık, divan şairinin kaleminde aşkıyla, aşk yolunda çektiği sıkıntılarla ve bu sıkıntıların cisminde yansımalarıyla birçok hayal unsuruna söz konusu edilir. Bu bağlamda ay ile ilişkilendirildiği de görülmektedir.

Ayın âşığın vasıflarına teşbihi bağlamında incelenen divanlarda, âhı, ahının kıvılcımları, gönlü, kanlı yarası, boyu ve kemiği gibi unsurlarla ilişkilendirildiği görülmektedir. Ayrıca âşık sevgilinin sokağını gezmek için de gece vaktini tercih eder. Bu bağlamda da beyitlerde ay ile âşık birlikte kullanılmaktadır.

3.6.2.1. Âh

Klasik şiirde sevgili- rakip- âşık üçlüsü arasında gerçekleşen aşk hadisesindeki sevgili, kudreti ve zalimliği ile bilinmektedir. Bir hükümdarın bütün isim ve sıfatlarına sahip olan sevgilinin karşısında âşık kuldur. Bir taraftan sevgilinin ilgisizliği ve cefa çektirmesi, diğer taraftan aşk bahsinde rakiplerle mücadele içinde olması aşığı inanılmaz bir dert içine sürükler. Gece gündüz içindeki aşk ve ayrılık ateşiyle kıvranan âşık, sürekli âh eder(Kurnaz, 1997:423-424). Âşığın aşk ateşiyle gönlünden çıkan âh, göğe doğru yükselir ve Allah katına çıkar. Âh bazen sabahlara kadar sürer. Aşığın ahının ateşiyle gökler yanar, tutuşur(Pala, 2004: 10).

Divan şiirinde âşığın ahı birçok teşbih ve mecaz unsuru ile birlikte kullanılmaktadır. Zâtî'nin bir beyitinde âşığın gönlünden çıkan ahın ateşi hilale benzetilirken:

Mâh-i nev sanman felekde zâhir olan dâ'imâ

Şu'le-i âh-ı derûnumdur eğilmiş bâddan (Zatî, c. IIS.5 G.1007/4)

(Gökyüzünde görüneni her zaman hilal zannetmeyin; rüzgârdan eğilmiş gönlümün ahının ateşidir)

diğer bir beyitinde ise ay, ahının topu olarak teşbih edilmektedir:

Mihr-ü- meh sanman felekde görünenler rûz-u- şeb

Kal'a-i çarha tokunmuş tûp-ı âhumdur benüm (Zâtî, c. II, s.376 g.872/3)

(Gece gündüz gökyüzünde görünenleri güneş ve ay zannetmeyin; feleğin kalesine dokunmuş ahının topudur benim)

Şair hüsn-i talil yoluyla gece gündüz gökyüzünde oluşan güneş ve ayı kendi ahına bağlamaktadır.

3.6.2.1.1. Şu'le

Vefasız sevgilinin ilgisizliği yüzünden ayrılık cehenneminde yanan ve sürekli âh eden âşık, bir ömür içindeki aşk ateşiyle kıvrır. Bu nedenle âşığın âhı dumanlı ve kıvılcımlıdır(Kurnaz, 1997: 423-424).

Âşığın gökleri yakıp kavuran âhının kıvılcımları ile ay mazmunu arasında ilgi kurulduğu görülmektedir:

Sanman felekde mihr ü mâhı sitârelerdür

Derd ü figânım içre iki şerârelerdür (Behiştî, s. 232, g.99/1)

(Ay ve güneşi gökyüzünde yıldızlardır sanmayın; derdimin ve feryadım içindeki iki kıvılcımdır)

Aslında gökyüzünde görünenler ay ve güneş değil, onun sıkıntı ve inlemeleriyle içinden çıkan kıvılcımlardır. Bu bağlamda ay şafak vakti rengi dolayısıyla âhın kıvılcımına teşbih edilir.

3.6.2.2. Kanlı Yara

Âşık her zaman yaralıdır. Yaralı olunca sevgiliden iltifat göreceğini düşündüğü için bu yaraya gönüllüdür. Âşıқта nükseden yara kanlıdır ve mütemadiyen kanamaktadır. Bu bağlamda, şafak vakti hilalin alacakaranlık görüntüsü âşığın yarısından dökülen kana benzetilir:

Gördüm etrâfını tutmuşsun hilâlin ey şafak

Zahm-ı âşıktan dökülmüş kana benzettim seni(Hayâlî, s.298 g.603/2)

(Ey şafak! Hilalin etrafını sarmışsın gördüm; âşığın yarısından dökülen kana benzettim seni)

Beyitte yara hilâle, kan da şafak vaktine teşbih edilir.

Âşığın ahının ateşinin mehtaba teşbih edildiği beyitte, şafak vakti kamerin rengi de âşığın yarasının pembeliğiyle ilişkilendirilir:

Penbesine dağımın her gece reşk eyler kamer

Şu'lesine âhımın mehtâb benzer benzemez (Hayâlî, s. 164, g.217/2)

(Ahımın kıvılcımına mehtap benzer benzemez kamer yaramın pembesini her gece kıskanır)

3.6.2.3. Boy

Âşığın boyu, aşkın gamıyla büküldüğünden dolayı hilale teşbih edilir:

Bu hamîde kad ile yandım mahabbet oduna

Bana nisbet mâh-ı nev nâr-ı şafakta kem yanar(Hayâlî, S.145 G.163/2)

(Bu eğilmiş boy ile yandım muhabbet ateşine; bana nispet hilâl şafak ateşinde az yanar)

Hayali, Mübalağa yoluyla sevgilinin aşkının ateşiyle yanışını hilalden üstün tutar.

3.6.2.3. Kemik

Ayrılık acısıyla bir deri bir kemik kalan aşkın kemikleri hilâle benzetilir.

İtdün visâle va'de irince visâl-i 'îd

Pehlûmun üstühânları oldu hilâl-i 'îd (Zâtî, c.I, s.130 g.130/1)

(Bayram gelince kavuşmaya vade verdin;[böylece] vücudumun iki yanındaki kemikler bayramın hilali oldu)

Sevgili, aşığa kavuşma günü olarak bayramı göstermektedir. Âşık da bayrama ulaşmak için kendi kemiklerini hilale dönüştürür.

Âşığın zayıflıktan eğrilen kemiklerini, ahının dumanının kargası gök kubbesine çıkarmaktadır. Böylece onun bu durumundan sevgili de haberdar olacaktır. Âşık gökyüzünün kubbesinden görünen hilalin aslında vücudunun kemikleri olduğunu hüsn-i talil yoluyla söyler:

Gurâb-ı dūd-ı âhum bâm-ı eflâke çıkarmışdur

Görünen mâh-ı nevdür sanma pehlüm üstühânıdır(Zâtî, c. I, S.245 G.245/4)

(Ahımın dumanının kargası [kemiklerimi] gökyüzünün kubbesine çıkarmıştır. Görüneni hilal zannetme vücudumun kemikleridir.)

3.6.2.4. Gönül

Aşığın gönlünün karalığı gece vakti beliren hilal ile ilişkilendirilir:

Gönlü kararır hilâl olunca

Âyinesi tuttu pas derler (Necâtî S.137 Kıt'a27/2)

(Gönlü kararır hilal olunca; [gönül] aynası pas tuttu derler)

Akşam olup da hilal çıkınca gönlü kararan aşığın bu durumda gönül aynası da paslanır.

Bizde ahşamlaya bir şeb toga gönlümden o bedr

Tâli'-i nahsüm ola Tanrı onara Ferruh (Zâtîc. I S.106 G.106/5)

(O ay bir gece bizde akşamlasa da gönlümden doğsa; tanrı ters talihimi onarıp kutlu etse)

3.6.2.5. Gece dolanması

Sadece geceleri kendini gösteren ay gökyüzünde seyir halindedir. Âşığın da sevgilinin mahallesinde dolanmak için gece vaktini seçmesi ayın gece çıkmasıyla bağlantılıdır:

Dolanırken gece şeb-revlik edip kûy-ı cânânı

Kemend-i dūd-ı ahım bende çekti mâh-ı tâbânı (Hayâlî, s. 322, Mukattaat/29)

(Sevgilinin semtinde gece sokağa çıkıp dolanırken ahının dumanının kemendi parlak ayı kendine köle yaptı)

Âşık gece vakti sevgilinin bulunduğu yerde dolaşırken sürekli ah edtiğinden kemend gibi olan ahı sonunda gökyüzüne ulaşıp parlak ayı bile kendine köle etmiştir.

3.7. Ay-Zaman İlgisi

3.7.1. Gece

Ay, çeşitli tasvir unsurları ile geceyle ilişkilendirilir. İncelenen şiirlerde genellikle gündüz ve sabah ile tezat oluşturacak şekilde kullanıldığı görülmektedir:

Gece mâhı ne' ylerem gündüz yâhut hurşîdî ben

Anda kim fikr-i hayâl-i zülf ü ruhsârın gelir (Ahmet Paşa, s.166 g.97/6)

(Gece ayı yahut gündüz güneşi napayım ben; onda [bile] ki [aklıma] yanağının ve saçının hayalinin fikri gelir)

Beyitte gece vakti doğan ay sevgilinin kara saçının hayali, gündüz güneş ise yanağının hayali ile leff ü neşr yoluyla ilişkilendirilmektedir.

Ay, doğduğu geceyi aydınlatır. Bu bağlamda ay gibi olan sevgilinin yanağının üzerine kara saçının düşmesi uygun değildir:

Lâzım değil ruhunda ki zülf-i siyâh ola

Karanlık olmaz ol gece kim anda mâh ola (Necâtî, s.159 g.20/1)

(Yanağında siyah saçının olması lazım değil ki; ay olan gecede karanlık olmaz)

Divan şiirinde âşık, aşk ateşiyle yandığı ayrılık gecesi ile birlikte sıkça anılmaktadır. Bu bağlamda Zâtî'nin:

Bunca yıllardur şeb-i fûrkatde geçmiştir günüm

Gel benim mâhum çerâğ-ı vuslatun yandır bana (Zâtî, c.I, s.38 g.38/4)

(Bunca yıldır ayrılığın gecesinde geçmiştir günüm; gel benim ay gibi güzel sevgilim bana kavuşmanın mumunu yandır)

beyitinde âşık, ayrılık gecesini aydınlatması için ay gibi güzel sevgiliyi çağırılmaktadır. Sevgilinin parlaklığıyla geceye teşkil etmesi, kavuşmanın mumunun yanması ile ilişkilendirilmektedir.

Gam gecesinde gününü ah vah ile geçiren âşığın derdi, yüzü ay gibi olan sevgili ile sohbet edip, bir arada olamayışıdır. Mihrî'nin:

Gam gicesinde geçdi günüm âh u vâh ile

Bir dem musâhib olmadum ol yüzi mâh ile (Mihrî, s. 297, g.160/ 1)

beyitinde âşığın gam gecesinde sevgiliyle konuşabilme umuduyla gününü ah vah ile geçirdiği ifade edilmektedir(Batıslam, 2016: 338).

Ahmet Paşa'nın bir beyitinde sevgilinin saçındaki yanağın iki adet oluşu ayın bir gecede iki tane görünmesi ile teşbih edilmektedir:

Zülfünde ruhları aceb anun ne mâh ki

Kim bir gecede bakana göründü mâh iki (Ahmet Paşa, s.262 g.297/1)

(Saçında onun yanakları acaba ne ay ki; bir gecede bakana göründü ay iki)

3.7.2.Subh/Seher

Sabah, “ sabaha dek, her subh, her seher, subh-dem” gibi ifadelerle bir zaman unsuru olarak ele alınmaktadır. Güneşin doğuşuyla meydana gelen sabah, matla kelimesi ile birlikte tevriyeli kullanılmaktadır(Kurnaz, 2012: 301). Tezat içinde gece ile birlikte anıldığı görülmektedir:

Subha dek agladuk bu şeb togmadı mâh-pâremüz

Yılduzumuz düşük imiş işlemedi sitâremüz(Emrî, s.123 g.221/1)

(Sabaha kadar ağladık, ay parçası gibi güzel sevgilimiz bu gece doğmadı; yıldızımız düşükmüş, tesir etmedi)

Eski bir inanışa göre, insan doğum anında hangi yıldızın etkisinde kalırsa, yıldızın durumuna göre bahtı açık ya da kapalı olurmuş. Eğer uğurlu bir yıldızın

tesirinde doğmuşsa o insan için yıldızı yüksek, yıldızı parlak gibi ifadeler kullanılmış(Deniz, 1992: 109). Ay gibi güzel sevgilinin gece doğmayışını yızının düşüklüğüne bağlayan âşık, Zâtî'nin:

Menzilüm itdi müşerref subh dik ol meh benüm

Togdi gönlümden sitâremde saâdet var imiş (Zâtî, c.II, s.86 g.582/3)

(O ay sabaha kadar benim bulunduğum yeri şereflendirdi; doğdu gönlümden yıldızında mutluluk var imiş)

beyitinde de ayın(sevgilinin) sabaha kadar menzilini aydınlatarak olduğu yeri şereflendirmesini yıldızının yüksek olmasına bağlamıştır. Emrî ve Zâtî'nin beyitlerinde bu inanişe telmihte bulunulmuştur.

Tan yeri ağarmadan az önceki hali seher vakti olarak tanımlanmaktadır(Pala, 2004: 395). Zâtî'nin bir beyitinde seher vakti gökyüzündeki kızılık ile âşığın âhının ateşi arasında ilgi kurulmaktadır:

Ey felek ol mâhı agyâr ile ahşamlatma kim

Yirini od itmesüm âh-ı seher-gâhum benüm (zati, c. II, S.380 G.876/3)

(Ey felek! O ayı [sevgiliyi] düşmanla akşamlatma ki seher vakti [ettiğim] âh yerini ateş etmesin benim)

Seher vaktinin akşamla tezat oluşturarak ay ve güneş ile birlikte anıldığı gözlemlenmektedir:

Hüsnün beni gark eyleyeli nûr u ziyâya

Kalması tanum şâm u seher mihr ile aya(Hamdullah Hamdi, s.62 g.134/1)

(Güzelliğin beni nur ve ışığa boğduğundan beri; gece ve sabah güneş ile aya kusurum kalmadı)

Bu beyitte geçen akşam ve seher kelimeleri ay ve güneşin doğduğu vakte işaret etmektedir. Sevgilinin güzelliği aşığı öyle bir aydınlığa boğmuştur ki onun sırasıyla gece ve gündüzü aydınlatan ay ve güneşe ihtiyacı kalmamıştır. Ayrıca tan kelimesi şam ve seher kelimeleriyle birlikte düşünüldüğünde îhâm-ı tenasüp sanatı oluşturmaktadır.

3.7.3. Şafak Vakti

Güneşin batışıyla şafak vaktinde görünen ay, birçok beyitte değişik telakkilerle anılmaktadır. Şafak vaktinde gökyüzünün alacakaranlık olması beyitlerde kırmızı renkle ilişkilendirilmesine neden olur. Bu bağlamda birçok unsura teşbih edilir:

Âsumân-ı pür-şafakda mihre döndürdi seni

Lâciverdî câme-vü- gül-gûn kabâ ey meh-likâ (Zâtî, c.I, s.6 g.6/2)

(Ey ay yüzlü! Şafakla dopdolu olan gökyüzü lacivert elbise ve gül renkli kaftan ile güneşe döndürdü seni)

Şafak vakti ayın durumu lacivert elbise üstüne gül rengi kaftan giymiş sevgiliye benzetilir. Ayrıca şafak vakti gökyüzünün kırmızı elbise giymesi ve ayın alacakaranlık bir havada doğması, kırmızılar içindeki sevgiliye de teşbih edilir.

Allarla kana girmiş ol melek sîmâya bak

Fi'l-mesel gökde şafak içinde doğmuş aya bak (Hayâlî, s.175 G.250/8)

(O melek yüzlü sevgiliye bak kırmızılar içinde kana bulanmış; mesela gökte şafak vakti doğmuş aya bak)

3.8. Ay ile İlgili Âdet ve İnanışlar

Ayın dünyaya, dünyada yer alan canlı cansız bütün varlıklara, tabiat olaylarına; ayın şekline gününe saatine bakılarak iyi-kötü, uğurlu-uğursuz, faydalı-zararlı birçok tesiri olduğuna inanılmış ve bu hususlarla ilgili çeşitli rivayetler edebi eserlerde de söz konusu edilmiştir

3.8.1. Aybaşı

Aybaşı kavramının uğursuzluğuna dair birçok inanış, halk düşüncesinde ve deyişlerinde vukuu bulmaktadır. Divan şairinin şirinde de aybaşı kavramı uğursuzluğu ile söz konusu edilir. Bu bağlamda klasik şiirde aybaşında fitnelerin artacağı düşüncesi çokça zikredilir. İncelenen divanlarda Ahmet paşaya ait iki beyitte hem aybaşı hem de fitne kavramının bir arada anıldığı görülmektedir:

Ey kamer-tal'at kaşın kavsini görüp takvîmde

Ay başında fitne var diye müneccimler yazar (Ahmet Paşa, s.149 g.65/3)

(Ey ay yüzlü kaşının kavisini müneccimler takvimde görüp aybaşında fitne var diye yazar)

Sevgilinin kaşı fitneye sebebiyet veren unsurlardan biridir. Hilalin aybaşında görünmesi ile sevgilinin kaşlarının takvimde görünmesi arasında ilgi kurulur. Beyitte aybaşında fitnelerin artacağına dair bilgi veren müneccimlere telmihte bulunularak sevgilinin kaşlarının görünmesiyle fitnelerin artacağına işaret edilir. Ahmet Paşa'nın bir

diğer beyitinde ise aşığa sevgilinin yüzünün takvimine bakıp aybaşındaki fitnelerden sakınması gerektiği söylenir:

Gün yüzü takvîmine ey dil nazar kıl dâ'imâ

Ay başında fitneler vardır hezâr kıl dâ'imâ (Ahmet Paşa, s.119 g.2/1)

(Ey gönül! Güneş yüzünün takvimine daima bak; aybaşında fitneler vardır daima sakın)

Zâtî'nin bir beyitinde de aybaşında deliliğin artacağı bilgisi verilir. Hilalin aybaşında görünmesiyle fitneler arttığı gibi karışıklıklar da çoğalır. Nitekim sevgilinin kaşlarının hilalinin gözükmesiyle ona divane olan âşık ve rakipleri arasında karışıklık çıkar. Bu bağlamda kimseye göstermemesi söylenir:

Ay başında ey perî-peyker cünûn efvân olur

Ol hilâl-ebrûyî itdürme temâşâ kimseye (Zâtî, c. III, s.244 g.1385/2)

(Ey peri yüzlü! Aybaşında delilik çok olur; o kaşlarının hilalini kimseye gösterme)

3.8.2. Ay Tutulması

Husûf olarak da bilinen ay tutulması, dünyanın güneş ile ay arasına girerek gölgesinin ay üzerine düşmesiyle oluşan kozmik bir olaydır. Ay tutulmalarının artması Marifetname'de kıymetin açık alametlerinin göstergelerinden biri sayılmaktadır (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 2012: 53). Eski yüzyıllarda da ay tutulmasını uğursuzluk olarak nitelendiren insanların bu uğursuzluğu def etmek için çeşitli uygulamalara giriştikleri görülmektedir (Özkan, 2007: 400-401). Necâtî'nin bir mersiyesinde ay tutulunca şehrin içindeki insanların ızdırap ile bağırıp çağırdıkları gözlemlenir:

Güneş tolundu mu kim karanuluğ oldu cihân

Kamer tutuldu mu kim şehir içine düştü figân (Necâtî, s.120, Mersiye4/2)

(Güneş mi tutuldu ki dünya karanlık oldu; ay mı tutuldu ki şehrin içine bağırtilar düştü)

Bağırarak uğursuzluğu ortadan kaldırmak isteyen insanların ay tutulması gerçekleştiği anda giriştikleri bir diğer uygulama da tas çalmaktır:

Gümletdi Zâtî 'ah ile çarhı hatun görüb

Mâha husûf irişse çalarlar o demde tâs (Zâtî, c. II, s.79, g.575/5)

(Ey Zâtî! Hatunu görüp ahı ile dünyayı inletti; aya ay tutulması erişse o anda tas çalarlar)

Divan şiirinde güneş ve ay tutulması gibi kozmik olayların ölüm ile ilgili duygu ve düşüncelerle birlikte anıldığına dair örneklere rastlanmaktadır(Köksal, 2014: 119). Nitekim Ahmet Paşa'nın bir nazmında ay tutulmasının mutsuzluk, ölüm gibi olumsuz kavramları beraberinde getirdiği bilgisiyle karşılaşılmaktadır:

Meh-i bürc-i şeref tutuldu derler

Gül-i bağ-ı sa'âdet soldu derler (Ahmet Paşa, s.297, Mukatta'ât1/1)

(Şeref burcunun ayı tutulunca mutluluk bahçesinin gülü soldu derler)

3.8.3. Mehtapta Keten/Gül Yaprağı Kurutulması

Keten çeşitli kumaşların üretildiği bir bitkidir. Eski kimyagerler ketenin üzerindeki lekeleri yok etmekte mehtabın etkili oldu bilgisini dile getirmişlerdir. Ayrıca ay ışığının kamyş ve keten gibi bazı bitkileri hızlı bir şekilde kurutacağına da inanılmıştır(Özkan, 2007: 421). Divan şairleri tarafından bazı beyitlerde ay ve keten ilişkisi söz konusu edilmiştir:

Yine yüzün güneşine meh-i tâbân ezilir

Meh-i tâbânı görüp nite ki kettân ezilir (Necâtî, s.240 g.199/1)

(Yine yüzünün güneşine parlak ay ezilir; nitekim parlayan ayı görüp keten ezilir)

Sevgili-âşık ilişkisi bağlamında sevgilinin umursamazlığı ve acımasızlığını göstermek için ay-keten ilişkisine telmih yapılır:

Tâli'üm gör kim beni kettân gibi ezmek diler

Şevkümü 'arz itdüğümce ol meh-i tâbânuma (Zâtî, c. III, s.164 g.1262/2)

(Şevkimi o parlak aya[sevgiliye] söyledikçe talihimi görüp beni keten gibi ezmek ister)

Mehtabın keten üzerindeki olumlu etkisi olduğuna dair inanış muhtemelen diğer bitkiler içinde geçerlidir(Özkan, 2007: 421)Bazı beyitlerde mehtapta taze gül yaprağının döşendiğine dair bir bilgiye ulaşılır:

Gör nice hindû-beçedir gün yüzünde benleri

Kim gül-i ter döşenip mehtâbda uryân yatar (Ahmet Paşa s.143 g.51/3)

(Gün yüzünce benlerini gör nice hint yavrusudur ki taze gül döşenip ay ışığında çıplak yatar)

3.8.4. Hilâli Görüp Oruç Tutma

Eski bir inanışa göre hilalin görünmesi ramazanın başladığına işaret eder. Hilal ayının görünmesiyle halk tüm dünyevi zevklerden sıyrılıp oruca, ibadete yönelir. Kütüb-i Sitte'nin 641. hadisinde :

“Ebu Hureyre(r.a.)’dan Resûlullah (s.a.v.)’nin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: ‘Ayı –Ramazan hilalini- gördüğünüz zaman oruç tutunuz; ayı -Şevval hilalini- gördüğünüz zaman iftar ediniz.’ ” ifadesiyle ayı görüp oruç tutma hadisesi söz konusu edilmektedir(Yayla, 2002: 286).

Klasik manzumelerde bu inanış, hem taşıdığı dini inanç ve terminoloji ile hem de âşık-sevgili ilişkisi ile söz konusu edilir. Ayı görme olayı ramazan ayının başlamasını ifade ederken âşık için de sevgilinin orucunun başlamasına delalet eder. Mesîhî’nin:

Hançer-i mâh-ı nev-i rûze boğazların kesüp

Kendü rızkın yimegi itmiş idi halka harâm (Mesîhî, s.28 k.4/4)

(Orucunun yeni ayının hançeriyle boğazlarını kesip kendi rızkının yemeğini halka haram etmişti)

beyitinde hilalin görünmesi gelenek olarak söz konusu edilir. Ramazan ayında dünya nimetlerinden sıyrılan halk için yemek yeme haram olarak ifade edilir. Nev’î’nin:

Kilîd-i rûzeye miftâh mâh-ı nev oldı

N’ola işâret-i ebrûn olursa ‘ukde-güşâ (Nev’î, s.10, k.I/22)

(Orucun kilidinin anahtarı hilal oldu; zorluğu yenene kaşının işareti olsa ne olur)

beyitinde ise ramazan ayının başlamasını ve bitmesini haber eden hilal ile sevgilinin kaşı ilişkilendirilir. Nasıl dünyevi zevklerden uzaklaştıran hilal ise tekrar kavuşturan da odur. Oruç halinden sıyrılmak isteyen âşık için işaret, sevgilinin kaşlarının hilalinin görünmesidir. Divan şairi için kaşın görünmesi gam orucunun bitişini ve kavuşmayı ifade eder.

3.8.4.1. Oruç Ayında Şeytan Bağlama

Hilâl ayının görünmesiyle başlayan oruç ayı, nefsin terbiye edip ibadete yönelen Müslümanlar için kutsaldır. Şeytanın bile uzak durduğu bu aylarda onun bağlandığına dair bir rivayet söz konusudur(Özkan, 2007: 424). Ahmet Paşa’ nın:

Çün tulû’ etti kaşın ayı rakîbi eyle bend

Lâ-cerem görünse mâh-ı rûze şeytân bağlanır (Ahmet Paşa, s.168 g.102/3)

(Kaşının ayı doğduğunda rakibi bağla; çünkü şüphesiz ki oruç ayı görüldüğünde şeytan bağlanır)

beyitinde bu inanişâ telmih yapılarak rakip şeytana, hilal ayı da sevgilinin kaşlarına teşbih edilmektedir.

3.8.5. Bayram Hilâlinin Görünüşü ve Bayramın Fermanlarla İlan Edilişi

Önceleri bayram günlerini belirlemek için ayın hareketleri takip ediliyordu. Ayın hareketlerini izlemekse mevut imkânlar dâhilinde olabiliyordu. Bu bağlamda devlet tarafından bir heyet oluşturuluyor ve hilâlin görünmesinin ardından fermanlarla bayram ilan ediliyordu(Özkan, 2007: 374). Bir manzumede bayram hilalini bulmak için imamla birlikte halkın birlikte hareket ettiği görülmektedir:

Çün bir aylık yoldan istikbâl-i şâh-ı 'îd için

Halkun önüne düşüp itdi kulavuzluk imâm (Mesîhî, s.28, k.4/2)

(Bayram şahının gelişini karşılamak için imam halkın önüne düşüp kılavuzluk etti)

Divan şairleri söz konusu edilen bu olayla değişik şekillerde ilgi kurarak bayram hilalini sevgilinin kaşlarına teşbih etmektedirler:

Ham-ı ebrûña bakar vasluñ ümîdiyle cihân

Hasret-i 'îd ile mâh-ı nevi dünyâ gözedür (Bâkî, s.103 g.67/4)

(Kavuşmanın ümidiyle dünya kaşının eğrisine bakar; bayramın hasretiyle hilali dünya gözetler)

Hilâlin görünüşü sadece ramazan bayramına has değildir. Kurban bayramını da işaret eden hilal ayıdır. Kurban bayramının gelişiyile maddi imkânı olan insanlar kurban keserler ve kurban etinin bir kısmını ihtiyacı olan insanlarla paylaşırlar. Şiirlerde kurban bayramı ile ilgili ritüellere sıkça rastlanır ve kurban olarak genellikle âşıklara işaret edilir:

Çü 'îd ayı-durur kaşını göster

Ki cânım sana kurbâna yazılmış (Cem Sultan, s.122 g.CXLII/3)

(Kaşını göster çünkü bayram ayıdır ki canım sana kurban yazıldı)

Cem Sultan'ın gazelinde sevgilinin kaşı, kurban bayramına da işaret etmektedir.

Vu bağlamda âşığın canı sevgiliye kurban olarak yazılır.

3.8.5.1. Bayram Elbiselerinin Giyilmesi

Bayrama mahsus olan uygulamalardan biri de bayram elbiselerinin giyilmesidir. Bayram sabahı o güne özel alınan elbiseler giyilir ve bayramlaşmaya gidilir. Bu gelenek divan şairlerince de söz konusu edilmektedir:

Kıldı âfâkı münevver tal'at-ı rahşân-ı 'îd

Halka dîbâlar geyürdi mâh-ı nûr-efşân-ı 'îd (Bâkî, s.90 g.39/1)

(Bayram parlaklığının yüzü gökyüzünü aydınlık kıldı; bayramın nur saçan ayı halka ipek kumaşlar giydirdi)

3.8.6. Kulağa Küpe Takmak

Eskilerin kulağı iğneyle delip küpe takma âdeti divan şairlerince de değişik tasvirler içinde kullanılmaktadır. Kulağa hilale benzer küpe takma, kul köle olma ve hükümdarlığa boyun eğme anlamlarıyla şairlerin beyitlerinde söz konusu edilmektedir.

Atın ayağı nal'i-çün hilâl eyler kamer bedrin

Yidi kat gök kulagın gör dakınmış gûş-vâr andan (Ahmed-i Dâî, s.24, k.9/29)

(Atın ayağındaki nal için ay dolunay halini hilal eder; yedi kat gök ondan kulağına küpe takınmış)

Atın ayağındaki nal, şekli dolayısıyla hilale teşbih edilmekte ve o hilala benzer nal yedi kat göğe küpe olmaktadır. Ahmed-i Dâî'nin kasidesinde yer alan bu beyitte padişahın atının emrinde olması ve yedi kat göğün onun hükümdarlığına boyun eğmesi ifade edilmektedir. Hilalin şekli nedeniyle boyun eğen kişiye benzetilmesi sıkça karşılaşılan teşbih unsularından biridir.

3.9. Ayın Canlı ve Cansız Varlıklarla İlişkisi

3.9.1. Canlı Varlıklar

3.9.1.1. Bebek

Mâh-ı nev yani yeni doğan ay olarak da ifade edilen hilâl, yeni doğan bebeğe teşbih edilir:

Felek gehvâre-i sıbyâna benzer

Meh-i nev dün doğan oğlana benzer (Hayâlî, S.54 K.18/1)

(Felek çocukların beşiğine benzer; hilal dün doğan oğlana benzer)

3.9.1.2. Çavuş

Güzellik şahının tahtı felek, askerleri ise yıldızlardır. Ay da o şahın kapısındaki çavuştur:

Sen şeh-i hüsne felek taht ü sipâh oldu nücüm

Mihr ile mâh kapında iki çavuşundur (HayaliS.122 G.97/4)

(Sen güzelliğin şahı, felek tahtın, yıldızlar askerinin oldu; güneş ve ay da kapında [bekleyen] iki çavuşundur)

3.9.1.3.Sâki

Ay yüzlülerin içki meclisinde toplandığı gecede ay, sâki olur:

Meh-rûlar ile dün gece tolmışdı bezm-gâh

Kim anda Zöhre çengî idi sâki idi mâh (Zâtî, c.III, s.158 g.1252/1)

(Ay yüzlülerle dolmuştu dün gece meclis yeri ki orada Zühre saz çalan ay da içki dağıtan idi)

3.9.2. Canlı Varlıklar

3.9.2.1.Çengel

Hilâl, toprağın çukuruna düşen yıldızı çıkarmak için çengel olur:

O gece düşmüş idi çâh-ı hâke delv-i sipihr

K'anı çıkarmağa olmuştu mâh-ı nev çengâl (Hayâlî, s.39 k.9/3)

(Kova burcunun yıldızı o gece toprağın çukuruna düşmüştü ki onu çıkarmaya yeni ay[hilal] çengel olmuştu)

Hayâlî' nin yukarıdaki beyitinde hilal ve çengel arasında şekil yönünden ilgi kurulmaktadır.

3.9.2.2. Ekmek

Ay ve güneş sevgilinin güzellik sofrasındaki ekmeğe benzetilir:

Gök tenûrunda kuru kurs okunur mihr ile mâh

Hân-ı lutfunla firâvân olalı nân-ı kerem (Ahmet Paşa, s.69 K.20/18)

(Güzelliğinin sofrasında cömertliğinin ekmeği çok olduğundan beri ay ve güneş gök fırınında kuru ekmeğe olur)

3.9.2.3. Elma

Şekil benzerliğinden dolayı ay elma ile teşbih edilir:

Nâr u eyvây ile şol gabgab yakar gönlüm benim

Mihr ü mâhı bir eliyle oynadır elma gibi (Necâtî, S.415 G.593/5)

(Nar ve ayva ile o çifte gerdan benim gönlümü yakar; güneş ile ayı bir eliyle oynatır elma gibi)

Necâtî'nin bu beyitinde ay ve güneş elmaya benzetilirken, mürettep leff ü neşr yoluyla da nar ile güneş; ayva ile de ay arasında bir paralellik kurulmaktadır.

3.9.2.4. Gümüş Para

Ay, renk ve şekil bağlamında gümüş paraya benzetilir:

Çarh kûyuñda çerâg ile gezer cerrârdur

Mâh u encüm anda ey meh dirhem ü dînârdur (Emrî, S.319 Mukatta'80/1)

(Ey ay [sevgili] ! Felek sokağında mum ile gezen dilencidir; ay ve yıldızlar da orada gümüş ve altın paradır)

3.9.2.5. Gül

Ay şafak vakti rengi dolayısıyla güle teşbih edilir:

İki güldür ay-ü- gün gül-zâr- ı hüsnünden senün

Bâğ-ı 'ışkunda felek dólâb-ı bî-mikdârdur (Zâtî, c.I, s.221 g.221/2)

(Ay ve güneş senin güzelliğinin gül bahçesindeki iki güldür; aşkının bahçesinde ehemmiyetsiz dönen ise felektir)

Hayâlî'nin bir beyitinde ay, rengi ve şekli dolayısıyla şahın bahçesinde gülen ak gül olur:

Kadri bağında Şehin bir ak gülüsün ey kamer

Bu ferahtan her gece âlemlere handân mısın (Hayâlî, s.57 k.20/9)

(Ey kamer! Şahın itibar bahçesinde bir ak gülsün; bu sevinçten her gece âlemlere gülen [sen] misin?)

3.9.2.6. Gümüş Şamdan

Cinânî'nin bir kasidesinde kamer gümüş şamdana teşbih edilirken etrafındaki hale de sofraya ile ilgi kurmaktadır:

Kamer bir şemdân-ı sîm olupdur sofrası hâle

Yanar her gice bezmün şevkine şem-i şebistânı (Cinânî, s.48, k.13/12)

(Kamer gümüştten bir şamdan halesi de sofraya olmuştur; gecenin mumu her gece meclisin şevkine yanar)

3.9.2.7. Halhal

Şafaktaki ay, sevgilinin ayağındaki kına ve ayak bileğindeki halhal ile ilişkilendirilir:

Şafak u mâhı gören şöyle sanır kim zen-i dehr

Payına yaktı hınâ sâkına taktı halhâl (Necâtî, s. 85, k. 16/8)

(Şafak ve ayı gören şöyle sanır ki; zamane sevgilisi ayağına kına yaktı, ayak bileğine halhal taktı)

Şafak, rengi dolayısıyla kınaya; ay da şekli nedeniyle sevgilinin ayak bileğindeki halhala teşbih edilir.

3.9.2.8. Harman

Ayın etrafındaki parlak daire harman ile tasvir edilen beyitlerde ay harmanı ifadesi ile karşılaşılmaktadır:

Hırmen-i mâhı yakan âh-ı derûnumdur benim

Çarh-ı ser-keş dostlar şimdi zebûnumdur benim (Necâtî, s.309 g.356/1)

(Ey dostlar! Ayın harmanını yakan benim gönümün dumanıdır; dik başlı felek şimdi benim [yanımda] acizdir)

3.9.2.9. Kabak

Kabakla yüzme âdeti üç asır öncesine kadar var olan eski bir inanişaya dayanmaktadır. Bu inanişaya göre, yüzmeyi öğrenemeyen insanlar bellerinin iki tarafına birer kabak asarak yüzme öğrenirler(Kurnaz, 2009: 258). Emrînin beyitinde bu âdete telmihte bulunularak ay ve güneş göğse takılan kabağa benzetilmektedir:

Hurşîd ü meh degül görünenler felek yüzer

Bahr-i sirişk-i Emrîde iki kabag-ile (Emrî, s.228 g.427/5)

(Güneş ve ay değil görünenler; Emrinin gözyaşının denizinde iki kabakla felek yüzer)

3.9.2.10. Kadeh

Ay, şarap meclisindeki kadehe teşbih edilir:

Rûz u şeb her dem bisât-ı meclisinde ol mehûn

Ay ü gün sırça kadehlerdir şafak pür-bâdedir (Hayâlî, s.147, g.170/2)

(Gece gündüz her an o ayın(sevgilinin) meclisinin minderinde; şafak dolu şarabın, ay ve güneş [de] sırça kadehlerindir)

3.9.2.11. Kalkan

Ay, güzellik ülkesinin şahı olan sevgilinin omzunu koruyan kalkana benzetilir:

Milk-i hüsnün şehisin meh siper-i dûşundur

Gamzeler tîg-zenin zülf zırh-pûşundur (Hayâlî, s.143 g.157/1)

(Sen güzellik ülkesinin şahısın ay da omzunun kalkanı; yan bakışın kılıç vurucun saçın da demirden örülen elbisendir)

3.9.2.12. Kılıç

Hilal, şafak vakti rengi dolayısıyla kasidelerde nam salmış devlet büyüklerinin kana batmış kılıcına benzetilir:

Mâh-i nevdür bilmezem tâbân şafaktan yoksa kim

Kana batmış nevk-i şemşîr-i emîr-i nâm-dâr (Fuzûlî, s. 169, k. 41/7)

(Bilmem yeni ay mı şafaktan parlayan yoksa şanlı devlet büyüğünün kana batmış kılıcı mı?)

3.9.2.13. Kulak

Şekil benzerliği dolayısıyla hilal kulağa teşbih edilir:

Ateş-i âhım Hayâlî yakmaya çarhı deyu

Encüm ile mâh-ı nev oldu felekde göz kulağ (Hayâlî, s.171 g.239/5)

(Ey Hayâlî! Âhımın ateşi gökyüzünü yakmasın diye yıldız ve hilâl gökyüzünde göz kulak oldu)

Teşbih unsuru olarak kullanılan göz-kulak ifadeleri aynı zamanda irsali mesel yoluyla koruma anlamını da kazanarak beyitte yer almaktadır.

3.9.2.14. Küpe

Mesîhî'nin bir beyitinde kulağa takılan halka küpe ile hilal arasında ilgi kurulmaktadır:

Hâşe li'llâh kim terakki idedi yerden göge

Bende-i halka-be-gûşun olmayaydı ger hilâl (Mesîhî, s. 26, K.3//24)

(Eğer hilal kölenin kulağındaki halka küpe olmasaydı [da]; ki Allah hakkı için yerden göğe yükselirdi)

3.9.2.15. Orak

Hilal ve orak arasında şekil dolayısıyla oluşan bir benzetme söz konusudur:

Ne hirmene od urur şâm u subh nâr-ı şafak

Ne ömr ekinini biçer her ayda dâs-ı hilâl (Şeyhî, s. 32 k. 3/ 26)

(Ne harmana ateş vurur gece gündüz şafak ateşi; ne ömür ekinin biçer her ay hilalin orağı)

3.9.2.16. Sini

Ay ve gümüş sini münasebetinin asıl sebebi şekil ve renk benzerliğidir:

Funduklar olup giceler etfâle kevâkib

Meclisde gümüş sini idi mâh-ı şeb-ârâ(Nev'î, s.15 k.III/12)

(Geceleri çocuklara yıldızlar fındık, geceyi süsleyen ay da gümüş sini olur.)

3.9.2.17. Şarap

Ay, şafak vakti rengi dolayısıyla şarap ile benzerlik ilgisi kurar:

Yâ meclis-i şaraptır ay anda câm-ı cem

Pervîn tabakta nukl düzer zühre sâz-ı çeng (S.87 Mus.4/I.bend/3)

(Ey Cem'in kadehi! Ay meclisin şarabı, Pervîn tabakta meze düzen, Zühre de saz çalandır)

3.9.2.18. Top

Bazen hilal bezen de dolunay halini alan ayın hilal hali çevgâna, dolunay hali ise topa teşbih benzetilir:

Ömrüne noksân verip alsın adûnun başını

Ol ki mâhı gâh top u gâh çevgân eyledi (Hayâlî, s.54 k.17/23)

(Ömrüne eksiklik verip alsın düşmanın başını; o ki ayı bazen top bazen çevgan eyledi)

Ay ve güneşin birbiri etrafında dönüşü de top ile ilişkilendirilmiştir:

Çevgân edicek zülfünü meydân-ı cemâle

Ser-geşte olup ay ile gün top olacaktır (Ahmet Paşa, s.139 g.44/2)

(Yüzünün meydanına saçını çevgan edecek; başı dönüp ay ile güneş top olacaktır)

3.9.2.19. Yaprak

Zâtî' nin bir gazelinde ay ve güneşin sevgilinin güzellik resminde çizilen çiçek desenli yaprağa teşbih edildiği görülmektedir. Ay ve ay ile ilgili benzetmeler hususunda incelenen şiirlerde, ay ve yaprak arasında kurulan bu teşbih ilişkisi ile pek fazla karşılaşmamıştır.

Hüsnünün şemsesinden ay ile gün

İki dâne hitâyî yaprakdur (Zâtî, c.I, s.397 g.397/3)

(Güzelliğinin resminde ay ve güneş iki tane çiçek desenli yapraktır)

Beyitte “şemse” ve “hitâyî” kelimeleri arasında süsleme sanatına ilişkin olmaları yönüyle tenasüp sanatı kurulmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SONUÇ

“Divan Şiirinde Ay (XV. - XVI. Yüzyıl) ” adını taşıyan bu tezde bir gök cismi olan ayın mitolojide, Türk kültüründe, İslamiyet ve tasavvufta nasıl yer aldığı; klasik dönem Divan şiirindeki yeri, kullanım sıklığı ve hangi benzetme unsurlarıyla birlikte söz konusu edildiği incelenmiştir. Bu bağlamda 15. ve 16. yüzyıllardan seçilen divanlarda ay ile ilgili beyit ve şiirler incelenerek motifin kültür tarihinde, halk inançlarında, İslamiyet’te ve klasik dönem Divan şiirindeki yeri saptanmıştır.

Parlak bir gök cismi olan ay, kozmik ve kutsal yönüyle inançlar ile ritüellerin temelini oluşturmaktadır. Türk toplulukları içinde yıllarca saygı gösterilen bir unsur olan ayın, nasıl ve hangi öncelikle yaratıldığına dair türeyen efsanelerle yaratılış destanlarında bahsi geçmektedir. Ancak “önce gök cisimleri mi yoksa insanoğlu mu yaratıldı? ” sorusu için farklı görüşler ortaya atılsa da kesin bir yargıya varılamamaktadır.

Türk mitolojisinde, kozmik bir unsur olmasının yanında kutsal ifade eden yönüyle de söz konusu edilen ayın, yaratıcı bir varlık oluşuna dair birçok mit üretilmiştir. Önceleri Türk toplumlarında ayı yaratan bir Tanrının varlığına inanıldığından dolayı ayın kutsal ifade eden yönüne rastlanmasa da Uygurların Maniheizm ve Budizm dinlerini kabul etmesinden sonra Tanrısal kimlikli ay ile karşılaşmıştır. Türk toplulukları tarafından saygı duyulan, üreticiliği ve yeniden doğuşu ifade eden ay, zamanla ay merkezli sitemin inanç kaynağı olmuştur. Tanrıçılık kültürle kutsallaştırıldıktan sonra yaratıcı bir tanrı olarak kabul edilmiş ve beraberinde “aya tapma, aya dua etme, ay tanrı” gibi kavramları da getirmiştir. Eski Anadolu dinlerinde adına törenler düzenlenip adaklar sunulmuş ve Ay Tanrı kavramı ile eski Türk topluluklarında uzun bir süre varlık göstermiştir. Aya büyük ölçüde önem verilmesi ay ile ilgili inançların çoğalmasına neden olmuştur. Eski inanışların bugün Anadolu’nun birçok yerinde günlük olaylarla ve oluşumlarla ilişkilendirilmesi ve kutsal yönüyle halk arasında korku unsuru olarak varlık göstermesi eski inançların etkisinin günümüze kadar sürdürdüğüdür de bir belirtisidir.

Ayın İslamiyet ile ilişkisi bağlamında incelen Kur’an-ı Kerim’de ay ile ilgili 26 ayet(6/96, 7/54, 10/5, 13/2, 14/33, 16/12, 17/12, 21/33, 22/18, 25/61, 31/29-30, 35/13,

36/39-40, 39/5, 41/37, 54/1, 55/5, 71/15-16, 75/7-8-9-10, 91/2) tespit edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in 54. suresi olan kamer suresinin birinci ayetinde Hz. Peygamberin "Şakku'l-kamer" (ayın ikiye bölünmesi) mucizesine yer verilmiştir. Bulunan ayetlerden hareketle ayın şekline; nasıl yaratıldığına; nurlu bir gök cismi olduğuna; dünya ve güneş ile olan ilişkisi ile işlevlerini nasıl gerçekleştirdiğine ve mucizevî olaylara tanıklık ettiğine dair bilgilere ulaşılmıştır. İslam toplumunun son peygamberi olan Hz. Muhammed'in, yüzünün nuru ve mucizeleri; Hz. Yusuf'un, güzelliği ve kıssası; Hz. İsa'nın da nuru ay ile ilişkilendirilmiştir. Erzurumlu İbrahim Hakki'nin Marifetnamesinde de ayın yaratılışına ve doğudan batıya doğru seyredebilmesi için her iligine birer melek tayin edilmesine dair bilgilere rastlanmıştır. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*'nde ayın dolunay halini ifade eden bedr kelimesinin, Allah'ın halifesine tecellisi ile ilişkilendirilerek tanımlanmıştır. Bu bağlamda Allah'ın varlığına inanmayanlar için delil ve ibret verici bir unsur halinde zikredilen ayın, dini ve tasavvufi nitelikli eserlerde maddi-manevi vasıflarıyla söz konusu edildiğine ve İslam toplumu için önem arz ettiğine dair bilgiler saptanmıştır.

Divan edebiyatında ay motifini kullanan şairlerin şiirlerini anlamlandırabilmek için eski inanışların bilinmesi gereklidir. Elde edilen bilgilerle incelenen ay motifinin, temeli eski Türk toplumlarına dayanan kültürel ve dini yapıdaki inanç ve geleneklerle birlikte şiirlerde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Aybaşı ve ay tutulmasının uğursuzluğu, hilalin gökyüzünde görünmesiyle oruç tutulması, bayram hilalinin görünmesiyle bayramın gelmesi ve bayram elbiselerinin giyilmesi gibi âdet ve inanışlar, telmih yoluyla divan şairlerinin şiirlerinde mâh-ı nev-i rûze, hilâl-i 'id gibi tamlamalarla sıkça söz konusu edilmiştir.

Ay motifinin divan şiirinde hem zaman dilimi olarak hem de diğer gök cisimleriyle ilgi kurularak yer aldığı görülmektedir. Ayın en fazla ilgi kurulduğu zaman dilimi gece ve şafak vakti iken; sıklıkla birlikte anıldığı gök cisimleri de sırasıyla gökyüzü, güneş, yıldızlar ve burçlardır. Ay ve gökyüzü ilişkisi bağlamında incelenen şiirlerde kilise-put, sofr-ekmek gibi çok farklı teşbih ilgileri ile karşılaşmıştır.

Mâh/meh, kamer, hilal, bedr ifadeleriyle de zikredilen ayın Divan şiirinde en fazla teşbih edildiği unsur sevgili ve onun güzelliğini oluşturan vasıflarıdır. Tabiata güzellik ve çekicilik katan bir ışık kaynağı olarak nitelendirilen ayın beyitlerde söz konusu edilen yönü, bu şekilde bir güzellik kaynağı ve timsali olmasıdır. Bu bağlamda parlaklığı ve güzelliğiyle benzerlerinden üstün olma vasfıyla sevgiliyle özdeşleştirilir.

Sevgiliyi ifade etmek için mâh/meh, mâh-pâre, mâh-ı tâbân, mâh-ı enver gibi ifadeler beyitlerde sıkça kullanılır. Sevgilinin en fazla teşbih ve istiare edilen güzellik unsurları da sırasıyla yüzü, yanağı, alını, kaş, ayva tüyleri, yakası ve göğsüdür. Bu unsurlar parlaklık, renk ve şekil bağlamında aya teşbih edilmektedir. Ay ile teşbih ilgisi kurulurken mâh, hilâl, kamer, ay, bedr, meh-likâ/mâh-likâ, mâh-rû, mâh-cemâl, mâh-manzar, kamer-ruhsâr, kamer-ruh, mâh-cebîn, hilâl-ebrû, hilâl-i 'îd, mâh-ı rûze, mâh-ı nev, kamerî yaka gibi ifadeler kullanılır. Yanak iki adet oluşu ile Şakku'l-Kamer'e; kaş görünmesiyle hilâl-i 'îd'e; kaş ve ayva tüyleri fitneci yönüyle devr-i kamere telmihte bulunularak bu güzellik unsurlarının beyitlerde ay ile ilgili inanışlarla da ilgi kurduğu gözlemlenir.

Sevgili ve onun güzelliğini oluşturan niteliklerden sonra ay ile teşbih ilgisi kurulan unsurlardan biri de âşıktır. Ayın âşğın vasıflarına teşbihi bağlamında incelenen divanlarda, âşğın âhı, âhının kıvılcımları, gönlü, kanlı yarası, boyu ve kemiği çeşitli yönlerden ay ile ilişkilendirilir.

Ayın cansız varlıklardan çengel, ekmek, elma, gümüş para, gül, halhal, harman, kabak, kadeh, kalkan, kılıç, kulak, küpe, orak, sini, şarap, top ve yaprak ile; canlı varlıklardan bebek, çavuş ve sâki ile teşbih ilgisi kurduğu tespit edilmiştir.

15. ve 16. yüzyıllardan seçilen divanlardan hareketle incelediğimiz ay ve ayın farklı görünümünün, gerek yalın halde(2416 kez), gerek terkip içinde(1519 kez), gerekse birleşik kelime(628 kez) oluşturarak 15. yüzyılda 1370 adet, 16. yüzyılda 3193 adet olmak üzere toplam 4563 defa beyit ve şiirlerde geçtiği saptaması yapılmıştır. Şiirlerde en çok kullanılan terkipler sırasıyla mâh-ı nev(272 kez), mâh-ı tâbân(156 kez) ve mihr ü mâh(54 kez) iken; en çok kullanılan birleşik kelimeler ise mâh-rû/meh-rû(173 kez), meh-likâ/mâh-likâ(81 kez), mâh-tâb/mehtâb(58 kez) ve mâh-pâre/meh-pâre(40 kez)dir.

Motif çalışmalarına katkı sağlamayı amaçlayan bu tezde, ay ile ilgili kapsamlı bir araştırma yapılarak elde edilen bulgularla ay motifinin, Divan şiirinde en fazla teşbih edilen unsurlardan biri olduğu saptanmıştır.

5. KAYNAKÇA

- AÇA, M. vd. (2011). Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ahmed-i Dâi Divanı(Metin-Gramer-Tıpkı Basım) (2001). M. Özmen(haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Paşa Divanı (1992). A. N. Tarlan (haz.) . Ankara: Akçağ Yayınları.
- ARTUN, E. (2013). Türk Halk Bilimi. Adana: Karahan Kitabevi.
- Âşık Çelebi Divanı [Elektronik versiyon]. F. Kılıç(haz.). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78359/asik-celebi-divani.html> . Erişim Tarihi: 21.02.2017
- Avnî Divanı [Elektronik versiyon]. M.N. Doğan(haz.). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78360/avni-fatih-divani.html> Erişim Tarihi: 14.03.2017
- Bâkî Divanı [Elektronik versiyon]. S. Küçük(haz.). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78361/baki-divani.html> Erişim Tarihi: 07.12.2016
- BANARLI, N. S. (1987). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi-1- . İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- BATİSLAM, H. D. (2016). Mihrî Hatun Divanı' nda Gece. Divan Şiirinin Benzetme ve Hayal Dünyasından (s. 331-348). İstanbul: Kesit Yayınları.
- BAYAT, F. (2015). Türk Mitolojik Sistemi -Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Behiştî divanı [Elektronik Versiyon] Y. Aydemir (haz.) [.http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78362/behisti-divani.html](http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78362/behisti-divani.html). Erişim Tarihi: 20. 01. 2017
- BEYDİLİ, C.(2004). Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük. Ankara: Yurt-Kitap Yayın.
- CANIM, R. (2014). Divan Edebiyatında Türler. Ankara: Grafiker Yayınları. Cem sultanın Türkçe Divanı (2013). İ. H. Ersoylu(haz.) . Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Cinâni hayatı eserleri divanının tenkidli metni(1994). C. Okuyucu(haz.) . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- DENİZ, S. (1992). 16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şâirlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar(Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beğ, Nev'î, Yahyâ Beğ). Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, F. (2010). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Emri Divanı. [elektronik versyon]. M. A. Y. Saraç (haz.) [.http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78368/emri-divani.html](http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78368/emri-divani.html) . Erişim Tarihi: 13.03.2017
- ERGİN, M. (2011) . Orhun Yazıtları. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı(2012). Marifetname. İstanbul: Öz Ensar Yayınları.
- EYUBOĞLU, İ. Z. (2014). Anadolu İnançları. İstanbul: Derin Yayınları.
- Fuzuli Divanı (2012). İ. Parlatır(haz.) . Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hamdullah Hamdi divanı [elektronik versiyon]. A. E. Özyıldırım(haz.) . <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78375/hamdullah-hamdi-divani.html> .Erişim Tarihi: 05.04.2017
- Hayali Divanı (1992). A. N. Tarlan(haz.) . Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜNAY, H. M. (2007). “Ramazan”, İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, Cilt 34, s. 433-435.
- GÜNAY, H. M. (2007). “Receb”, İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, Cilt 34, s.506-507.
- KARAMAN, H. vd. (2009). Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KAYA, M. (1991). “Ay”, İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, Cilt 4, s. 182-183.
- KÖKSAL, F. (2014). Klâsik Türk Şiirinde Güneş Tutulması ve Bununla İlgili Âdet ve İnanışlar. Milli Folklor, 53, 114-125.
- KURNAZ, C. (1997). Âh. Türküden Gazele-Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Bir Deneme içinde (s.423-432). Ankara: Akçağ Yayınları.
- KURNAZ, C. (2012). Hayâlî Bey Divanının Tahlili. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Mesihî Divanı (1995). M. Mengi (haz.) . Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Mihri Hatun Divanı (2007). M. Arslan(haz.) . Ankara: Amasya Valiliği.
- Muallim Nâci(2009). Lügât-ı Nâcî. A. Kartal (haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Necati Bey Divanı (1992). A. N. Tarlan (haz.) . Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nev'î Divanı(1977). M. tulum ve M. A. Tanyeri (haz.) . İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- ONAY, A. T.(2009). Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü – Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı. C. Kurnaz (haz.). İstanbul: H Yayınları.
- ÖGEL, B. (2003). Türk Mitolojisi (Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖGEL, B. (1995). Türk Mitolojisi (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Ö. (2007). Divan Şiiri Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı. İstanbul:Kitabevi.
- PALA, İ. (2004). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. İstanbul: Kapı Yayınları.
- REDHOUSE, J. W. (2016). Müntahabat-ı Lügât-i Osmâniyye. R. Toparlı vd. (haz.) . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ROUX, J. P. (2015). Eski Türk Mitolojisi(M.Y. Sağlam, Çev.). Ankara: Bilge SuYayıncılık.
- Sehi Bey Divanı (2010). H. Yekbaş (haz.) . İstanbul: Kitabevi.
- SEFERCİOĞLU, M. N. (2001). Nev'î Divanı'nın Tahlîli. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şeyhi divanı (1990). M. İsen- C. Kurnaz (haz.) . Ankara: Akçağ Yayınları.
- TOLASA, H. (2001). Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2009).H. Ş. Akalın vd. (haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ULUDAĞ, S. (2001). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Usuli Divanı(1990). M. İsen (haz.) . Ankara: Akçağ Yayınları.
- YAŞAROĞLU, M. K.(2010). “Şâban”, İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, Cilt 38, s. 207.
- Zati Divanı I (1967). A. N. Tarlan(haz.) . İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
- Zati Divanı II (1970). A. N. Tarlan (haz.) . İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Zati Divanı III (1987). A. N. Tarlan(haz.) . İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- ZAVOTÇU, G. (2013). Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü (Kişiler-Hayvanlar-Bitkiler-Tabîat Güçleri-Kişileştirilmiş Varlık ve Kavramlar). İstanbul: Kesit Yayınları.

6. ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Süreyya ALICI

Doğum Tarihi ve Yeri: 30.10.1989/GAZİANTEP

e-posta: sureyya.alc@hotmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

2015-2017 Yüksek Lisans, Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

2011-2015 Lisans, Çağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

7. EKLER

7.1. EK-1. Redifi Ay Ve Aym Farklı Görünümleri Olan Şiirler

15. ve 16. yüzyıllardan seçilen divanlarda ay ve ay çeşitlerinin redif olarak kullanıldığı Mesîhî'nin hilâl redifli bir kasidesi, hilâl redifli bir gazeli, mâh-ı tâbân redifli bir murabba-i mütekerriri; Mihrî'nin mihr-i mâh redifli bir murabbâsı; Behîştî'nin hilâl redifli bir gazeli; Zâtî'nin III. cildinde yer alan ay redifli gazeli olmak üzere toplam 3 gazel, 1 kaside, 2 murabbâ tespit edilmiştir. Ayrıca divan taramalarında Hayâlî'nin mihr ü mâh isimli bir münazarasıyla da karşılaşmıştır.

Kasideler

Mesîhî'nin Hilâl Redifli Kasîdesi

Tâki gösterdi ufukdan nâz ile peyker hilâl

Merve hakkı 'âleme oldu safâ-gûster hilâl

Bâde iç kim şâhid-i 'îdi ziyâfet itmeğ

Oldı gökde nukl encüm mey şafak sâgar hilâl

'Îd için 'ıtr u 'abîrini müheyya kıldı şeb

Oldı zencîr-i şihâbıyla ana micmer hilâl

Çarh tâs içre şafak hınnâsını hâzırlamış

Virmeg için giceden parmağına zîver hilâl

'Îd-gâhı la'l-leb bütlerle zeyn itdi yine

Oldı bu deyr-i mu'allâda meğer âzer hilâl

Hamdü lillâh kim şebîhün eyleyüp gam leşkerin

Dâmen-i âfâkı tutdı kan ile ahmer hilâl

Tutnadıysa ol dahi hep halk ile her dün oruç

İncelüp böyle ne için oldı pes lâgar hilâl

Gördi kim uçmağa döndi dürlü zinetle zemîn
Yire uçmak kaskına açdı o dem şeh-per hilâl

Bedr iken bu resme inceldüğünün vecchi bu kim
Şâhid-i 'îdün yolına itdi terk-i ser hilâl

Sanasın şâhun kılıcıdur asılmış 'arşda
Gûşe-i tâk-i felekde görünür enver hilâl

Âfitâb-ı saltanat Hân Bâyezîd ol kim anun
Nûr-ı re'yinden ider yıl om iki ay cer hilâl

Halk-ı 'âlem işigi üstindeki tâkı görüp
Bildiler kim eylemiş dünyâ göginde yer hilâl

Bahr-ı cûdında yüce top-ı felekden her habâb
Çarh-ı kadrinde büyük kavs-i kuzahdan her hilâl

Pâdişâhâ kapuna dervâzeye gelmiş durur
Çarh sâ'ildür yanında keçküle benzer hilâl

Tâk-ı dergâh-ı mu'allânı görübdür var ise
Anun için böyle alçakdan gelür ekser hilâl

Her ki işigün koyup kıla semâvata nazar
Oka tutuban şihâb anı çeker hançer hilâl

Rif' atün deryâsı içre bir gemidür âsumân
Bâd mellâh ebr yelkendür ana lenger hilâl

Sehv idüben re'yüne öykünmiş ol kec-ra ile
Hacletinden yeridür kaldırmaz ise ser hilâl

Düşmenün gözine dünyâyı karanu itmeğe
Üstine giceyle encümden çeker leşker hilâl

Hasmunı işkenceye çeksün diyü cellâd-ı çarh
Âsumânda görünür çengâl gibi her hilâl

Âfitâb-ı devletün her birine virürdi nûr
İttifâkî ger felekde olsa her ahter hilâl

'Ayni olmagın şehâ mihrâb na'l-i esbünün
Secde için çarhun itmiş kâmetin çenber hilâl

Âfitâba bir dahi nûr için eğmezdi ağız
Mîhr-i cüdundan eger bir kez ideydi cer hilâl

Hâşe li'llâh kim terakki idedi yerden göge
Bende-i halka-be-gûşun olmayaydı ger hilâl

Rismânlar hâzır itmişdür şu'â'-ı şemsden
Dıgmeğ için medhüni yazınmaga mıstar hilâl

Yazmağa altun ile şî'rin Mesîhî bendenün
Fakrı ucından ödünç almış güneşden zer hilâl

Husrevâ eksüklüye himmet mahallidür temâm
Resm durur pertev-i hurşîd ile artar hilâl

Mâh-ı nev gibi senün eksük gedük bir kulunam
Belki eksüklükde olımaz bana hem-ser hilâl

Ben du'âcınun belini bükdi gerçi gam şehâ
Karşu tapu kılmag ile buldı nûr u fer hilâl

Nice kim ‘îd-i şerifünle bula ‘âlem şeref
Nice kim eyyâm-ı şâdide ola mazhar hilâl

Gündüzün ‘îd ü gicen kadr ü berât ola şehâ
Âsumân sana gulâm u bende-i kemter hilâl
(Mesîhî, s. 26-28, k/3)

Gazeller

Mesîhî’nin Hilâl Redifli Gazeli

Teşbih olmadıysa kaşuna eger hilâl
Devr-i felekde kendüyi niçün eger hilâl

İki yedi yaşında gurûr itme hüsnüne
Ey meh sakın ki narhına yine iner hilâl

Karşuna tapu kılup egildüğü üş bu kim
Sen âfitâb-mertebeden nûr umar hilâl

Bir benzi saru ‘âşık u eksiklü kul durur
Alnun ile kaşuna öner bedre eger hilâl

Eşk-i Mesîhî şâyed ire göklere diyü
Köpri gibi felekde olupdur kemer hilâl
(Mesîhî, s.214-215, g/152)

Behiştî’nin Hilâl Redifli Gazeli

Dil bir nazargeh eylese çarhuñ hilâlîne
Teşbîh ider kapuñda semendüñ hilâlîne

Sînemde câna remide olur nigâh eger
Bâg-ı ruhuñda ugrasa zülfüñ hilâlîne

Hecrũnde eşk-i çeşmũmi seyr eyleyen didi
Deryâ bu havzuñ öykünibilmez hilâlîne

Mecnûn giyâh-ı deşte salardı gözünden âb
İsterdi kim ‘alef ola Leylâ hilâlîne

İksîr-i ‘ışk-ı yâr ile sîmîn olan gözüm
Tügme olupdı bârî cevânuñ hilâlîne

Ben anı isterem diyü yalvara aglaya
Gösterme leblerũñ şekerin dil hilâlîne

Tûl-ı emelde irince fikr-i dakîk idüp
Pervâne bil vücûdumı devrân hilâlîne

Sözde Behiştî kâfiye tekrâr ider degül
Vardur meger ki nisbeti sahbân hilâlîne
(Behiştî, s.448 g/479)

Zâtî'nin Ay Redifli Gazeli

Hüsnüne kim dirse ey mâh âyîne
Varmasun hôrşîd olursa ayına

Hüsnünün meşşâtasına ey melek
Âyîne olmaga gökden ay ine

Zerreden kem anlaya mîkdârını
Gün mukâbil olsa hüsnün ayına

Ey melek-manzar cemâlün var iken
Bu sipihrũn mihri nolur ayı ne

Merhamet kıl Zâtî-i bî-çâreye
 Eyleyen cevr-ü-cefâlar âyîne
 (Zâtî, c. III s.267 g/1422)

Murabbâlar

Mîhrî'nin Mâh-ı Tâbânı Dürüst Redifli Murabbâ-i Mütekerriri

Ol cihân gülzârınun ra'nâ gazel-hânı dürüst
 Hoş tamâm itmiş bu beyti içre dîvânı dürüst
 Hatt-ı reyhân kim tolanmışdur gülistânı dürüst
 Hâledür kim devr idüpdür mâh-ı tâbânı dürüst

Cân ile kıldum temâşâ rûy-ı cânânı dürüst
 Sâni'-i kudret ki nakş itmiş gülistânı dürüst
 Safha-i haddinde yazmış hatt-ı reyhânı dürüst
 Hâledür kim devr idüpdür mâh-ı tâbânı dürüst

Kâmeti cân gülşeninde serv ü 'ar'ar bağlamış
 Hüsünün şemsi cihân bâgına enver bağlamış
 Ruhlarında kâkül-i müşgîni 'anber bağlamış
 Hâledür kim devr idüpdür mâh-ı tâbânı dürüst

Kaşları kavs-i felekdür sureti bedr-i kamer
 Gün cemâlidür cihân rûyına viren nûr u fer
 Kaplamışdur dilberün gûyâ miyânını kemer
 Hâledür kim devr idüpdür mâh-ı tâbânı dürüst

Cem' olup bir bezme gelmişler nice cânâneler
 Halka kurmuş murg-ı câna zülfi dökmüş dâneler
 Şem'-i ruhsârına ol meh-rûlarun pervâneler
 Hâledür kim devr idüpdür mâh-ı tâbânı dürüst

91evri der câm-1 şarâbı sâki-i meh-pâreler
 Nûş ider ‘aşkı meyinden ‘âşık-1 bî-çâreler
 Ol mehi kılmış ihâta göz açup seyyâreler
 Hâledür kim devr idüpdür mâh-1 tâbânı dürüst

Cân alur çeşmi dili yagmâ kılur hükmi revân
 Lîk kılsan bir nazar hüsni bağışlar câna cân
 Dir gören anun girîbânıyla gerdânın hemân
 Hâledür kim devr idüpdür mâh-1 tâbânı dürüst
 (Mihri, s.325-326, Murabba' / 7)

Mesîhî'nin Mâh-1 Tâbânı Dürüst Redifli Murabbâsı

Hatt-1 reyhân kim tutupdur hadd-i cânânı dürüst
 Münhasif itmiş durur hûrşîd-i rahşânı dürüst
 Gerden-i yârı ki tolanmış girîbânı dürüst
 Hâledür kim devr idüpdür mâh-1 tâbânı dürüst

Ol mu'anber hatt-1 müşkîn ü 'izâr-1 dil-güşâ
 Ol müdevver yaka ile gerden-i sîmîn-sâ
 Ol münevver çehre ile halka-1 zülf-i dü-tâ
 Hâledür kim devr idüpdür mâh-1 tâbânı dürüst

Yakma ey şem' odlara şem'-i ruhun pervânesin
 Vakt ola bir iş düşe başuna sen de yanasın
 Dâg-1 sînem şevk-i ruhsârunla cânâ sanasın
 Hâledür kim devr idüpdür mâh-1 tâbânı dürüst

Sâkînün parmakları câm-1 mey-i sahbâ ile
 Orta yerde sofrâ kurs-1 nân-1 mihr-âsâ ile
 Halka-1 yârân gûyâ şem'-i bezm-ârâ ile
 Hâledür kim devr idüpdür mâh-1 tâbânı dürüst

Şemsî dülbendi ki başı üzre itmişdür karâr
Döne döne sarılup dil-dâra eyler iftihâr
Şol müdevver şemsesiyle gûyiyâ destâr-ı yâr
Hâledür kim devr idüpdür mâh-ı tâbânı dürüst

Ben kara günlüye mi kaldı bu firkat gicesi
Rûzı rûzî itme yâ Rab bana 'işret gicesi
Ben Mesîhî kim kocar cânânı vuslat gicesi
Hâledür kim devr idüpdür mâh-ı tâbânı dürüst
(Mesîhî, s.128-129 Murabba-i Mütekerrir I)

7.2. EK-2. 15 Yüzyılda Ay ve Ayın Farklı Görünümlerinin Kullanım Sıklığı

XV. YÜZYIL										
Divanlar Kelimer	AHMET PAŞA	AHMED-İ DÂ'İ	AVNİ	CEM SULTAN	HAMDULLAH HAMDİ	MESİHİ	MİHRİ HATUN	NECÂTİ BEY	ŞEYHİ	
	Mâh/Meh	175	10	14	131	12	104	71	194	31
Ay	48	34	2	39	4	14	8	47	37	
Hilal	37	6	2	14	-	54	7	38	6	
Kamer	39	19	1	36	7	12	14	34	14	
Bedr	4	9	-	6	-	6	7	20	3	
TOPLAM	303	78	19	226	23	190	107	333	91	1370

7.3. EK-3. 16 Yüzyılda Ay ve Ayın Farklı Görünümlerinin Kullanım Sıklığı

XVI. YÜZYIL												
Divanlar	ÂŞIK ÇELEBİ	BÂKİ	BEHİŞTİ	CİNANİ	EMRİ	FUZÜLİ	HAYÂLİ	NEV'İ	SEHİ	USÛLİ	ZÂTİ	
Kelimeler												
Mâh/Meh	49	199	94	133	322	132	233	243	98	27	802	
Ay	6	6	7	6	14	23	16	8	19	5	75	
Hilal	13	33	32	11	93	17	40	56	14	2	91	
Kamer	10	18	12	6	23	4	20	9	2	1	63	
Bedr	5	6	3	1	10	5	4	6	-	1	65	
TOPLAM	83	262	148	157	462	181	313	322	133	36	1.096	3.193